بسم اللہ الرحمن الرحیم
نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم

والله

کتاب

حیات بسمل

از تصنیف مولوی عبید اللہ صاحب بسمل احمدی مؤلف
ارجح المطالب یعنی سوانح عمری حضرت علیؓ و مدو جزر اسلام
فارسی و مرات الاسلام و ترجمان پارسی و حق الیقین و
خاتم النبیین و بول چال فارسی

پبلشر
مظہر اللہ احمدی نے چھپوا کر قادیان سے
شائع کیا
اللہ بخش سٹیم پریس قادیان میں باہتمام چوہدری اللہ بخش پرنٹر چھپا

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمده و نصلی علی رسوله الکریم

حمد ذات باری عزّ اسمه

هر زماں شکر حق بجا آرم
بر سرِ خویش یک خدا دارم

گر خدا از یکے فزون بودے
سر من زیر بار فرسودے

بودمے من بسان یاوه زنے
با دو شوہر میان انجمنے

ہر یکے بہر کار خود خواندے
ایں بخواندے و آں دگر راندے

ایں کشیدے فراز چرخ بریں
واں کشیدے بہ زیر سطح زمین

جان من در کشاکش افتادے
بہر من صد فساد رو دادے

ایں بخواندے بسوئے مکّہ مرا
واں براندے بسوئے عکّہ مرا

کردمے گاہ سوئے غرب نماز
بردمے گاہ سوئے شرق نیاز

فرض کرد ایں صلوٰۃ خمس اگر
آں ہمے کرد فرض خمس دگر

کرد ایں روزۂ ہمہ رمضان
فرض واں ساختے ہمہ شعبان

ایں روا کرد چار زن بر من
واں نہ کردے روا بجز یک زن

شکر احسان ایں خدائے کریم
من چہ سازم بیاں کہ ہست عمیم

ہر چہ مے خواہد از کرم بدہد
گاہ دینار و گہ درم بدہد

میدہد نان گرم و آب خُنک	جامۂ گُندہ گاہ و گاہ تُنک
جوش خون تا نیفگند بہ زبان	ترّہ یا برّہ مے نہد برخوان
تا ز صفرا نیفتم اندر رنج	میدہد گہ تُرُنج گہ نارنج
تا نہ مدغم شود بہ تن بلغم	گہ دہد گوشت گہ دہد شلغم
تا نہ سودا فزون شود در من	گاہ شیرم دہد گہے روغن
ہر چہ پیش آمدست و آید پیش	دائمش فضل و لطف از پئے خویش
دید چون پیری و فقیریٔ من	از کرم کرد دستگیریٔ من
ہست لاریب خالق الارواح	آفرینندۂ ہمہ اشباح
جد و مادر پدر نمے دارد	زن و دختر پسر نمے دارد
عمۂ و عم برادرش کس نیست	خالہ و خال و خواہرش کس نیست
نہ چو تو دختر و پسر دارد	نہ چو من مادر و پدر دارد
چاکرش شیثؑ و بوالبشر آدمؑ	خادمش مصطفٰےؐ و بن مریمؑ
پور عمرانؑ نقیب درگاہش	بنت عمرانؑ کنیز خرگاہش
ماہ کنعانؑ اسیر زندانش	پور زہرا قتیل میدانش
لقمۂ حوت الفتش یونسؑ	خستۂ سنگ عشقش استفنس[1]
گوئے چوگان او سر یحیٰےؑ	خستۂ دار او تن عیسٰےؑ
تو بر نخل دار او منصورؒ	کشتۂ تیغ ناز او طیفورؒ[2]
بر درش رام چندر یا موسٰےؑ	خواندہ سُبحان ربّی الاعلٰے

[1] نام حواری ✦ [2] طیفور نام بایزید بسطامیؒ

عیسٰےؑ و کرشن ہر دو بر دراو	گفتہ از عجز لا شریک لہٗ
گوتم و زردہشت و افلاطون	ہمہ بر حسنِ صنع او مفتون
نے ورا یار و نے مددگارے	نے ورا دلبر و نہ دل دارے
با خودش ناز د با خود است نیاز	نہ شریکش کسے و نے انباز
لیک دارد بہ عاشقان رازے	گاہ با عشوہ گاہ با نازے
مے کُشد گاہ و گاہ بنوازد	گاہ بردارد و گہ اندازد
گہ کند رحم بر گنہگارے	گہ کند ناز با نکوکارے
روئے تابد گہ از نمازہ کسے	خوش شود گاہ از نیاز کسے
روستا یا نہ حرف چوپانے	خوش کند گہ ز لطف احسانے
گہ پئے پاس خاطر کورے	مے زند بر حبیبؐ خود زورے
دشمنے را گہے سر افرازد	دوست را گہ ز پا در اندازد
رحم او طالب گنہگاریست	کہ ورا بر گناہ اقراریست
فضلِ او نامۂ گنہ شوید	تیرگی از رُخِ سیہ شوید
پشت پیرے ازو لکد نخورد	روئے درویش دست رد نخورد
جود او ہر زمان بخوان نعم	عاصیاں را دہد صلائے کرم
چشم خونبار کس خوشش آید	نالۂ زار کس خوشش آید

دوست دارد سرشک گلونے — مژدۂ اشکبار پرخونے
دیدۂ اشک ریز مے خواہد — تارک خاک بیز مے خواہد
ہوش از جان بریدہ میخواہد — صبر از دل رمیدہ مے خواہد
رنگ از رخ پریدہ مے خواہد — آہ از دل کشیدہ مے خواہد
اشک بر رُخ دویدہ مے خواہد — لب بدامن چکیدہ مے خواہد

قدرتِ خویش چوں عیاں سازد — ہر زماں طرحِ نو در اندازد
حکمتِ خویش چوں نہاں سازد — بوالعجب کارہا عیاں سازد
زنِ عمران طلب کند چو پسر — مے نہد در کنار او دختر
دخترش را بغیرِ مسِ بشر — بخشد از نفخِ روحِ خویش پسر
مردِ کے بہر ریش می پوید — مویکے بر زنخش نمے روید
زنکے ریش را نمے جوید — سبلت وریش بر زنخش روید
کرمکے را عطا نمودہ ضیا — ساختہ شاہدید بیضا
ابن مریمؑ اگر بغیر پدر — ساخت بے مام و باب بنتِ مطر[1]

ساختن باتژاد یورب داد — سوختن در نہاد ہند نہاد
گاہ بت را بکعبہ بنشاند — گاہ از سومنات مے راند
گاہ بر ہیکل سلیمانی — آرد از بخت نصر ویرانی
گاہ محمود را بگرز گران — مے فرستد بسوئے ہندوستان

[1] لہ بنت مطر ـ مریم بتولؑ

گاہ چنگیز را دہد انگیز — خون خوار زم شہ نجاک آمیز
با ہلاکو ستمگر ظالم — میدہد حکم قتل مستعصم
تا کند ملک اندلس تاراج — مے نہد بر سرِ از یلا تاج
باغ بغداد تا کند ویران — میدہد دہرہ با ہلاکو خان
بہرِ اظہارِ شوکتِ قاہر — بر سر دہلی آورد نادر
قہرِ خود را چو آورد در کار — زار بر حالِ زار گرید زار
چوں ستونِ صلیب افرازد — بر مسیحاؑ نگاہ اندازد۔
پور خطابؓ را میانِ نماز — مے نماید شہیدِ خنجرِ ناز
فرقِ حیدرؓ بہ تیغ بشگافد — تا نُصیری نہ بیہدہ لافد

دلبری میدہد سیاہے را — دلبر داز نگاہ ماہے را
مے برد یک سیاہ چردۂ زنگ — ہوش و فرہنگِ شوخ وشنگِ فرنگ
غمزۂ چشمکے بہ جنباند — پہلوان را ز درد غلطاند
گاہ از سحر چشم جادوئے — ترک سازد اسیر ہندوئے
حسن پدماوت از علاء الدین — ہوش از سر بُرد۔ ز دل تسکین
گاہ با زلفِ دخترِ ترسا — کشد از کعبہ شیخ صنعان را
گہ دمن آورد ز اہل ہنود — گہ زنِ اُوریا ز قوم یہود
گاہِ ریّا[1] دہد باہل وبر[2] — گاہ میّا[3] دہد یاہل مدر[4]

[1] ریّا دوکس از زنان خوشگل در عرب گزشتہ اند یکے عشیقہ حنیہ بن الخبّاب و دیگر محبوبۂ صمۃ

گاہ شیریں ز کشور قفقاز | گاہ لیلیٰ ز تفتہ دشتِ حجاز
گاہ از عشوۂ بتے خونشگل | چون منے پیر را کند بسمل
امر او کوہ را روان سازد | حکم او ریگ را روان سازد
مسجدے را گہے کند مندر | وز چلیپا گہے کند منبر
نہی او باز دارد از تگ و دو | گوید او برق را کہ گرم مرد

گنج زر مے دہد امیرے را | زور تن مے دہد فقیرے را
آن پئے دفع رنج مے کاہد | وین پئے خویش گنج زر خواہد
آن پئے زورِ تن دہد گنجے | وین پئے گنج زر بُرد رنجے
رنج زائل نگرددش از گنج | گنج حاصل نگرددش از رنج
ہر دو بریان ز رشک یک دیگر | یک پئے زور و یک برائے زر
آن پس از مرگ واگذارد گنج | وین پس از موت وارہد از رنج
نیست ہرگز مجال اینکہ کسے | پیش فرمانِ او زند نفسے
مے کند ہر چہ در دلش آید | در دلش آید آنچہ مے شاید
در جہاں ہر چہ کردہ است عیاں | نیست از وے بدیع[1] در امکاں

بقیہ حاشیہ صفحہ ۵: سے وبر بفتحتین پشم اہل وبر کسانیکہ پشم را بافتہ خیمہ ہا ساختہ در صحرا زندگانی میکنند و ایشان را اہل بادیہ میگویند. سے میا بنت طلابہ بن قیس بن عاصم الغسانی احد ملوک العرب معشوقہ ذی الرمہ. سے اہل مدر: مدر بفتحتین کلوخ اہل مدر کسانیکہ از سنگ و آجر خانہ ہائے پختہ ساختہ در شہرہا سکونت دارند ۔

[1] لیس فی الامکان ابدع مما کان ۔

نیستی را از ہستیٔ او تاب | پرتوِ آفتاب و کاسۂ آب
او عیاں است و غیر اوست نہان | نیست عین جہان و غیر جہان
این جہان تار عنکبوت بدان | زو عیاں گشتہ و دروست نہان
ہمہ او گوئے یا بگو ہمہ زو | وحدہٗ لا الٰہ الا ہو

مناجات

اے نہان گشتہ از وفور ظہور | ماندہ مستور در سرادق نور
گر حجاب از رخ تو گردد دور | شپرہ وار خلق گردد کور
تو عیانی جہان نہان در تو | آشکار و نہان عیاں بر تو
اے ورا ء الورا کہ در تو ورائے | خواندہ سبحان ربی الاعلےٰ
از تو پیدا و در تو پنہانیم | تو بمانی و ما نمے مانیم
نہ تو پور کسی نہ کس پورت | سجدہ آوردہ خلق از دورت
خویش را آنچنان عیان کردہ | کہ ز چشم جہان نہان کردہ

اے خدا من ادب نمے دانم | عفو فرما کہ ہمچو چوپانم
از زبانم اگر خلاف ادب | جست حرفے مرو بغیظ و غضب

اے گنہ بخش غافر و ستار | گوش کن گوش نالۂ من زار

بخدا وندیت که پرده بپوش   بهر افشائے عیب بنده مکوش

برغلط کاریم قلم در کش   ورنه رفتم سوئے عدم درکش

در خور عفو گر نیم پس فوت   دُور دارم ز بعثِ بعد الموت

لائق محو نیست گر جرمم   برمکش باردِ بگرم ز عدم

تا نه رسوا شوم به روزِ جزا   پیش اغیار و یار در عقبیٰ

کردهٔ رحم چوں در اوّلِ کار   رحم برمن بکن هم آخر بار

سخت بر خویشتن جفا کردم   که ترا بر گنه گوا کردم

نیست جان در تنم ز رنج و تعب   بانگ برمن مزن بقهر و غضب

منکه بار گنه بسر دارم   بارِ قهرت چگونه بردارم

منکه در خود توان نمے دارم   تابِ قهرِ تو از کجا آرم

بگذر از من که ناتوانستم   هم ز تن هم ز جان بجانستم

منکه خود بارِ سر بسر نه برم   بارِ عصیاں چه می نهی بسرم

گر ترا کشتن من است مراد   چشمِ من روشن و دلِ من شاد

فاش کردن گنه چه درکار ست   بهر کشتن بهانه بسیار ست

خونِ بسمل چنان بخاک آمیز   تا نه خیزد ز شورِ رستاخیز

هرچه خواهی مرا بده تعزیر   گنهم را مگر مکن تشهیر

خوار کن لیک شرمسار مکن   عبرت از بهرِ روزگار مکن

ریشخند جهان مکن زنهار   پیش اغیار و یار و خویش و تبار

ازکرم عیبِ من مگردان فاش   ریش من پیش انجمن متراش

مردمان

گنهم را که هست در پرده   نکنی گر بحل مدر پرده

عیبِ من پیشِ کس عیان نکنی   بلکه بر روئے من بیان نکنی

پرده بر عیبِ من ز رحم بپوش   ورنه در پیش چون خودے بفروش

رحم کن عیبِ من بفضل بپوش   ورنه در پیش چون منے مفروش

چوں توئے عیبِ من همی پوشد   بهر افشائے آن نمی کوشد

چون منے عیبِ من اگر داند   پیش هر چون منے سخن راند

ساتر العیب نام چون داری   پرده از عیبِ من چه برداری

چون تو مشهور گشتهٔ غفار   بگذر از کارِ من مرا بگذار

دانمت بیگمان که ستّاری   عیبِ من پیشِ من چه می آری

گر به پرسی ز کارد کردارم   نامه چون روے خود سیه دارم

رحم را گو که کارِ من سازد   برسر عدل تو نیندازد

گر فرستی بدوزخم عدل است   باز داری اگر ازاں فضل است

گر کس از قهر تو بر آرد داد   من ز عدل تو برکشم فریاد

من بعدلت چنان نهم گردن   که شود جسم و جان بهم دشمن

مصطفیٰ را شفیع می آرم   برسرِ عدل نفگنی کارم

مالکِ روح و جسم و جانِ منی   برهن از من تو مهربان منی

اے خدا من بسے گنه کردم   نامه و روئے خود سیه کردم

اے خدا من بسے گنہگارم
جز خرابی نیامد از دستم
تو کریمی و کارِ تست عطا
اے غنی ذاتت از عبادتِ من
بے عبادت مرا تو جان دادی
من بریش سفید آمده ام
سوے ریش سفید من بنگر
دل زرو ـ رُوسیاه تر از دل
گر سزائے عمل دہی چہ کنم
غیر فریاد و نالہ ہاے حزین
گر نہ بخشی گناہگارستم

لایق دار و قابل نارم
نیک دانی کہ سخت بدمستم
نیست دشوار بر تو عفو خطا
نیست پرواتر الطاعت من
بے الطاعت مرا تو نان دادی
بر درت با امید آمده ام
نا امیدم مکن مران از در
ریش من بین مرا مساز خجل
بر جگر داغ گر نہی چہ کنم
دیگر آید چہ از من مسکین
در بہ بخشی امیدوارستم

نارِ دوزخ چرا بر افروزی
برہمن نیستم کز آتشِ تیز
در من آتش نگیرد ار گیرد
گر بہ بخشی گناه من زکرم
بر خود از من بسے ستم کردم
از من ار بندگی نیامد راست

نیستم ہندوئے کہ می سوزی
استخوان سازیم شرر انگیز
از خوے خجلتم فرو میرد
ہیچ از فضل تو نگردد کم
از خدائی تو چہ کم کردم
از خدائی تو چہ چیزے کاست

گر سزا میدہی سزاوارم
من گنہگار بیگمان ہستم
بگذر از من کہ من فقیرستم
بد عمل عاصیم ولے پیرم
بگدائی بر تو آمده ام
بہر سائل چو حکم لاتنہر
میدہی گر مرا عذاب الیم
ذاتِ خود را کریم می گوئی
از کرم حلِّ مشکلم فرمائے
تا بدو حالِ زار خود گویم
لیک چون غیر تو خدائے نیست
لاجرم پیش تو ہمی نالم

مجرمم عاصیم گنہگارم
آنچہ دانی مرا ہمانستم
ناتوان سالخوزده پیرستم
چہ شود حاصلت ز تعزیرم
لطف کن بر درِ تو آمده ام
دادهٔ اے خدا فلا تقہر
کہ بگوید ترا رؤف و رحیم؟
پس ز تعذیب من چہ می جوئی؟
یا خدائے دگر مرا بنمائے!
چارهٔ کارِ خویش زو جویم
مالک الملک پادشائے نیست
کہ توئی واقف از ہمہ حالم

اے بقربان تو روم پیرم
اے بقربانِ تو دل و جانم
بے کسم جز تو کس نمی دارم
غیر تو پیش کس نمی نالم

وقت پیری ساز دلگیرم
وقت پیری مساز حیرانم
کہ بدرگاهِ او سرے آرم
کہ نماید تعہدِ حالم

بندهٔ را کہ فقر بر باید
حرف بر مالکش ہمی آید

که ازو بنده پروری ناید / بنده را داشتن چسان شاید
چون تو خود بنده پروری دانی / با من آن کن که لائق آنی
نام خود کردهٔ جو خود ذوالمن / لائق خویش کن نه لایق من
نیک دانی که سخت بد کردم / نے بکس بل به نفس خود کردم
هر که با جان خود نماید بد / هست دیوانه پیش هر بخرد
فعل دیوانه را چه می گیری / بیتما چون خرف شد از پیری
بهتر از من تو تجربت داری / کار دیوانه نیست هشیاری
چشم طاعت ز من چه می داری / کار لوزینه نیست نجاری

منکه در زیر پائے تو گردم / رحم کن اے خدا سرت گردم
سالهانان ز خوان تو خوردم / من ز خوان تو نان تو خوردم
این زمان هم وظیفه خوار انگار / نان خور از من دریغ مدار

آنچه دادی مرا ز هوش و خرد / من فروشم بسے کسے نه خرد
این متاع مرا چو کس نه خرد / طیش کم کن اگر نمودم رد

اے خدا گرچه عذر من لنگ است / ناله ام نیز خارج آهنگ است
رحم فرماؤ عذر من بشنو / در هم از عرض حال بنده مشو

من نه از مکه کعبه وز دیدیم / یا خدائے دگر پرستیدم
نه گرو کرده ام حریم حرم / بهر افزائش اطاق صنم
سنگ اسود نه من خراشیدم / بتکے من نه زان تراشیدم
نه ربودم ز مسجدے منبر / بهر دهلیز درگهِ مندر
من نه در هیکل سلیمانی / نصب کردم صلیب نصرانی
من پرستار سومنات نیم / خادم لات یا منات نیم
من نه در پیش آتش زرتشت / هیچگاهے دوتا نمودم پشت
پیش تصویر مریمؑ عذرا / سجده کردم گهے نه چون ترسا
ابن مریمؑ نه پور تو دانم / نه ورا هیچگه خدا خوانم
بندهٔ را خدا نخوانده ستم / جز تو حاجت روا ندانستم
من نکشتم جناب یحییٰؑ را / نکشیدم بدار عیسیٰؑ را
سنگ بر ساق مصطفیٰؐ نزدم / تیغ بر فرق مرتضیٰؓ نزدم
من نکردم شهید عثمانؓ را / تر نکردم ز خونش قران را
من نکشتم حسینؓ ابن علیؓ / آن جگر گوشهٔ نبیؐ و ولی
خود تو دانی که من مسلمانم / هست توحید دین و ایمانم
پیرو دین مصطفیٰؐ هستم / وز مریدان میرزاؑ هستم
پس چرا می دهی مرا تعزیر / خاصةً این زمان که گشتم پیر

قشقه دیدی اگر بجبههٔ من / بے محابا سرم ز تن بر کن

دیدۂ گر صلیب در گردن — گردن من بہ تیغ تیز بزن
بر کمر دیدۂ اگر زنّار — خون بحل کردمت بکش بردار
گرنہ آن دیدۂ نہ این با من — استخوانم مکوب در ہاون

دست موسیٰؑ زتو نمیخواہم — دم عیسیٰؑ زتو نمی خواہم
لحن داودؑ ہم نمی خواہم — معجزِ ہودؑ ہم نمی خواہم
صبرِ ایوبؑ ہم نمی خواہم — حزنِ یعقوبؑ ہم نمی خواہم
ملک داری زتو نمی خواہم — شہریاری زتو نمی خواہم
تاج شاہی زتو نمی خواہم — کجکلاہی زتو نمی خواہم
تخت طاؤس را نمی خواہم — بخت کاؤس را نمی خواہم
جام جمشید ہم نمی خواہم — طشتِ خورشید ہم نمی خواہم
جاہِ کیخسروی نمی خواہم — ملکتِ کسروی نمی خواہم
صولت سنجری نمی خواہم — دولت اکبری نمی خواہم
من بدخشاں زتو نمی خواہم — بحرِ عمّاں زتو نمی خواہم
رود جیحون زتو نمی خواہم — نہر سیحون زتو نمی خواہم
ملک ایران زتو نمی خواہم — دشت توران زتو نمی خواہم
ڈلِ کشمیر را نمی خواہم — کوہ پامیر را نمی خواہم
ہند و سند و عرب نمی خواہم — مصر و شام و حلب نمی خواہم
آسمان و زمین نمی خواہم — از تو عرش برین نمی خواہم

از تو خواہم کہ یارِ من باشی — مونسِ جانِ زارِ من باشی
وقتِ مردن بیادمن باشی — در دلِ ہمرادمن باشی
چون زدنیا رہِ عدم گیرم — لطف فرما بیادِ تو میرم
تا بیادِ تو بگذرم از ہوش — نامِ تو گیرم و شوم خاموش
از بدن چون روان روان گردد — نامِ پاک تو در دہاں گردد
للہ الحمد بر زبان باشد — حسبی اللہ ورد جان باشد

با تو گر دست میدہد خویشی — پادشاہی کنم بدرویشی
گر بیادِ تو بگذرم زجہان — باشم از کارِ بخت خود شادان
چون زدنیا بیادِ تو گذرم — حسرت از کارِ این جہان نہ برم
یادِ تو زادِ راہِ من کافی است — ذاتِ پاکت پناہِ من کافی است

بے حیا سائلے سرِ راہ ہم — کار ناکردہ مزدمی خواہم
از نوالِ خودم عطا کن مال — تا نگردم زمفلسی پامال
دار محتاجِ خویش بسمل را — کن نہ محتاجِ غیر سائل را
از شفاخانۂ خودم صحّت — اے شفابخش بخش از رحمت
تا نہ بینم رخِ اطبّا را — تا نہ زحمت دہم احبّا را
گوشہ و توشہ گر مرا بدہی — خود زرنج سوال من برہی
گوشہ از بہرِ ماندنم باید — توشہ از بہرِ رفتنم شاید

گوشۂ عافیت عنایت کن	توشۂ عاقبت کرامت کن
نیستم کودکے کہ نان خواہم	مرد پیرم زن جوان خواہم
گر دہی گنج می رہم از رنج	نشود دولت تو کم زان گنج
میروم گنج با تو بسپارم	جانب گور خود نہ بردارم

دُعا

باد عرش مجید تو عالی	سینۂ من بکن ز غم خالی
از خلائق دل تو بادا شاد	ساز از فکر محشرم آزاد
گنہم بخش خانہ ات آباد	تاز دنیاے تو ردم دل شاد
تا نہ پرسی ز من شتر دیدی	تا نگوئی مرا کجا ریدی
دشمنم را بگو کہ نستیزد	دشمنت را بگو کہ خون ریزد
دشمن خود بکن تو دشمن من	دشمنم را مکن بمن دشمن
یار خود را تو دلبر من ساز	از پئے یار خود مرا بنواز

بر تو نا دیدہ عاشقم اے دوست	وانکہ بیند ترا سعادت اوست
اے خداوند من کرم فرمائے	بر من از فضل خود درے بکشائے
باامیدے بر تو آمدہ ام	چون گدا بر در تو آمدہ ام
بندۂ خود مرا اگر سازی	از حریفان خود برم بازی

پائے بر فرق آسمان نہم	بلکہ بر فرق فرقدان نہم
خوش و بیگانہ پیش من باشد	بلکہ بیگانہ خویش من باشد

اے بقربان تو دل وجانم	درد دادی بکن تو درمانم
از کرم عفو کن جرائم من	باد چشم خلائق روشن
آسمان تو باد پر ز نجوم	سینۂ من تہی بکن ز ہموم
کار دنیا ہمہ بکام تو باد	در بزرگی بلند نام تو باد
باد افزون جلال تو ہر دم	وز جہالت مباد چیزے کم
انس و جان طالب رضائے تو باد	وز غلامان میرزائے تو باد
ہم برائے تو باد دور زمان	ہم برائے تو باد کار جہان
این جہان آن جہان سرائے تو باد	در سرائے جہان بقائے تو باد
جملہ جان جہان فدائے تو باد	سر من نیز خاک پائے تو باد

دست من گیر تا نجود برسم	مطلع کن مرا کہ من چہ کسم؟
سخت مستم تو ہوشیارم کن	یک زمان با خودم دوچارم کن
خفتہ ام خفتہ کن مرا بیدار	مستم و مست کن مرا ہشیار
یا مرادہ خبر ز من گاہے	یا مرا سوئے من نما راہے
آخر این راز را بمن بنما	این من و ما چرا است با من و ما
گر بما لازم است این من و ما	بعد مردن زما رود بکجا

این من و ما بما بودیا نے — بعد مردن زما رودیا نے
لازم ما چو بود این من و ما — این من و ما بما نبود چرا ؟
ور بما نیست لازم این من و ما — پس پسِ ما فتاده است چرا

من ز تو حالِ خویشتن پرسم — هم ز جان هم ز حالِ تن پرسم
جان من از کجا فرستادی — جسم را زندگی چرا دادی
بکجا باز می بری جان را — وا بگو شرح حال پنہاں را
رازِ تن گر بمن عیاں کردی — راز جان را چرا نہاں کردی
آنچه باتن کنی همی دانم — لیک در کار روح حیرانم
جسم مائل چرا است بر عصیاں — روح عاشق چرا است بر غفران

دارم اقرار بس گنہگارم — نامه چوں روئے خود سیه دارم
گر تو در دوزخم در اندازی — ور سقر بہر من مقر سازی
چارهٔ من بغیر زاری نیست — جز تو از کس امیدواری نیست

اے خدا من بسے گنه کردم — حالتِ خود بسے تبه کردم
اے خدا من بسے گنہگارم — عجز من بین و بگذر از کارم
منکه فرتوت گشتم از پیری — چه کنم گر تو ریش من گیری

خورده ام داغہائے گوناگون — رحم کن شد مرا جگر پر خون
ہوش گم کرده را چه می گوئی — گشته ام گم زگم چه می جوئی
راندهٔ خلق را چه میرانی — مرده ام مرده را چه میرانی
باز بسمل حکایتے دارم — وز تن و جان روایتے دارم

پرسش از جان

یک شبے سوئے عالم بالا — در تخیل شدم قدم فرسا
جانِ جانانِ خویشتن دیدم — در گذر بود زو به پرسیدم
باز زیب بدن شوی یا نے — راکب دوش تن شوی یا نے
باز کن سیر عالم فانی — تاز حیرت بخود فرومانی
باز بنگر که نو بہار آمد — شاهد گلِ به مرغزار آمد
بازِ گل در رخِ سمن خندد — لاله در روئے یاسمن خندد
باغبان است بر سر تزئین — باز نسبت است باغ را آئین
باز آ در تن و تماشا کن — سیر بستانسرائے دنیا کن
ایں عجب جائے کامرانیہاست — محفلِ عیش و شادمانیہاست
ہر طرف بذله سنج دلداریست — شوخ و بیباک و عاشق آزاریست
این سیه چرده آن سمن اندام — حسن ایں سبز روئے آن گلفام
رنگ باده ز شیشه ها بیرون — میزند همچو سبزه تہ گلگون

دُنیا

هست دنیا مسیر حضرت روح
هست دنیا بهشت نقد نعیم
کعبه و دیر هر دو هست درو
هم کنیا دروست هم مندر
مومنان در رهِ حرم پویند
مثل کشمیر ملکتے است درو
بهر نسوان رجال خوش پیکر
مسند فقر و تختِ جم جاهی
خوش نداری کلاهِ فقر اگر

هست دنیا کلید باب فتوح
مهبطِ فیض و فضل رب رحیم
محرم و غیر هر دو هست درو
هم چلیپا دروست هم منبر
کافران در گهِ صنم جویند
مثل گلمرگ جنتے است درو
بهر مردان زنان خوش منظر
هست در وے هر آنچه میخواهی
بر سر خویش کج بنه افسر

زندگانی عطیهٔ کبرے است
هست دارالعلوم بهر نفوس
هر دو عالم مدارج تکمیل
بالغ العلم شد گر از عرفان
حاصلش گر نشد خدادانی
ورنشد از سرِ فضلِ حق آگاه
خالق خویش را چو بشناسد
میرسد در حمایت مولیٰ

بهر انسان نصیبهٔ عظمے است
تا نگر دند خیره چشم و شموس
تا شود نفس فارغ التحصیل
طیلسانش دهند از عفران
می شود در جحیم زندانی
سوئے دارالجنان بیابد راه
از سعیر و سقر نه بهر اسد
ابدالآبدین در اں دنیا

در پسِ مردگی چه می پوئی
موت جستن بود گناه عظیم
خواهش مرگ از خدائے علیم
کرده کفرانِ نعمت ذوالمنّ
ماهر العلم می شوی. زبدن
تنِ خود گیر یا تنِ دیگر
جان جانِ جسم خود اگر گیری
ور تنم جان رفته باز آید
من به پیری کنم جوانیها
لذّتِ خورد و نوش هست بجسم
با زبان بخش قوتِ گفتار
دست گیر او پائے پویا کن
قلب را قوت تپیدن ده
معده را بخش قوت کیلوس
سرد شد جسم باز گرمش کن
گوش را گو که بشنود آواز

در خلا وا بگو چه می جوئی
حسبِ شرعِ رسولؐ ربِّ رحیم
نسبتِ بخل هست سوئے کریم
تو بنه و دی گذاشتنی تن
بالغ العقل می شوی با تن
پیکرِ خویش یا دگر پیکر
باز گردم جوان درین پیری
وقت خوش از درم فراز آید
بهره یابم زکامرانیها
نعمتِ چشم و گوش هست به جسم
با قدم بخش طاقتِ رفتار
گوش شنوا زبان گویا کن
نبض را طاقت جهیدن ده
با جگر بخش طاقت کیموس
رگ دے سخت گشته نرمش کن
هوش را گو که باز جوید راز

بر سرت مرگ تا چه افسون خواند
از تن خود چرا جدا گشتی

که ترا از تن تو بیرون راند
مرغ وار از قفس رها گشتی

تا چه دیدی که تن رها کردی — خویشتن را ز تن جدا کردی
عہد بستی به جسم و بشکستی — رشتهٔ دوستیش بگسستی
ناتوان تن شد از جدائی تو — خاک بر فرقِ بے وفائی تو
این قدر بے وفا چرا شدهٔ — یا تو با غیر آشنا شدهٔ
تا که آخر چنین رمیدنہا — دامن از آشنا کشیدنہا
وانگو عیبِ تن چه دیدستی — که بدین سان ز تن رمیدستی
نسزد از تو بے وفا بودن — ز آشنا این قدر جدا بودن
باز آ باز آشنائی کن — جانِ جان ترک بے وفائی کن

صور در دم به تن که بر خیزد — خیزد و طرح شورشے ریزد
دم فرو دم به تن که بر خیزد — خیزد و فتنه ها بر انگیزد
صور در دم که تا به جلوهٔ ناز — رقص بر خویشتن کند آغاز
باز در دم دمے در نے — پر بکن باز ساتگین از مے
باز در شیشه کن شراب غرور — که تن آید برقص زان ز سرور
مئے تندے چنان بجام انداز — که دهد جام را پرِ پرواز
در قدح ریز آن مئے پرزور — که شود خاک گور زان پرشور
بت خاکی ز خاک بر خیزد — پیش از حشر حشر انگیزد

تا تنت را بخاک بسپرند — ہوش از جان من بدر بر دند

در جهان هیچگه بسر و علن — من ندیدم ترا جدا از تن
بر تن مرده ات بگریم زار — زانکه میداشتم بدو صد کار
گر ندارے تو با تن خود کار — با تن تست کار من بسیار
گریه ام بین و رحم بر تن کن — بر تن خود نه بلکه بر من کن
گوش کن لے ز کارِ تن بیزار — بر تن مردهٔ تو گریم زار

نوحه

سر بر آور دمے سرت گردم — گردِ سر گردمت فدا گردم
سر بر آور دمے ز خواب گران — سر گران اینچنین بخواب مان
واکن آغوش در برت گیرم — زنده مان تا به پیشِ تو میرم
دلدهی کن که دلستانِ منی — مهربان شو که جانِ جانِ منی
پائے افزار کرده باز از ناز — باز از ناز سرو ناز افراز
پائے افزار باز در پاکن — فتنهٔ خفتهٔ باز بر پا کن
چشم خوابیده را دگر بکشائے — ہوش از من به یک نگاه ربائے
با من از دلدهی تکلم کن — گریهٔ من نگر تبسم کن
گلِ رخسار تو که پژمرداست — صبر و ہوش و خرد ز من برداست
سرمه کش چشم نیم بازت را — کن خرامنده سروِ نازت را
سر پائے زده گہِ رفتار — فتنهٔ خفته را بکن بیدار

غمزه را گو که تیر زن به جگر — عشوه را گو که تیز کن خنجر

شائد آهے کسے اثر کرداست — که سراپاے تو چو یخ سرداست
نظر بد مگر اثر کرداست — که گل روے تو چنیں زرداست
گل سرخ تو گشتت خیری زرد — طبع گرم تو چون دلم شد سرد
کرده خاموشئے تو مدهوشم — برده بے هوشئے تو از هوشم
ایں چه خوابیست کز جهانت برد — از جهان برد بلکه جانت برد
باز زیں خوابِ مرگ سر بردار — باز از عمر باش برخوردار
عمر گر باز پس دهند ممیر — ورنه از من ستان مشو دلگیر
جانِ من جان ز من بستان — شو خرامان بناز در بستان
چشمِ من خونِ ناب زان ریزد — که ترا پا ز جانی خیزد
تا نه بیند تنت دو چشمش کو — مردشورِ تو باد زنده بگور

اے بقربانِ تو روم بر خیز — خیز و در فدیه خون بسمل ریز
گردِ سر گردمت زهوش مرو — چه بخیبی ستان دمے پا شو
ایکه رو کردهٔ بسوئے عدم — هوش برده ز سر زسینه دلم
تو چه دانی طریقِ مردن را — یاره ورسم جان سپردن را
اول آموز از منِ شیدا — باز کن راے رفتن از دنیا
باش چندے که گردمت همراه — تا ازیں راه سازمت آگاه

سوئے عقبےٰ چه میروی تنها — باش چندے که گردمت همپا
من رفیق توام علی التحقیق — جانِ من الرفیق ثم طریق
من که صد بار بر تو جان دادم — اندریں کار کهنه استادم
بر تو ترسم دریں طریق دراز — بے من ار میروی نیائی باز
رهِ باز آمدن نمائی گم - — ننماید رهت کس از مردم
زانکه جز من طریق مردن را — کس نمیداند اندریں دنیا
بے تو پایم فرو شده در گِل — زنده ماندن مرا شده مشکل
زانکه تو قوتِ روانستی — طاقتِ جسم ناتوانستی
دست و پاے تو شد زمینِ هیهات — تا چه داری تو کار با اموات
تو مرا در حیات میرانی — زانکه دردِ مرا تو درمانی
زنده مان زندگی بتو زیباست — که سراپائے تو جهان آراست
بے توام زندگی چه کار آید — بے توام زندگی نمی باید

یک نگاهے که من روم از خویش — تا رسم از تو یک زمانے پیش
خوابگاه ترا بیارایم — هم بجان هم به تن بکار آیم
گر ترا در بهشت جاے دهند — رختِ تو بر فرازِ تخت نهند
بستر اندازم از براے تو نرم — وقت گرما خنک بسرما گرم
بخرم بهرِ تو من از رضوان — دستهٔ چند از گل و ریحان
شیشهٔ آرم پر از شراب طهور — که بود در مزاجِ آن کافور

چرب وشیرین زمیده نان آرم
نانخورش میوهٔ جنان آرم

ورترا در سقر در اندازند
در جهنم ترا مقر سازند

بهر تو طرح دیگر اندازم
بازبانی نهفته در سازم

از تملق بجود کنم راهش
نرم سازم چو مغز بادامش

اول ازهزل وجد کنم مستش
باز دینار کے نهم دستش

رشوه ازمن پذیر دار فبها
نه پذیرد اگر ردم زانجا

از مدینه سفارشے آرم
پیش حق رئیس خوشتن دارم

تابنجشد ترا خدائے رحیم
بازدارد زتو عذاب الیم

پاسخ از جان

گفت اے بادخوان هرزه درائے
کم کن این نوحه خوانی بیجائے

سخن ازمرده تن چه می گوئی
در پس بیوفا چه می پوئی

مرده شورش بردمبر نامش
دیدم آغاز ونیز انجامش

زادنش بود از پئے مردن
مردنش جان زرنج بسپردن

منکه ازقیدوبندتن رستم
راست می گویم ازمحن رستم

تن من بود مورد اسقام
بودم ازوے همیشه در آلام

گاه بودم بسُهر دگه به سُبات
برسرم بود زو هزار آفات

گاه درحبس وگاه دراطلاق
گه بذات الریه گهے به خناق

گه زحمےٰ فتاده درتب وتاب
گه زسرسام گشته بے خور وخواب

گه زسودا الطبیعتش ناخوش
گه زبلغم مذاق گشته ترش

گاه افسرده ازدم سرما
گاه پژمرده ازتف گرما

گاه غالب بروررطوبت بود
گاه مستولیش بیوست بود

درمرضها زدرد مندئ خویش
هرزمان بود مرگ نو درپیش

بود بریک نمط نه کارِ بدن
من بجان آمدم زبارِ بدن

دردِ تن را بسے دوا کردم
تن نشد تندرست ومن مردم

جان کنیها چو یاد می آید
هرزمان وحشتم بیفزاید

یادم آید چو تلخی سکرات
رود ازیادمن همه لذّات

من دمے چند در بدن بودم
بعبث بادرا بپیمودم

نامِ تن پیش من مبر زنهار
زینهار ازقرینِ بد زنهار

بسکه دیدم محن زصحبتِ تن
نه برم هیچگاهِ نامِ بدن

خاک برفرقِ تن کمن یادش
گرخورد خاک وربرد بادش

فرقتش رنج بود وآن بگذشت
حالیا حالِ من دگرگون گشت

نه زفرقت کنون مرا بارسیت
نه تمنائے وصل دلداریست

اندرین پیکر هیولانی
دیده ام روئے صد پریشانی

سوگ ازبهرتن کنم تاکے
تن یکے لاشه بود وشد لاشیے

صحبت تن وبال جان باشد
جان زتن دور درامان باشد

دربدن روح زنده درگوراست
دیدهٔ جان بگورِتن کوراست

در بدن روئے صد بلا دیدم	بے بدن روئے کبریا دیدم

باز غمخوار تن چرا گردم	خوار بہر بدن چرا گردم
حاصلے از نفس شماریہا	نیست جز رنج خاکساریہا
در بدن از کشاکشِ انفاس	حاصل من نشد بجز وسواس
بہر من بود تن بسان قفس	رشتۂ پائے بود تارِ نفس
رشتہ بگسست و آن قفس شکست	مرغِ خوشخوان ز قید و بند برست
جسمِ خاکی وبال جان باشد	پیر باشد و یا جوان باشد
در بدن روح پُر مرض باشد	جوہرش تابع عرض باشد
تا نگردد بہ اصل خود واصل	صحّتِ تامہ نبودش حاصل
جسمِ خاکی است مصدرِ آلام	مبتلا در وساوس و اوہام
سیلِ امراض را گذرگاہے	خیلِ اعراض را بدو راہے

دوست دانستمش ز نادانی	بود در پردہ دشمنِ جانی
دوست دانستمش خطا کردم	در حق خویشتن جفا کردم
دوستیہائے تن چہ آرم یاد	بود با من عدوِ مادر زاد

سیرِ من بود بر سرِ افلاک	رو نہادم بسوئے خطۂ خاک
سرِ راہے دوچار من گردید	ہمچو مارے بپائے من پیچید

مثل دشمن مرا اسیر نمود	پائے من بست و دستگیر نمود
بے خبر باوے آشنا گشتم	در غم و غصہ مبتلا گشتم
ہیچ یادم نماند عہدِ الست	چون سرِ راہ من بمن پیوست
عہدِ پیشینہ رفت از یادم	چون بدامش اسیر افتادم
تا بدو عہد دوستی بستم	گوہر قدرِ خویش بشکستم
بامیدیکہ او وفا بکند	حقِ صحبت مگر ادا بکند
حکم بردار حکم کش باشد	در ہمہ کاروبار خوش باشد
باشدم زیر چاق و خدمتگار	چست و چالاک و چابک و ہشیار
باشدم غمگسار و غمخوارے	باشدم دلربا و دلدارے
من بجان کوشم او بہ تن کوشد	پوشمش عیب و عیب من پوشد
ہر دو کوشیم و عیب ہم پوشیم	عیب پوشیم و در ہنر کوشیم

دادمش روز و شب طعام و شراب	معدہ اش پر شد ز نان و زآب
ہر قدر خورد ناتوان تر شد	خوار و زار و زبون و لاغر شد
ہر چہ می خواست من ہمان کردم	او عیان کرد من نہان کردم
کردۂ من چہ بود کم کہ دگر	کردۂ او فتادہم بر سر
کردۂ او بہیچ نشمارند	بلکہ آن کردۂ من انگارند
کردۂ او بگردنم افتاد	من گرفتار گشتم او آزاد

خاک بر فرق این چنین دشمن
که شود روزِ حشر دشمنِ من
هر چه کردم به پیش من آرد
هیچ آزرم من نمیدارد
پیش داور مرا خجل سازد
سخت رسوا و منفعل سازد
تا قیامت نیاورم یادش
گر خورد خاک ور برد بادش

باورت نیست گر سخن از من
رو یکے غور کن بعالمِ تن ها
تا به بینی بعالمِ اجساد
خلق دارد زدستِ تن فریاد
آن یک از دردِ سر همی موید
وین علاجِ جگر همی جوید
آن یکے مبتلائے دردِ خناق
وین دگر در بلاے رنجِ مراق
آن یکے گنگ و این دگر لنگ است
حالت هر دو در مرض تنگ است
عارض آن یکے شدہ سرسام
لاحق این دگر شدہ برسام
از بو اسیر حال زید خراب
وز نواسیر عمرو بے خورد خواب

تن که باشد همیشه در کاهش
چه کنم از براے تن خواهش
این بدن نیست آن بدن زنهار
داشتم آنچه پار یا پیرار
گله ام از تن است بعد الفوت
گلۂ دیگران است قبل از موت

من خدا جویم او ز خود گوید
من برہ پویم او ز رہ پوید
گاہ در هوش و گاہ مدهوش است
گہ فرو رفتہ گاہ در جوش است

گاہ در پیچ و گاہ در تاب است
گاہ در خورد و گاہ در خواب است
گاہ گوید ز خویش بیزارم
گاہ گوید که من در آزارم
گاہ از بہر لذّتے پوید
گہ پئے خویش راحتے جوید
گہ مرا دردِ سر دهد که مرا
بایدم دولتِ همه دنیا
گاہ گوید مرا قبا باید
گاہ گوید مرا عبا شاید
گہ کند شکوہِ از قضا و قدر
گاہ از چرخ و گاہ از اختر
گاہ از بخت و گاہ از دوران
گاہ از گردش زمین و زمان
گاہ از خود حکایتے دارد
گاہ از من شکایتے دارد

منکه از کارِ تن شدم بیزار
باز از تن چسان کشم آزار
دیدہ ام طور زندگانی خویش
هر زمان بود مرگ نو در پیش
بیگمان بود رنج جان فرسا
گہ غم دزد گہ غمِ کالا
گاہ در بندِ خانمان بودم
گاہ در فکرِ آب و نان بودم
گاہ دلگیر از تهید ستی
گہ پریشان دماغ از مستی
گاہ بیمار و ناتوان بودم
گاہ از درد در فغان بودم

تناسخ

سخت رنجی است زادن و مردن
بلکه رنجے است یادش آوردن

ساقیِ ما شکست ساغرِ ما بارِ دیگر نہ بست ساغرِ ما
مئ مارا کہ ریخت از ساغر باز در ساغرش نکرد دگر
از تناسخ عدم بسے خوشتر تا نیفتد کسے بقالبِ خر
خوش نیاید کہ جان با فرہنگ داخزد در تن پلنگ و نہنگ
عقل و ادراک و ہوش بگذارد چون خر زنہیق بردارد
ہر نفس پیکرِ دگر گیرد ہر زمانے ز مرگ نو میرد
گہ شود سوسمار و گاہے مار گاہ سگ گاہ خوک گہ گفتار
گہ شود مادہ گاہ گردد نر گاہ گوسالہ گاہ کرّہ خر
خوش ندارم چو پیکرِ انسان چون شوم خوش ز قالبِ حیوان
گاہ موئے شوم گہے مالے گاہ بز گاہ شیر خونخوارے
سیرگاہِ من است در افلاک چہ شوم خوش ز سیرِ خطۂ خاک
بر پریدم چو جانبِ لاہوت چون شوم پابندِ در ناسوت

رجعت

رجعتِ کس اگر بجا بودے ایلیاؑ بازگشت فرمودے
پیشتر از مسیحؑ دیگر بار آمدے آں نبی خوش کردار
لیک آمد مسیحؑ و قوم یہود می کشد انتظار آں مسعود
زان جہاں ہیچ کس نمی آید ہر کہ رفت است پس نمی آید

بازگشتن حرام شد ز خدا گر بود ایلیاؑ و گر عیسےٰؑ
ایلیاؑ را بدیل آمدہ است جائے عیسےٰؑ مثیل آمدہ است

بازگشتن مرا تمنّا نیست آرزو ہیچ سوے دنیا نیست
اندرین کارگاہِ صلح و نبرد خود چہ کردم کہ باز خواہم کرد
بازگردم اگر سوے دنیا سر کنم باز سیرت اولےٰ
باز عصیاں شعار خود سازم فعلِ بد را دثار خود سازم
نامۂ خود سیاہ تر سازم حالت خود تباہ تر سازم
عقل گوید مکن کنم نقصان شرع گوید مکن کنم عصیان

بازگردد دماغِ سودائی سر کند باز کار رسوائی
پا شود ہرزہ گرد دشتِ جنون یک قدم پیش رفتہ از مجنون
باز در فکرِ سیم و زر افتم باز در فکر گاو و خر افتم
چیدہ دکان مکر چون تجّار خود فروشی کنم سرِ بازار
گہ شوم تندرست و گہ بیمار گاہ بیزار و گاہ در آزار
باز در رنج و در تعب افتم باز در غیظ و در غضب افتم

حیات

بسمل اے محوِ لذتِ فانی چیست دانی حیاتِ جسمانی

اولش زادن آخرش مردن
بعبث رنج درمیان بردن

زندگی در جهان کون و فساد
پیش دانندگان است اخرط قتاد[1]

چیست این زندگی سراب وجود
هستیِ نیستی د بود نبود

زندگی معنیِ تپیدن دل
مرگ مفهوم آرمیدن دل

زندگی امتیاز رنگ از بو
جنگ یا آشتی است در من و تو

زندگی پیش عقل مرد حکیم
آنکه باشد ز راز دهر فهیم

هست چون احتلام بے کم و کاست
نیمهٔ زان دروغ و نیمے راست

مرد زن را به بیند اندر خواب
ریزد از وصل او ز مردی آب

گردد از خواب لیک چون بیدار
دربرِ خود نیابد آن دلدار

از خیالش مگر اثر یابد
بستر و زیرجامه تر یابد

زن عصمت مآب هم در خواب
مرد کے دیده می شود بے تاب

عصمت خویشتن بخواب اندر
دهد از دست خویشتن یکسر

مرد کے گنج یابد اندر نوم
نشود مالدار زان در قوم

لیک چون رنج بیند اندر خواب
باشدش هر دو چشم زان پرآب

[1] قتاد درخت خارناک و فی المثل دونه خرط القتاد - خرط چوب تراشیدن و دست فرد مالیدن بر شاخ تا برگ او فرد ریزد - و خرط قتاد خیلے کار مشکلے است زیرا که از سر تا پا خارهائے سخت تیزمی دارد - شاعرے میگوید ؎

خلیلی فی عن وطاء و وساد ٭ لااری النوم علی شوک القتاد

هیچ نبود اثر بدو زان گنج
یابد اما ضرر بسے زان رنج

زندگی یک شرارهٔ سنگے است
عرصهٔ خود نمائش تنگے است

هست بنیاد زندگی برباد
باد آباد[1] او ز باد آباد

زندگی چیست دستمال زیان
که فزاید همیشه در نقصان

زندگی هردم است در کاهش
بهر کاهش چه می کنم خواهش

زندگی چیست داغ بدنامی
گل خود روے باغ ناکامی

زندگی گرچه لفظ معلوم است
معنیش در صحاح[2] معدوم است

اول او عدم عدم آخر
دو عدم بر وجود او قاهر

زندگی چیست بسمل کردن
بردم تیغ تیز رقصیدن

گر قدم می زنی غلط دردم
نه بماند قدم نه نقش قدم

تن و جان چیست جام و سندانے
باختن از ضعیف نادانے

افگند یا ز ناتوان جانی
بشکند جام یا ز نادانی

بسمل از زندگی چه سادیدی
که برائے خودش پسندیدی

زندگی چیست پا بگل ماندن
وز غم مرگ مضمحل ماندن

این زمین است مثل سنگ فسان
دور بر خود همی خورد هر آن

[1] باد آباد بمعنی شش که آنرا ریه نیز می گویند [2] صحاح نام کتاب لغت عربی از جوهری ؛

زان بر دن جستہ چون شرر انسان	خواہ دانا بود و یا نادان
بے اثر باشد از نمود بشر	بے اثر تر ازان است بود بشر

جام جمشید و کاسۂ کاؤس	دہر بشکست ہمچو طاسک طوس
گور بہرام گور ہست کجا	رو بایران بجو ز سر تا پا
قصر خسرو ببین کجاست نہان	جوئے شیرین بجو کجاست نشان
آل سنجر کجا و بختش کو	نسل اکبر کجا و تختش کو
دجلہ گرید بسے کہ دارد یاد	آنچہ بیداد رفت بر بغداد
اندلس آنچہ از از بلا دید	دیدۂ کے دید گوش کے بشنید
اینکہ بینی ز رزم و بزم شہان	گاہ ویران جہان گہ آبادن
آسمان این بساط بر چیند	تا بساطے نوے دگر چیند
بعد چندے ز انقلاب زمان	نہ رضا شہ بود و نادر خان

ہیچ دانی تو اصل خود بسمل	من بگویم نہ گردی ار تو خجل
کرمکے بس دنی ز آب منی	بے خبر از خودی و ما و منی
زندگی چیست پا بگل بودن	در تلاش معاش فرسودن
زندگی چیست بادہ پیمودن	وز غم مرگ مضمحل بودن
زندگی چیست تاب برق جہان	ہر یک دم عیان دباز نہان
زندگی جلوۂ سرابے ہست	موج سیلاب و نقش آبے ہست

خوش ندارم کہ از پئے دم آب	سر کنم باز سیر دشت سراب
کے بگوید خرد کہ از پئے رنج	داخزم باز در سرائے سپنج
زندگی چیست خواب و بیداری	بیہشی نیمہ نیمہ ہشیاری

خواب

ہست بیداریش سراب حیات	خواب آئینہ دار راز ممات
عقل را خواب می کند عاطل	بلکہ گردد شعور ہم زائل
متململ بود دیا فاضل	طبع انسان ازان شود کاہل
چون معطل شود ز خواب حواس	باز ایستد طبیعت از احساس
دیدہ ہر گہ ز دید می گردد	دیدنی ناپدید می گردد
باز ماند دہان گہے چو تغار	کہ خزد عقربے دران یا مار
چشم بربستہ مثل کشتۂ مرگ	اوفتادہ بکشت ہوش تگرگ
دادہ غارت متاع ہوش و خرد	بے خبر از جہان و ہستیٔ خود
سائل آن یکے لعاب دہان	راندہ ایں حرف بیہدہ ز زبان
خوردہ آن یک فریب از شیطان	دین رضا غوط آمدہ بہ فغان

بیداری

گریہ بینی بہ حال بیدارے	یابی اور ا بخود گرفتارے

گاہ راکب بود گہے راجل گاہ مستعجل و گہے عاجل
گاہ گریان وگاہ خندانے گہ پریشان وگاہ حیرانے
گاہ جوعان وگاہ عطشانے گاہ افتان وگاہ خیزانے
گاہ رو کردہ سوئے دشت عرب گاہ آوردہ رو بسوئے حلب
گاہ گویا وگاہ خاموشی گاہ ہشیار وگاہ مدہوشی
گہ توانا وگاہ بیمارے گاہ درکار وگاہ بیکارے
گاہ بنشستہ گاہ استادہ گاہ برخاستہ گہ افتادہ
گاہ در صحو گاہ در سکر است گاہ در شکوہ گاہ در شکر است
گاہ نالد ز تنگدستیہا عربدہ گہ کند ز مستیہا
گاہ در صلح وگاہ در جنگ است بے خرد گاہ وگہ بفرہنگ است
ہست ناپاک گاہ وگاہے پاک گاہ بر تخت وگاہ بر سر خاک
گاہ شادان وگاہ ہست غمیں گہ طربناک وگاہ ہست حزیں
نیست آرام چون بہ بیداری ارقش دان کہ ہست بیماری
چشم بکشادن است بے بہبود مژہ برہم زدن بسے بے سود

ہرچہ بیند نہان شود ز نظر خواہ اسود بود ویا احمر
دیر یا زود می شود ہمہ گم زیر و بم ہرچہ بشنود مردم
لذت لمس ساعتے باشد رنج آن لیک آفتے باشد
برزبان است تا شراب وطعام ذوق یابی ازان بسے درکام

لیک وقتیکہ حلق کرد فرو ینود ہیچ اثر ازان بگلو
راحتے نیست چون بہ بیداری بیہشی بہ کہ ہمچو ہشیاری
غفلتے کو کہ من ردم از خود نکنم تا تمیز نیک از بد
یک دم از خویش بے خبر گردم آگہ از عالم دگر گردم

زندگی چیست خواب و بیداری نیمہ اش کار و نیمہ بیکاری
کارہائیش عجب پریشانی کار بگذاشتن پشیمانی
من بقربان غفلت انسان کہ کند جملہ مشکلات آسان
یکدو ساعت ز خویشتن بردد بیغم از فکر دار و گیر شود
وارد حال خود کند مردن خویشتن را ز خویشتن بردن

عمر

عمر انسان بجز دو روزے نیست ساز کارش بغیر سوزے نیست
روزِ زادن بگریہ دارد کار روز مردن ز رنج نالد زار
زادنش گریہ مردنش مویہ غیر ازیں نیست ہیچ واگویہ
زندہ را سعی ہست جانبِ گور تا لبِ گور ہست طالبِ گور
آن یکے از عدم چو بشتابد فرصت دم زدن نمی یابد
باز پس میرود بسوئے عدم دیدۂ مام می کند پرنم

دان دگر چشم خویش بکشاید
از دلِ مام صبر بر باید

چشم تا باز می کند میرد
جائے خود در زمین همی گیرد

بعض جان داده اندرونِ شکم
در شکم رو نهاده سوئے عدم

داده جان آن هنوز نازاده
دین دگر زاده جانِ خود داده

بعض زاده زبعدِ مردن مام
بعض مرده زجان سپردنِ مام

وانکه او عمر یافتہ بجهان
گشتہ خود تختہ مشق جورِ زمان

عمر انسان سه عهد میدارد
گرچه هرکس بسرنمی آرد

عهدِ طفلی و عهدِ برنائی
عهدِ پیری و ناتوانائی

هرسه عهدش زنقص مالامال
نیست خالی زدرد و رنج و ملال

ابنِ آدم بکودکی اندر
ماند مصئون زام صبیان گر

درجوانی زامِ ملدمِ هم
ماند مامون اگر درین عالم

عهدِ پیری زدست بخت دژم
می شود مبتلائے دقِ هرم

عارضش سرفہ رخشش گردد
لاحقش ضرطہ عفن گردد

ناتوان پیر خم کمر گردد
کور گردد ویا که کر گردد

جوید از بهرِ خویش دندانے
تاکند مضغ تکئہ نانے

نتواند که درہے پوید
بهرِ برخاستن عصا جوید

طفلی

عهدِ طفلی است عهدِ بے خردی
نیکی آن نه نیک و بد نه بدی

نیک و بد را تمیز ناکردن
مثل بت هرزه چشم واکردن

هرزه مانند کرم جنبیدن
هرزه دررد ے این و آن دیدن

گریه کردن وے بغیر سبب
خنده کردن وے بغیر عجب

سخت درحال خود فرو ماندن
مگس از خویشتن نه پراندن

شیر نوشیدن است و شاشیدن
شاشه بر جسم خویش پاشیدن

عهدِ طفلی مراسی باید
بے تمیزی چه کارمن آید

گاه گیرم بدست ریش پدر
گاه شاشم بدامن مادر

جامۂ پاک مادر خوشخوئے
سازم از بول خویشتن بدبوئے

دست آلودۂ زبول و براز
آورم سوئے روئے خویش فراز

پرسد ار مام و باب حالتِ من
ندهم شرح زان مقالتِ من

عهدِ طفلی است عهدِ نادانی
شرم ناداشتن ز عریانی

نکند مادر ار تعهد حال
زیستن بهرِ کودک است محال

غائطِ خویش بازبان لیسد
بے تحاشا ببولِ خود خیسد

نکند مادر ار تفقد او
نتواند اندغژید برزانو

جوانی

هست ظماء الحیوٰة[1] وعهد شباب
مرض تشنگی ودشت سراب

بیگمان است عهد برنائی
عهد خودرائی وخودآرائی

سرگران ماندن از شراب غرور
که شباب است نشهٔ پر زور

از تبختر بره خرامیدن
هر زمان سوے خویشتن دیدن

بید ماغانه هرزه رنجیدن
هرزه کارانه هرزه خندیدن

خویشتن راستودن اندر بزم
لافها بیهده زدن در رزم

کج نشستن زناز در محمل
تاب دادن بردت در محفل

خود فروشی شعار خود کردن
فخر بر هرزه کار خود کردن

گه در آئینه روئے خود دیدن
روے خود دیدن وپسندیدن

پیری

بسمل اے پیر مرد کودک دل
اے بزرگ آرزو و کوچک دل

[1] ظماء فتحتین تشنه شدن ۲ تشنگ آماس گرم دماغ بلکه یک سرسام است که بچگان را عارض می شود اطبار آن را علت عطاشه وعطاش می گویند. که تشنگی مفرط دران می باشد مریض هرچند آب میخورد مگر سیراب نمی گردد۔

عمر هشتاد سال می داری
خویش راهشت ساله پنداری

ناز پیرانه سر کنی تاکے
ریخت پیری نمک چو در خم ے

ریخت پیری نمک چو در خم ے
شد ترش سرکه جمله چو هر دے

چه نجسپی بخواب خوش سرمست
خیز برگشت تو جراو نشست

باز کن دیده مردکِ دانا
که بلخ خورد بوستان ترا

چه نشینی بگوشهٔ دل شاد
روکه بر مزرعت تگرگ افتاد

وقت پیری است الرحیل توشیک
باش آمده کوچ شد نزدیک

فکر دیگر به پشت سر انداز
مستعد شو بسیج رفتن ساز

چیست اکنون چو ریش گشت سپید
بیم از موت وازحیات امید

چند در فکر درد و درمانی
روز کے چند مان که در مانی

خم کمر پیر ناتوانستی
مشت بوسیده استخوانستی

لاشهٔ سم فگنده را مانی
وقت پیری لکد چه پرانی

عمر گزرانده به سگاری
چه کنی پیر گشته خر خاری

وقت پیری گذر ز زینت وزیب
سر شیب است زیر پاے نشیب

سر بابائی توچون بشکست
سر بزرگی توز پا بنشست

چون تو در چشم خود نه مرغوب
پیش مردم چسان شوی محبوب

عیب پیری بروز دانا پرس
گر نگوید بروز بر نا پرس

دام از کس بگیر در د بازار
پیش یک کاو لی شیرین کار

پرس از وے سپس خیال چه کرد
مرد یا نیم مرد یا نامرد

توشیک بمعنی زود

یکصد و بیست سال گر مانی — آنچه پیش آیدت تو خود دانی
سر بہ جنبد زنا تو اینہا — یابی از مرگ سرنشانیہا
بیگمان آنچنان فرد مانی — کہ نہ فہمی سخن نہ فہمانی
آنقدر پیر ناتوان گردی — کہ شوی نامراد از مردی
لرزدت ہر دو پا گہ رفتار — بلکہ لرزد زبان گہ گفتار
کور گردی و یا کر گردی — پیش از مرگ بے خبر گردی
بر تو غالب شود فراموشی — طبع راغب شود بہ خاموشی
ہر دو دستت زگیر و دار افتد — قوت ماسکہ زکار افتد
الف قد تو چو گردد میم — سرامید تو شود بدو نیم
ہیکل جسم تو ضعیف شود — سرور عنائے تو نحیف شود
چون زتن طاقت تو گردد گم — بشنوی[1] اَمرِس اَمرِس از مردم

[1] اہل عرب نسبت پیر ناتوان مثلے آوردہ اند۔ بئس مقام الشیخ اَمرِس اَمرِس۔ یعنی بدترین حالت پیر آن است۔ کہ ضعف او بحدے رسیدہ باشد کہ در وقت آب برآوردن از چاہ چون رسن دلوش چرخ را گذاشتہ بجانب راست یا چپ افتد و بالا کشیدن دلو بروے دشوار گردد و بیندگان سختی کار او را دیدہ۔ یا شیخ امرس امرس بگویند۔ یعنی اے پیر بزرگ رسن را روے چرخ بر جاے خودش درست بگذار تا دلو را از چاہ بآسانی توانی برکشید ولیکن آن بیچارہ بسبب ضعف باوجود زور زدن و قوت خود صرف کردن نتواند کہ رسن را بر جایگاہش درست بگذارد و دلو را از چاہ بیرون آرد۔ و یضرب لمن یوجہ الامر الی ما لا طاقۃ لہ۔

عمر یابی اگر بسان لبد[1] — عاقبت می خزی بزیر لحد

خطاب بہ پیری

پیری اے روزگار دلگیری — داد بے داد از تو اے پیری
خوبی من ز من ربودستی — ردائے مردن بہ من نمودستی
تو ربودی ز من جوانی من — بل ربودی تو زندگانی من
سلب کردی ز من توانائی — عہد طفلی و عہد برنائی
گشت مفقود قوت و طاقت — یادگارت نماند جز حسرت
قامت من خمیدہ کردستی — خاطر من کبیدہ کردستی
استخوان گشت ہمچو نے کاواک — در دل من فگندہ تاپاک

[1] لبد باز پسین کرگسے از کرگسہاے لقمان عادی از خرافات ایام جاہلیت عرب است۔ کہ لقمان را عمر ہفت کرگس دادہ شدہ بود ہر کرگس پانصد سال عمر میداد و چون یک کرگس می مرد بجاے او کرگس بچۂ نو زائیدہ می آورد کرگس ہفتمین را لبد نام گذاشت چون آن کرگس آخرین پانصد سال عمر یافت برادرزادہ لقمان گفت عمو عمر تو زیادہ از لبد نیست لقمان گفت این لبد است و لبد در زبان عاد زمانہ را می گفتند یعنی تا دور زمانہ زندہ خواہد ماند درین بین نگاہ لقمان بر لبد افتاد دید کہ پرہا را فرو ہشتہ است بآواز بلند لبد را صدا داد کہ لبد از جا برخیز و پرواز کن لبد از وحشت آواز کرخت بر خود لرزیدہ از جا برخاستہ خواست کہ پرواز کند و لیکن پر باز کردن ہمان بود و بر روئے زمین افتادن ہمان۔ لبد ہم و لقمان نیز جان بسپرد و نابغہ میگوید ؎ احنی علیہ ما اخنی علی لبد

چون کمان قد من خمیده چو دید — یار از من چو تیر گوشه گزید
آخر از تو بگو چها دیدم — خویش را مرگ آشنا دیدم

خطاب بعمر

اے سراب حیات عمر لقب — اے شہود تو نشۂ قنب
اے فروغ تو تاب برق جہان — آشکارا دمے و باز نہان
اے تو صبر گریز پاے کسے — کم بقاتر ز وعدہ ہاے کسے
از کجا آمدی کجا رفتی — بچہ کار آمدی چرا رفتی
سبب آمدن نشد معلوم — معنی رفتنت نشد مفہوم
از عدم آمدن شدن بعدم — یک معماست مشکل و مبہم
معنی زندگیست نامعلوم — معنی مردگی خدا معلوم
گر حیات است پس ممات چرا — در ممات است پس حیات چرا
زیست از بہر مرگ یعنی چہ — کاشت بہر تگرگ یعنی چہ
عقد بہر طلاق یعنی چہ — وصل بہر فراق یعنی چہ

خطاب بہ خود

بسمل اے گردِ کاروان حیات — گوش واکن پئے پیام ممات

بسمل اے بندۂ ہوا و ہوس — از حیات تو ماندہ یکدو نفس
در دلت ہیچ خوف مردن نیست — ہیچ بہمت ز جان سپردن نیست
سر برآور کہ وقت بیگہ گشت — ہوش کن ہوش عمر تو بگذشت
آن قدر قوتے کجا در تن — نچکد از لبت لعاب دہن
سُست گردید در بدن رگ و پے — خشک گردید استخوان چون نے
وقت رنج آمد و عنا آمد — سر پئے پائبوس پا آمد
بر تن افتاد چون ترنج از رنج — یا چو نارنج صد ہزار شکنج
سروپا از شکن ترنجیدہ — جسم انجیدہ روح رنجیدہ
چون نخواہد زنِ جوان پیرے — ناتوان قد خمیدہ دلگیرے
من گوارا چسان کنم این عیب — بہر خود خوش کنم زمانۂ شیب

خطاب عمر

حسرت اے عمر بر تو صد حسرت — کہ بعجلت شدی ز من رخصت
اے تو چون جلسۂ خطیب سبک — وے تو چون وعدۂ حبیب تنک
اے تو بد عہد تر ز دلدارے — بیوفا تر ز بیوفا یارے
اے رم آہوے سبک تازے — سایۂ مرغ تیز پروازے
اے سبک رو تر از نسیم بہار — کم بقا تر ز عہد وصلِ نگار
رفتن تو نشد مرا معلوم — کردی از زیستن مرا محروم

واگو زود تر چرا رفتی
درزمین یا که برسما رفتی
ازبرای چه آمدی وچرا
رخ نهفتی توازمن شیدا
رفتی وجان زتن بدر بردی
عقل وهوش وخرد زمن بردی

خطاب بنفس

بسمل اے صورت افنا انجام
تختهٔ مشق حوادث ایّام
اے غبار تنک براه دبور
مشت خارے به پیشگاه تنور
اے حبابے میان سیلابے
واژگون زورقے به گردابے
سر آتش سپند بے تابے
پا برا خگر نهاده سیمابے
آب باریک درسبوئے نوے
جوز غلطنده برکنار گوے
قطرهٔ اشک بر سر مژگان
شبنم نوک خار صبحگهان
نقش پائے بدشت ریگ روان
یخچهٔ در سموم تابستان

بسمل اے تابش شرار فسان
کاغذین پیکر شرر افشان
بسمل اے اضطراب برق تپان
خورده چوگان چوگوے از دوران
اے چراغ بسیرگاه صبا
ناتوان گرد در مسیر هوا
اے بدامان کون داغ فساد
نیل رخسار شاهد ایجاد
گرد برد امن جهان نستی
داغ بر چهرهٔ زمان نستی

ننگ بهر جهانیا نستی
عار بهر زمانیا نستی
اے خنک تر زباد سرد خزاں
دے سبک تر زبرگ ریز خزاں
باش ازقدر خویشتن آگاه
راست رد باش کج مرو درراه

بسمل اے عرضهٔ حسام اجل
مصرع خود بجو درین مقتل
قبضهٔ صارم است و دست قضا
سرخود بهر خود نمائے فدا
وقت بیگاه گشت کن تعجیل
الرحیل الرحیل ثم رحیل

خویشتن را بسان دیک الجن
چه گمان می بری حدیث الحسن

سه دیک الجن لقب عبد السلام الحمصی شاعر ادیب سخن گوے اریب درلطافت زبان ورقت بیان مشهور زمان و سرامد اقران کنیز سمن اندام وغلام گلفام خود را بخیال خام زیر حسام کشید که مبادا لبعد از مردن من در دست دیگرے افتند وجسد هر دو را سوخته داز خاکستر ایشان دو قدح ساخته و شراب انداخته با سینه بریان و دیدهٔ گریاں این اشعار بآواز حزین ودل غمین میخواند واشک می افشاند سه

یاطلعة طلع الحمام علیها. فجنی لها ثمر الردی بیدیها.
حکمت سیفی فی مجال خناقها. ودموعی تجری علی خدیها
رویت من دمها الثری ولطالما روی الهوی شفتی من
شفتیها. فوحق نعلیها لما وطی الحصا شیئ اعز علی من

بقیہ حاشیہ صفحہ ۴۹

نعلیہا۔ ماکان قتلیہا لانی لم اکن۔ ابکی اذا سقط الذباب
علیہا۔ لکن بخلت علی العیون یلحظہا وانفت من نظر
العیون الیہا۔ ولہ ایضاً ؎ جاءت تزور فراشی بعد ما قبرت
فظلت الثم نحراً زانہ الجید۔ وقلت قرۃ عینی قد بعثت لنا
فکیف ذا وطریق القبر مسدود۔ قالت ھناک عظامی فیہ
مودعۃ۔ تعیث فیہا بنات الارض والدود وھذہ الروح قد
جاء تک زایرۃ۔ ھذا زیارۃ من فی القبر ملحود وعند تقبیل بزنیت
الغلام ؎ اشفقت ان یرد الزمان بغدرہ۔ او ابتلی بعد
الوصال بھجرہ۔ ثم قد استخرجتہ من وجنۃ۔ لبلیتی و
اثرتہ من خدرہ۔ وقتلتہ ولہ علی کرامۃ۔ فلی الحشا و لہ
الفواد باسرہ۔ عھدی بہ میتا کاحسن نائم۔ والطرف یصفح
دمعتی فی نحرہ لوکان یدری المیت ماذا بعدہ بالحی منہ
یبکی لہ فی قبرہ غصص یکاد تفیض منہا نفسہ۔ ویکاد
یخرج قلبہ من صدرہ۔

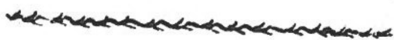

اے ز دنیا برائے زنیت وزیب		ذات نحیین[1] وار خوردہ فریب

[1] ذات النحیین زنے بود از قبیلۂ تیم اللہ بن ثعلبہ در ایام جاہلیت روغن میفروخت
روزے بہ غرور برنائی و توانائی خواست کہ خیکہائے روغن را بار شتر کردہ یکہ وتنہا
در بازار عکاظ بردہ بفروشد چون از خانہ وخویش وقبیلہ دور افتادہ در قاع بسیط
رسید۔ خوات بن جبیر انصاری کہ ہنوز مشرف باسلام نگشتہ بود سر راہ دوچارش
گردیدہ پرسید از کجائی وکجا میروی ودر بار چہ داری زنکہ جواب داد ارادہ سوق عکاظ
میدارم تا روغن بفروشم۔ جبیر گفت من بارادۂ روغن خریدن از خانہ برامدہ ام ۔
چہ شود کہ سودا ہمین جا صورت گیرد تو باپول برگردی ومن با روغن برگردم تا ہر دو از
صعوبت سفر بیا سائیم زنکہ بہ سخنہائے چرب و نرم جبیر فریب خوردہ شتر را نشانید
وجبیر نیز از شتر پائین شدہ بند سر یک خیک را باز کردہ و قدرے روغن را چشیدہ
سر خیک در دستش سپردہ سر خیک دیگر بکشاد وازان نیز چاشنی برگرفتہ ہمچنان
سر خیک سر کشادہ در دست دیگرش داد چون ہر دو دستش از کار افتاد جبیر دست
یازیدہ نطاق کمرش را بکشاد و مہر عصمتش را برداشت۔ زنکہ بیچارہ تن بہ رسوائی
دادہ در چار سوئے خطۂ عرب بہ اشغل من ذات النحیین ضرب المثل گردید۔

جامی در سلسلۃ الذہب می نگارد ؎

گر ز روغن فراغتش بودے ✣ دامن عصمتش نیالودے

بے خرد یافتہ بسے خسران	ہمچو در سکر بادہ بوغبشان[1]

[1] در روزگاریکہ قبیلۂ خزاعہ در مکہ سکونت میداشت یک بار وبائے آمد ایشان از مکہ برامدہ در ظہران اقامت ورزیدند۔ از خزاعہ شخصے بو حلیل نام کہ حجابت کعبہ بدو تعلق میداشت بر بستر بیماری افتادہ چون آثار مرگ در خود دید دران حین پسرانش صغیر بودند ناچار دختر خود حبی را وصیۂ حجابت کردہ ابوغبشان ملکانی را با او شریک وصیت ساختہ بعالم آخرت شتافت قصی بن کلاب بن مرۂ قریشی کہ شوہر حبی بود فرصت را غنیمت دانستہ پسر خود عبدالدار را برانگیخت تا کلید باب کعبہ از مادر خود حاصل کند حبی گفت ابوغبشان شریک وصیت است او بدین کار رضا نخواہد داد۔ قصی کہ مرد دانا بود واز خوئے ابوغبشان آگاہی کماہی میداشت گفت من کار او را کفایت می کنم چندے بر این سخن بر امد روئے ابوغبشان کہ چون نمر دلدادہ شرب خمر بود قصی را گفت بیا تا در بساتین پر ریاحین طائف در صحبت یک دیگر داد می خواری دہیم و دل از فکر دنیا خالی کنیم قصی کہ از پیش تر صد چنین لطیفہ غیبی بود سمعاً و اجابۃً گفتہ حریف دور شراب خانہ خراب گردید اما نوبت خود را طرح دادہ پوشیدہ از نظر ابوغبشان ساغر خود را بر زمین می ریخت وابوغبشان رطل ہائے گران برجان خود بے تحاشا صرف می کرد حتے کہ مست طافح گردید۔ قصی در ہوش و او مدہوش تا آنکہ خیکہا از شراب خالی شد ابوغبشان در پایان مستی نعرۂ ہل من مزید بر آورد قصی کہ ساقی او بود گفت شراب باقی نیست ابوغبشان فریاد بر کشید بہر قیمت کہ بدست آید پیدا کن قصی اصرار او را دیدہ گفت اگر شراب میخواہی مفتاح در کعبہ بمن بفروش تا در عوض آن یک خیک شراب برائے تو مہیا کنم۔ ابوغبشان کہ در عالم مستی پروائے ہستی خود نمی داشت مفتاح باب بیت اللہ پیش او انداخت قصی کہ از پیش یک خیک شراب مخفی ساختہ بود در دستش دادہ بمواجہ شہود کلیدہا را برداشتہ با پسر خود عبدالدار سپرد عبدالدار دوان دوان شادان و فرحان بمکہ رسیدہ از دل خور سند صدائے بلند بر کشید یا معاشر قریش ہذہ مفاتیح بیت ابیکم اسمعیل قد ردہ اللہ علیکم من غیر غدر ولا ظلم و ابوغبشان آنگاہ بہوش آمد کہ کار از دست رفتہ بود در میان عرب احمق من ابی غبشان واندم من ابی غبشان والہف من ابی غبشان۔ و آخر صفقۃ من ابی غبشان مشہور گردید۔ قال بعض الشعراء ۔ اذا فخرت خزاعۃ فی قدیم۔ وجدنا فخرہا شرب الخمور ۔ و بیعاً کعبۃ الرحمن حمقاً ۔ بزق بئس مفتخر الفخور۔ والیضا ۔ ابوغبشان اظلم من قصی۔ و اظلم من بنی فہر خزاعۃ ۔ فلا تلحوا قصیاً فی شراہ ۔ ولوموا شیخکم ان کان باعہ۔

اے تو مشہور تر بہ نادانی	خویش را ابن تقن[1] می خوانی
اے تو در کار سست تر از فند[2]	وانمائی تو چند خود را رند
تو نہ ہدہد سلیمانی	بلکہ با زاغ نوح میمانی
چون تنوط[3] چہ آشیان بندی	کبک آسا چہ ہرزہ می خندی

[1] در قصص عرب می آرند کہ عمرو بن تقن زنے را طلاق گفت و لقمان عادی او را بزنی بگرفت روزے لقمان پیش آن زن بر جوان مردی خویش اظہار مباہات نمود زن گفت لافتی الا عمرو بن تقن لقمان ازین سخن بر آشفتہ گفت من عمرو را می کشم زن جواب داد اگرچہ تو نیز بزن بہا در ہستی اما تو او را نتوانی کشت لقمان در غضب رفتہ بالائے درختے نشستہ مترصد آمدن عمرو گردید چون عمرو شتران خود را بچرا آورد لقمان تیرے بر پشت او زدہ گفت حس احدے خطیات لقمان عمر تیر از پشت بر آوردہ بالائے درخت لقمان را دیدہ آواز داد من زخم خوردہ ناتوان گشتہ ام اگر ارادہ کشتن من میداری بیا در کشتی بر من دست یافتہ بکش لقمان او را مجروح یافتہ وضعیف پنداشتہ در کشتی آویخت عمرو با وجود برداشتن زخم و روان بودن خون او را از پا برداشتہ بالائے سر گردانیدہ بر زمین فرو کوفت خواست کہ سرش از تن بر کند لقمان زاری کرد و استدعائے عفو نمود عمرو از سر خون او در گذشت لقمان در خانہ پیش زن رسیدہ گفت لافتی الا عمرو بن تقن۔

[2] در مدینہ منورہ ستنا عائشہ بنت سعد بن ابی وقاص غلامے داشت فند نام روزے او را گفت برو آتش پارۂ از بیرون بیار تا نان بختہ کنم فند کہ از خانہ برامد قلندران را دید بوزینہ ہا را می رقصانند در دیدن تماشائے رقص شان محو گردید میمون بازان بعد از فراغت از مدینہ رہگرائے مصر گشتند فند نیز رفیق راہ گشتہ تا یک سال در مصر روزگار کردہ برگشت چون بر در شہر رسید یاد آتش در خاطرش گردید اخگر پارۂ جستہ دوان شتابان تا زود بخانہ برسد سر راہ پائش بسنگے آمدہ برو افتاد آتش پارہ از دستش بر زمین افتادہ از ہم پاشید بے اختیار از زبانش برامد تعست العجلۃ خدا رفے جلد بازی اسیاہ کند کہ آتش را از دست دادم حضار آن حالت دیدہ والفاظش را شنیدہ خندیدند و آن بیچارہ ابطار من فند در عرب زبان زد گردید۔

[3] تنوط جانوریست مثل کنجشک کہ بفارسی آنرا کیتو دہندی بیا گویند آشیانہ بصنعت وعجیب بر شاخ درخت می بندد در عرب ضرب المثل است اصنع من تنوط

نیست زیبا مفرِ چو صالُ جمل | نیست بر جا مفر چو حالِ اجل

سرگذشت

اے دریغا کہ عمر من بگذشت | حاصل من ز دہر ہیچ نگشت
کاش عمرِ گذشتہ برگشتے | در خوشی چند روز بگذشتے
آمدم در جہان سلیم القلب | میروم از جہان سقیم القلب
می کنم جہد تا جوان گردم | لیک ہر روز ناتوان گردم
اے دریغ آن شباب و برنائی | رونق جسم و آن توانائی
آن بدن نیست این بدن زنہار | داشتم آنچہ پار یا پیرار
می نہم من چو آئنہ در پیش | در نظر آیدم تغیر بیش
در سراپا نماند رعنائی | در تن و جان نماند زیبائی
ہے کجا رفت روزگار شباب | جستمے تا نہ بہر ریش خضاب
یاد عہد شباب چون آید | از جگر بوے خون برون آید
پیش ازین در خودم ترقی بود | وضع من در زمانہ می افزود
حالیا دہر حال من کاہد | ہر چہ داد است باز پس خواہد
آنچہ ماند است ہم نمی ماند | دادۂ خود سپہر بستاند

لہ چون شتر دیوانہ شد و بر مردم حملہ میکند گویند صال الجمل در محاورہ عرب است۔ جمل صؤل وکلب عقور۔ و این نیز سائر و دائر است حال الاجل و دون الاجل ۔

چہ دہم شرح ناتوانی خویش | دارم از مرگ سر نشانی بیش
راے مردن ازان نمے آرم | کہ بہائے کفن نمیدارم
مزد خود مردہ شور ار جوید | زن من پاسخش چہ می گوید

خطاب بخود

خیز بسمل کہ از جہان بردیم | غم فرو ہل کہ شادمان بردیم
چہ خوری غم کہ از جہان بردی | غم آن خور کہ شادمان بردی
گردی شادمان ازین دنیا | شادمانی بعالم عقبےٰ
شادمان رو کہ شادمان مانی | وز غم و غصہ در امان مانی
رقص برخویش کن کہ می میری | زین تململ قرار می گیری
قلق و اضطراب گم گردد | از تو این پیچ و تاب گم گردد
ہستی امروز نیستی فردا | چند نالی ز درد وا دردا!
تو زمردن چنان فرومانی | کہ نہ جنبی بخود نہ جنبانی
گر کسے بر سر تو می موید | حال زار تو باکسان گوید
تو نگوئی ز حال خود سخنے | چون صنم پیش روے برہمنے
انجمن گرد نعش تو حیران | تو فتادہ میان شان بے جان
بابک و مامک از کجا آری | تا نمانید بر سرت زاری

بسمل اے پیر مرد کودک دل | ہمچو طفلان ز مرگ خود غافل

ایکہ اسلافِ تو ہمہ شدہ فوت / چند ترسی تو از تصور موت
تن رہا کن کہ جانِ جان باشی / وز بلیات درامان باشی
تا تو از تن جدا نمی گردی / بندۂ باخدا نمی گردی
تا نگردی باصل خود واصل / معرفت کے شود ترا حاصل

وصف الحال

وقت آن است ترک خود گویم / راه وارفتگی بسر پویم
وقت آن است جان ز تن بدہم / ہم ز تن ہم ز رنج تن برہم
دست من دامن سکون گیرد / لیک معلوم نیست چون گیرد
چشم من باز ماند از دیدار / خون من باز ماند از رفتار
پائے من باز ماند از تگ و دو / کس نگوید کہ پیش یا پس شو
سخت گردد جمیع اعضایم / نہ خمد دست نے جہد[1] پایم
گوش واماند از شنید نہا / باز ماند بصر ز دید نہا
خون بجوف عروق مرده شود / رگ و پے در بدن فسرده شود
سر من آن قدر شود سنگین / برندارم سر از سر بالین
بگسلد رشتۂ مناطِ خودی / رود از سر بدر نشاط خودی
مغز خوشد در استخوان بدن / خون نجوشد ز بیس در رگِ تن
فارغ از رنج حرص و آز شوم / بے نیاز از نیاز و ناز شوم

[1] جہیدن خرامیدن

تجہیز و تکفین و تدفین

بے اجل میر بسمل ار میری / در فنا رو کہ تا بقا گیری
ورنہ گیری تو بعد مردن خود / خون خود را چو من بگردن خود
گر کنی جان خود بحق تسلیم / ملک الموت می کند تعظیم
پیشتر زانکہ گم شوی گم شو / از سرافیل صوت قم مشنو
بر تن و جان خویش احسان کن / مردن خویش بر خود آسان کن
مرگ خود بر خود ار کنی آسان / ملک الموت ہم شود حیران

مرده شو راز برائے خویش مجوے / نعش خود را بدست خویش بشوے
باش در کار خویشتن فیروز / کفن خود بدست خویش بدوز
کفن خود اگر تو خود دوزی / می شود حاصل تو بہروزی
کفن خود اگر تو خود ببری / از کفن دوز منتے نہ بری

بار دوش کسان چہ میگردی / بار خود خود بکش اگر مردی
مرده شو نعش خود بکش بر دوش / گر گران است در سبک می کوش
بر تن خود نماز مرده بخوان / خویش را بالیقین تو مرده بدان

نعش خود گر تو خود کنی مدفن　　نشوی خود ز گورکن ممنون
خاک بر نعش خود تو خود انداز　　تا تو گردی ز خویشتن ممتاز

روصلا ده به زمرهٔ نباش　　که نگردند در تلاش معاش
کفن خود بدست شان بسپار　　تا نه کاوند گور تو زنهار
کفنِ تو اگر برد نباش　　خیز و بر نعش خود بگو شاباش

تن خود را تو خورد آتش پاک　　چه کنی مثل چوب یا خاشاک
گستر از نعش خویشتن خوانے　　تا شوی قوت گرسنه جانے
گر خورد شیر نعش تو یا گرگ　　بے گمان دان که اجر تست بزرگ
گر شوی بعد مرگ قوت سباع　　هست بے شبه نعش تو نفّاع
چند جوئی برائے خود مدفن　　خوان یغما شو از برائے زغن
سعی کن لقمهٔ نهنگے باش　　جهد کن طعمهٔ پلنگے باش

بسمل اے گوے صولجان اجل　　بامغان چند اتحاد عمل
حالت مرده گر نهان باشد　　هست به زانچه در عیان باشد
مرد غیور کے تواند دید　　که دماغ زنش کلاغ برید
یا زند کرگسے به منقارش　　زخمها بر لب شکر بارش
یا درد گرگ دختر او را　　یا خورد شیر مادر او را

یا خراشد زغن بچنگالش　　گل رخسار و چهرهٔ آلش
این تماشا چو سنگدل بیند　　دل خود سخت مضمحل بیند
رحم انسان کجا تواند دید　　که سگے نعش مرد کی بدرید

بسمل اے محو قول لایعنی　　ول کن این قصه هائے بے معنی
نعش خود گم نما ز پیش نظر　　هر چه در پرده می شود بهتر
مرده ات گم نما بگو را اندر　　گر گزد مار در خورد اژدر
همتے کن بجز تو در گورے　　مغز سر سازطعمهٔ مورے
خوردت ماهی ار ته دریا　　همچو یونس[ع] بکن تو شکر خدا
که خدا پردهٔ ترا نه درید　　بندهٔ حال خستهٔ تو نه دید
گر کے راز تن غذائے ده　　پائے در نار شعله زائے منه
خورش سوسمار دنار شدن　　بهتر است از وقود نار شدن
خاک شو تا سبوے آب شوی　　گشته خاکسترے خراب شوی
خاک شو خاک زانکه خاکستر　　گشتن از بهر تست بد ز بتر

از برائے کفن چه می پوئی　　گورکن بهر خود چه می جوئی
کفن خود نمائے عریانی　　گور خود ساز هر کجا دانی
گر تو در مکه می شوی مدفون　　بے عمل حال تست خوار و زبون
غسل کردن به زمزم و گنگا　　کے کند پاک روح انسان را

گور تو گر بگنج زر اند ایند — بار خام و به مرمر آر ایند
چون عمل در تو نیست ای نادان — بهر نعش تو زان چه سود و زیان

مرگ

چند پرسی زمن که مردن چیست — در دم مرگ جان سپردن چیست
هست خیلے نہان حقیقت مرگ — من چه سازم بیان حقیقت مرگ
لیک اوصاف آن عیان سازم — وانچه پیش آیدت بیان سازم
هست مردن بدن رها کردن — از خودی خویش را جدا کردن
جستن از پائے بند خطهٔ خاک — سیر کردن براوج چرخ سماک
فارغ از حزن و خوف گردیدن — بیغم از جسم و جوف گردیدن
رستن از دام عالم ناسوت — بر پریدن بجانب لاهوت
قالب نور یافتن ز خدا — بودن از قید حرص و آز جدا
پیکر خوش ادا ز قامت حور — از قدم تا بسر منارهٔ نور
رسته از رستگی ریش و بروت — نه شود پیر و نے شود فرتوت
نے چو این پیکر هیولانی — که زمان در زمان شود فانی
گه به تحلیل و گاه در ترکیب — منتظم گاه و گاه بے ترتیب
در فلک با ملک سخن گفتن — در معارف مدام در سفتن
بیغم از فکر آب و نان بودن — فارغ از بند خانمان بودن
شاد ماندن براوج چرخ علا — نے غم دزد و نے غم کالا

فهم کردن معانی اسماء — درک کردن حقیقت اشیاء
ترک دادن طبیعت اجسام — رستن از درد و رنج هائے مدام
بر سر جسم خاک افگندن — دیدهٔ تن ز خاک آگندن
بهر جانانه جان ز تن کندن — گوهر روح از بدن کندن
جان بجانانه پیش کش کردن — دل دلبر ز خویش خوش کردن
جان خود ساختن ز تن بیزار — هست چون تن حجاب بر دیدار
خاک در چشم جسم افگندن — دیدهٔ روح ساختن روشن
خاک گشتن ز روئے عجز و نیاز — پست گشتن براهِ جلوهٔ ناز
سر خود بر درش فدا کردن — تن خود در رهش هبا کردن
گفتن از بهر دعوتش لبیک — تا بفرماید السلام علیک
جلوهٔ ذات دمبدم دیدن — در قدس رونق قدم دیدن
ابد الآبدین علی الاطلاق — سیر کردن در انفس و آفاق
آرمیدن بجلوه گاهِ شهود — دار سیدن بقبله گاه وجود
زان همه نعمتیکه افزون است — رویتِ کردگار بیچون است
وانکه او منکر است زین نعمت — وای بر حال جان بد قسمت

حال روح بعد الموت

چون شود جان ز جسم خاکی دور — چشم روحانیش شود پر نور

چون بصارت از وشود زائل
می نماید بصیرتی حاصل

بیند از دور و دور بین بصر
بنود بهر او به پیش نظر

دور و نزدیک بشنود آواز
قرب و بعدش بود بیک انداز

در دو ساعت نه بلکه دریک آن
میکند سیر زهره و کیوان

گاه گلگشت می کند در مهر
گاه اندر زمین و گه بسپهر

گاه در گل زمین جرم قمر
کرده گلگشت همچو پیک نظر

باز گردد بسوے راس و ذنب
در همان لحظه ناکشیده تعب

جلوهٔ ذات ایزدی بیند
گل گلزار وصل برچیند

در بقائے خدا فنا گردد
گر نگوئی بکس خدا گردد

(لاابالی)

وقت آن است من فنا گردم
در رهش گرد یا هبا گردم

نیست پروا مرا که خاک خورد
بخورد خاک و خاک پاک خورد

بخورد یا نهنگ در دریا
بدرد یا پلنگ در صحرا

برهمن یا میان آتش تیز
استخوانم کند شرر انگیز

یا مرا گبر سوئے دخمه برد
تا مرا زاغ یا زغن بخورد

غم ندارم که با تنم چه شود
می خورم غم که جان چسان برود

رفت گر خوش ازین جهان دژم
دائما خوش بود دران عالم

رفت اندوهگین گر از دنیا
ماند اندوهناک در عقبےٰ

جان ز تن تن ز جان شود آزاد
تن ز جان جان ز تن نیارد یاد

تن همه کار و بار بگذارد
دست از گیر و دار بر دارد

همه اندام نرم گردد سخت
هر رگ و پے شود چو چوب کرخت

تار و پود نفس گسسته شود
راه امید و بیم بسته شود

جمله حس ها بردن رود از تن
نکند جنبشے سر و گردن

سکرات الموت

گرچه یاران کنند بس ابرام
دم آبم نه بگذرد از کام

نفسم در گلو گره گردد
رگ جانم چو تار نه گردد

خون من بدو جز ربگذارد
روے خود جانب سکون آرد

خیرگی در نظر شود پیدا
تیرگی در بصر شود پیدا

جسم باریک مثل نخ گردد
سر و پا سرد مثل یخ گردد

در درون اضطراب و شور و قلق
وز برون تا بفرق غرق عرق

دیده باز ایستد ز گردیدن
مردمک باز ماند از دیدن

در تململ ز اضطراب افتم
واے بر من که بس خراب افتم

سلک انفاس منتظم نشود
عکس در دیده مرتسم نشود

از تحرک چو باز ماند دل
مژه برهم زدن شود مشکل

دیده گر باز ماند ماند باز
در بماند فراز ماند فراز

نتوانم فراز کردن باز
نتوانم زباز کرد فراز

حالت حشرجه[1] شود پیدا
الرحیل الرحیل از دنیا

نخور ذبیح مهرهٔ گردن
نتوانم نفس بر آوردن

روح در جثه منقبض گردد
نبض بالمره[2] منخفض گردد

واگذارد نفس نفس آباد[3]
با نفس نفس هم رود برباد

نفس واپسین

اے نفس ایکه واپسین نفسی
از همه آخرین و باز پسی

بر وجود تو ختم کارِ من است
بر تو اتمام گیر و دار من است

بعد تو نیست با کسم سروکار
غیر باشد دیا که باشد یار

با تو از زیست لافها زده ام
در چندین گزافها زده ام

با تو بودم ز عمر برخوردار
خواه از خویش خوش دیا بیزار

بود بود تو ام مفرح ذات
بود بود توام ممد حیات

زندگی را قیام بود از تو
جان و تن را قِوام بود از تو

تا تو بودی بمن بمن بود
رفتنت نقدِ من ز من بربود

بعد تو من به من نخواهد ماند
تن بجان جان به تن نخواهد ماند

[1] غرغرهٔ گلو وقت مرگ وتردد آواز درحلق دران حال [2] بالمره یکدفعه [3] نفس آبادکش

رفتی از بند ما و من رستی
تار و پودِ حیات بگسستی

مرغِ جان از قفس رها کردی
بارک الله بس بجا کردی

رشته پائے مرغ جان بودی
ناتوان جسم را توان بودی

بودم اندر نفس شماریها
بود جان زار هم ز زاریها

گر تو تودیع من کنی بخوشی
میرم خوش تو نیز خوش بردی

دور کردی ز من همه آلام
یاد بر تو ز من هزار سلام

خوش برو خوش بچم به باد بهار
گاه در راغ و گاه در گلزار

باش در حفظِ حق ز برد عجوز
در امان نیز ز افتاب تموز

باش بیغم ز تند بادِ سموم
از عنایات قادر قیوم

خوش برو در حمایت مولے
در هوائے عنایت مولے

اے دم واپسین بیاد خدا
گر روی بهر من فناست بقا

نیست معلوم در کجا بردی
در زمین یا که بر سما بردی

میبردی سوے شرق یا در غرب
باشی اندر نشاط یا در کرب

گر شوی بند در حباب شراب
یاد آر از منِ نزارِ خراب

در دمِ نے اگر روی روزے
یاد کن از من جگر سوزے

گر روی با نسیم در باغے
با صبا یا بجانب راغے

همره گرد باد یا در دشت
یا بباد شمال در گلگشت

یا بکام نہنگ در دریا — یا بمغز پلنگ در صحرا
یا دمن کن بہر کجا باشی — در خلا یا کہ در ملا باشی

زینہار اے نفس در انجمنے — نکنی ہمدمی بہ برہمنے
نبرو تا ترا ز رہگذرے — ہمرہ خود بہ مادہ خرے

سرگشتہ اگر ز سیر زمین — رو نہی سوئے اوج چرخ برین
با ادب پیش درگہ یزدان — از من بندہ بندگی برسان
اولاً چند بوسہ زن بر فرش — با ادب باز گو بہ مالک عرش
کہ کہین بندۂ تو بسمل زار — آنکہ غیر از گنہ نبودش کار
این زمان جان خویشتن داد است — لاشہ خروار در گل افتاد است
آنچنان مرگ زیر کردستش — کہ گنہ ہم نیاید از دستش
بر سر او گسے نمی موید — رحمۃ اللہ علیہ نمی گوید

بسمل از مذنب است آتھم[1] نیست — ابن جرموز[2] و ابن ملجم[3] نیست

این شعر از دوست

[1] آتھم تخلص ڈپٹی عبد اللہ عیسائی کہ بہ تغیر لہجہ آتھم مشہور بود کہ سر دفتر گوریون کا اونچ نیچ کیا بھلائے گورسے اور وارسے۔ چون با اسلام خیلے الد الخصام بود با حضرت مسیح موعود علیہ السلام بحث کردہ بدعائے آنجناب رہگراے دار البوار گردید [2] ابن جرموز قاتل حضرت زبیر رضی اللہ عنہ [3] ابن ملجم مرادی قاتل حضرت علی کرم اللہ وجہہ ؛

عتبہ[1] و شیبہ[2] نیست نیست ولید[3] — خولی[4] و شمر نیست نیست یزید
نیست بولولو[5] نہ ابن زیاد[6] — نیست فرعون و ہامن و شداد
نہ چو حجاج[7] باب کعبہ شکست — نہ شریک کنانہ[8] بن بشر است
بولہب نے و نے ابوجہل است — بر تو عفو خطائے او سہل است
نیست بسمل قدار[9] بن سالف — نیست از کار بتگری واقف
تو گناہش بکن ز فضل معاف — بحق شمس برج عبد مناف
اے دم من رفیق و ہمدم من — می روی می بری تو جان از تن
با وجود تو این نفس آباد — بود آباد بر تو رحمت باد
تو بہر حال یار من بودی — راحت جان زار من بودے
دور کردی ز من ہمہ آلام — باد بر تو ز من ہزار سلام

ملک الموت

چون کند قصد ہادم اللذات — نکند فوت ہیچ شرط وفات
بہر کشتن چو تیغ بردارد — ہیچ آزرم کس نمی آرد

[1] عتبہ رئیس کفار قریش روز بدر بر دست سیدنا حمزہ رضی اللہ عنہ کشتہ شد [2] شیبہ برادر عتبہ این نیز عرضہ حسام اسد اللہ حمزہ رض گردید [3] ولید پسر عتبہ روز بدر مثل پدر بر دست سیدنا علی رض داخل جہنم گردید [4] خولی و شمر بن ذی الجوشن قاتلان سیدنا حسین رضی اللہ عنہ [5] ابو لولو شجاع قاتل سیدنا عمر رضی اللہ عنہ [6] ابن زیاد کہ بایما کے او جناب امام حسین رض در کربلا جام شہادت نوشید [7] حجاج بن یوسف ثقفی کہ اندرون حرم کعبہ عبد اللہ بن زبیر را شہید ساختہ [8] کنانہ بن بشر قاتل سیدنا عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ

[9] قدار بن سالف نام عاقر ناقہ صالح پیغمبر ؛

از پئے آزمائش خنجر
منتخب می کند سر حیدرؓ

بہر کشتن بہانہ انگیزد
زہر در کاسۂ حسنؓ ریزد

بے محابا بغیر ہیچ دریغ
بر گلوئے حسینؓ مالد تیغ

از پئے امتحان چو رُوے آرد
سر یحییٰؑ بہ تیغ بردارد

نکند بر نماز ہیچ نظر
بشگافد بہ تیغ بطن عمرؓ

حرمت کعبہ ترک کردہ چو دید
تر نماید ز خونِ ابن زبیرؓ

گہ پسر را کشد بدست پدر
گہ پدر را کشد بہ دستِ پسر

گہ بگوید برستمِ دستان
خیزد سہراب را بکن بے جان

گہ بشیرویہ میدہد خنجر
ساز پرویز را دو پارہ جگر

چون پئے ذبح دست بر مالد
بر فرامرز زال زر نالد

چون پئے قتل حکم عام دہد
شاہ دہلی ز سر کلہ بنہد

شاہ را گاہ سرنگون سازد
گہ گدا را ز پا دراندازد

گہ کشد پیر ناتوانے را
جان کشد گاہ نوجوانے را

نکند رحم بر فقیر معیل
نخورد ترس از امیرِ محیل

جان ز برناؤ پیر بستاند
بل ز طفل صغیر بستاند

سینۂ پیرزن ازو بریان
ہر دو چشم یتیم ز د گریان

پیرہ زالے ضعیف بگذارد
عمرِ پورِ جوان بسر آرد

دختر شیر خوارہ وا ماند
پدر و مادرش بمیراند

اے بسا خانہ ہا کہ ویران ساخت
اے بسا چشمہا کہ گریان ساخت

گرم سازد ز مرگ چون بازار
کار از کارزار سازد زار

گہ ز طوفان باد و آتش و آب
میکند خاکنائے ارض خراب

گاہ از حرب و ضرب توپ و تفنگ
پہنۂ روزگار سازد تنگ

عرصۂ رزم تا بپرداز د
کارہائے عجب عیان سازد

از جراثیم لشکر انگیزد
خون میر و فقیر می ریزد

چون دہد از وبا صلائے عام
سر نہ پیچد کس از خواص و عوام

ہیچ باک از کسے نمیدارد
حکم حق در جہان بجا آرد

گر کند رحم بر من ناشاد
صلواتِ خدا بجالش باد

قبر

سفرے پیش دارم اے بسمل
گور از دہشت اولین منزل

اندرین رہ نہ فرسخ است نہ میل
نہ رفیق طریق من نہ دلیل

مادرِ مہربان من گور است
دور دارندۂ محن گور است

سینہ اش چاک از فراق من است
چشم در رہ ز اشتیاق من است

وا کند از برائے من آغوش
چون مرا مرگ می کند مدہوش

در بغل تنگ گیرد از الفت
دور سازد ز من ہمہ کلفت

بہر من از لحد کند مہدے
تا بیاسایم اندران عہدے

جا کند از برائے من خالی
تا بخوابم بہ فارغ البالی

باز دارد ز رفتن و تگ و پوے — تا نیفتم زبد روی بر روے
بستر من ز ریگ سازد نرم — وقت گرما خنک بسرما گرم
سرِ خود هرزه تا نیفرازم — تا به بیجا قدم نینداززم
سر و پاے مرا کند سنگین — داده تمکین و افراز تسکین

نیست تابوت چون بقسمتِ من — سازد از سنگ و خشت تربت من
زود با خود بالیان دراز — کفن من ز من ستاند باز
تا بپوشاک تن نیاز ر ایم — مسِ خود را به زر نیندایم
پرده بر عیب من دراندازد — عیب من سر بسر نهان سازد
دهن من ز گفتگو بندد — تا نه بر حرفِ من کسے خندد
دهدم درس خود فراموشی — گیرمش یاد تا بخا موشی
طرز تسلیم سازدم تعلیم — تا مرا بے خودی شود تفهیم
وا رسم تا بستر خواریها — تا کنم مشق خاکساریها
پا نه بردارم ار خلد خارم — سر نه خارم اگر گزد مارم
گوش کر چشم کور تن بے زور — ناتوان اوفتاده اندر گور
بے خود افتاده در سراچهٔ تنگ — بے کسے با کسے نه صلح و نه جنگ
بیغمم از رنج داز ملال شوم — فارغ البال از وبال شوم
دیر یا زود خاک گرداند — تن ناپاک پاک گرداند
ہیچ کس عیب من نه جوید باز — در نجوید بکس چه گوید باز

بے خودی بین که غیر صیحهٔ صور — نکنم جنبشے ز شور نشور
با که گویم که من چها گردم — خاک گردم سپس هبا گردم
سر جدا پا جدا جدا ابرو دوش — چشم و بینی جدا جدا این گوش

ببرد مال من دو ثلث پسر — وان دگر ثلث را برد دختر
زن من شوهرے دگر گیرد — هر دم اندر محبتش میرد
نکند ہیچ یاد صحبت من — جان فدا کردن و محبتِ من
انقلاب زمانهٔ غدار — سازدش محو یادم از خاطر
پدر و مادرم بحال نژند — گریه بر من کنند روزے چند
بعد ازان گردشِ زمین و زمان — یادِ من محو سازد از دل شان
من ناپاک چون روم در خاک — عرصهٔ خاک جمله گردد پاک

برزخ

بسمل اے بے خبر ز راز درون — چند رانی سخن ز نقش برون
خوانده باشی که کردگار ودود — در کتاب خود اقبره فرمود
یعنی از رحم ایزد منان — میدهد قبر بهر هر انسان
لیک هندو که آتش افروزد — مردهٔ خود میان آن سوزد
موبدے گبر را بدخمه برد — تا ورا زاغ یا زغن بخورد

وابگو قبر او کجا دیدی / رسم تدفینش از کہ بشنیدی

نیست پس گور قبرت اے اوباش / کہ بکاود و راگہے بنباش

یا نہند بصینہ اندران مالے / یا دہد بچیر مادہ کفتارے

روبہے یا کہ خاک او پاشد / یا برو تو لہ سگے شاشد

گر بزر گور خویش اندائی / ور بہ نقش و نگار آرائی

کندش گردش زمین برباد / بل نشانش نیاورد کس یاد

کس نگوید کہ مدفن بسمل / بود پیشین گہان درین منزل

قبر تو برزخ است اے نادان / کہ بمانی دران تو جاویدان

برزخ خویش را بکن آباد / تا بمانی تو اندران دلشاد

برزخ خویش را اگر آرائی / تا قیامت دران بیاسائی

ترک خود

وقت آن ست ترکِ خود گویم / راہ وارفتگی بسر پویم

خاک بر سومناتِ تن فگنم / سرلات و مناتِ تن شکنم

بتِ تن را بسے پرستیدم / مدتے بت پرست گردیدم

حالیا ترکِ تن ہمیگویم / راز جان ہم ز جانِ خود جویم

بارِ تن را بدوشِ جان نہ نہم / دوش جان زیر بارِ تن ندہم

من نہ از خود بریدہ ام گاہے / من نہ با خود رسیدہ ام گاہے

زیستن بود گرچہ بس دشوار / من نگشتم ولے ازان بیزار

این زمان می روم ز خود بیرون / نشوم کم نہ می شوم افزون

خانہ از خویشتن بپردازم / خانمانِ خودی براندازم

با خود و خویشتن نہ پردازم / بار خود را ز دوش اندازم

خامشی مہر قیل و قال شود / بیخودی ترجمانِ حال شود

رقص بر خویشتن کنم کہ نیم / خاک بر جان و تن کنم کہ نیم

گرد برِ گرد خویشتن گردم / در ہوائے فنا پرد گردم

گرد یا خاک می شوم تہِ پا / یا غبارے بدامن صحرا

گرد از پائے تربتم خیزد / خیزد و خاک بر سرم ریزد

بافنا آشنا کنم خود را / از خود آرے جدا کنم خود را

باز مرہون ما و من نشوم / باز ممنون جان و تن نشوم

کم ز کم و ز فزون فزون بشوم / دز درون و برون برون بشوم

من نمانم نہ من بمن ماند / نے بہ تن جان نہ جان بہ تن ماند

خویشتن را ز خویش برہانم / خویشتن را بخویش برسانم

حلِ ترکیب جسم خویش کنم / خود شکستِ طلسمِ خویش کنم

بشکنم من خلیل سان بت تن / دست و پا سینہ و سر و گردن

از خور و نوش برکران مانم / صائم الدہر در جہان مانم

جان ما رود بر فراز چرخ برین / تن شود مختفی بزیر زمین۔

سخنے گو یمت زہمدردی
جان بجرمانہ دِہ رہاگردی

سخت جان گشتہ گرتوجان ندہی
ہرگز از پرسش عمل نرہی

جان سپاری سفارشے کافی است
لا دوا درد راہوالشافی است

مردہ شو مردہ گرخردمندی
باچنین زندگی چہ دل بندی

انگرے گیرو آتشے افروز
خویشتن رابسوز دپاک بسوز

تانماند زتو اثر باقی
بلکہ از اسم تو خبر باقی

رحم برحال خود بکن بسمل
تانمانی چو لاشہ خر در گل

چون چنار آتشے زخویش برار
چند جوئی شرر زمرخ وعفار

برق آسابرد براہ فنا
تارہی از جحیم و مافیہا

درگذر از جنان حور وقصور
چشم خود دار سوئے رب غفور

گرنداری نظر بسوئے خدا
خود بمانی تو در سقر ابدا

دوزخ

پابجولان برند سوئے جحیم
تاکنندم دران مقام مقیم

داغ بر ناصیہ نہند مرا
نامہ در دست چپ دہند مرا

پردہ در پیش من درانداز ند
پردہ از کار من برانداز ند

نامہ من بہ پیش من دآرند
کردہ من بہ پیش من آرند

شرمسارم کنند در ہر کار
اشکبارم کنند در ہر بار

نالم و نالہ ام اثر نکنند
زانکہ کس راز من خبر نکنند

سرنگونم کنند در چاہے
کہ ندارد بہ باز پس راہے

بارعصیان بسر نہند مرا
پس دران چاہ سر دہند مرا

اندران چہ مرا درانداز ند
روے زرد مرا سیہ سازند

اسفل السافلین بود قعرش
بل عذاب مہین بود قعرش

تا زمانیکہ سید بطحا
سرور انبیا حبیب خدا

خیزد از جا پئے سفارش من
پیش درگاہ داور ذوالمنن

ہوکشانم برآورد زجحیم
راندم جانبِ مقام کریم

وصف الحال

بعد ہشتاد سال شد معلوم
کہ من از عقل و دانشم محروم

ہمچو خود غافلے ندید ستم
نام باقل[1] مگر شنید ستم

داد باقل گر آہوئے از دست
خویش را دادہ ام من بدست

---

[1] نام مردیکہ کند ذہن و احمق بود در حمق ضرب المثل۔ گویند کہ بایازدہ درہم آہوئے بچہ راخریدہ در بغل گرفت یکے پرسیدش کہ بچند گرفتہ بازبان یازدہ نگفت بلکہ انگشتان ہردو دست دراز کردہ زبان از دہان بیرون بر آورد تا بنماید کہ بایازدہ درہم خریدہ ام درین حال آہو بچہ از کنارش پائین افتادہ بگریخت بے چارہ در عرب در درماندگی و کم سخنی زبان زد عوام گردید کہ اغبی من باقل۔

از درون باطوئیس[1] می مانم — وز برون با ادیس[2] می مانم
طینتم پست ولپست همت من — فطرتم زشت و زشت خصلت من
نہ مرا طبع چابک وچالاک — نہ مرا ہوش وفکرت وادراک
طبع دارم حرون[1] وخوے زبون — نیمہ دیوانہ نیمہ ام مجنون
نہ مرا رائے مستقیم[2] وقویم — نہ مرا فکرت صحیح وسلیم
عادتم گربزی[3] ومکاریست — خصلتم کذب و زرو غداریست
خوش شوم در مجالس اشرار — می رمم از محافل اخیار
راہزن کیسہ بُر رفیق من است — سفلگی ہرزگی طریق من است
تار وپود دروغ می بافم — بر دغل پیشگی ہمی لافم
مکر وشید است یا کہ کذب و دروغ — کار من ہست زین ہمہ بفروغ
بر رخ یار مدح او گویم — در پس پشت عیب او جویم
حرص وآز طمع شعار من است — کبر وعجب وغرور کار من است
ہر زمان در جہان بہ رائے سخیف — می شوم ہمنشین یار خویش خفیف
باقلم نیز اشعب طماع[4] — از پئے کار خیر بس مناع
می کنم کارہائے لایعنی — میزنم حرفہائے بے معنی
نامور نامدار بد نامم — ہر قدر پختہ آن قدر خامم
گرچہ اندر زمانہ ام بیکار — کارہائے عبث کنم بسیار

طوئیس نام مخنثے

ادیس نام یکے از تابعین

۱ے حرون بمعنی سرکش ۲ے راست واستوار ۳ے گربزی مکروہ حیلہ گاہ گرگ وگاہ بز خود را وانمودن ۴ے اشعب طماع نام مردے بقال ہوا طمع من اشعب۔

مکرر

گرچہ اندر زمانہ ام بیکار — کارہائے عبث کنم بسیار
شہرہ ام در خواص وپیش وعوام — بے حیا بے مروت وخودکام
گریہ من بود بغیر سبب — خندہ من بود بغیر عجب
گرچہ بسیار عہد بستستم — لیک وقت وفا شکستستم
عاشقم بر حصول رسوائی — ہمچو یک ریش گاو[1] سودائی
در پس بدسگال خود پویم — سود او در زیان خود جویم
مسلمم من ولے بغیر فسوس — بر در مسجدے زنم ناقوس
در خرابات می زنم لبیک — بامغان دارم السلام علیک
باعث ننگ خاندانستم — سبب شرم دودمانستم
سود من نیست جز زیان کاری — حاصلے من نگشت جز خواری
جنس افسوس را خریدارم — یاس وحسرت متاع بازارم
دل من پر ز آرزوے محال — مغز سر پر ز جوش خام خیال
می خورم رم ز مشرط[2] حجام — ہمچو طفلے ز ملقط[3] خاخام[4]
میکنم گاہ جنگ بازن پیر — می گریزم گہے ز طفل صغیر
در جہان چارسو دویدستم — بے ہنر تر ز خود ندیدستم

۱ے ریش گاو بمعنی احمق وخام طمع ۲ے مشرط حجام آلہ حجامت کہ بدان شرط میزنند وشرط بمعنی نشترزدن ۳ے ملقط آلہ نقط دراصل بمعنی آتش کش مگر ترک ویہود آلہ را گویند کہ بدان ختنہ اطفال می کنند ۴ے خاخام ملائے یہود کہ عہدۂ ختنۂ اطفال بذمۂ او باشد (ف) در ابتدا ملقط سامی رواج میداشت حالا بو صنع نو ایجاد کردہ آنرا ملقط ابراہیمی میگویند:

نفس دارم که دزد در دکان ؛ حرص دارم که موش د انبان[۱]
گه قضا را همی دهم دشنام ؛ گه قدر را همی کنم بدنام
گاه با واعظان در آویزم ؛ گاه از صوفیان بپرهیزم
قصه با خویشتن همی گویم ؛ راز آن راز خود همی جویم
قصه با خویشتن همی گویم ؛ معنی آن ز خویشتن جویم
طفل بودم سپس جوان گشتم ؛ بعد ازان پیر ناتوان گشتم
کار من بود خوردن و خفتن ؛ حرفهای شنیده را گفتن
کذب گفتن گزاف بافیدن ؛ هرزه در کار و بار لافیدن

نیک و بد

منکه بیخودترم چو خود از خود ؛ چون کنم امتیاز نیک از بد
من جو خود حال خود نمیدانم ؛ سخن از نیک و بد چسان رانم
کرده ام نیک و پیش آمد بد ؛ حالیا بد کنم چه پیش آید
گر مرا نیک کس نمیداند ؛ بدی من کسے نه بستاند
نیست چون قوت بدی در من ؛ زیر نیکی چسان نهم گردن
چه دهم شرح حال پنهانی ؛ که بدی شد طبیعتم ثانی
بار نیکی بسے گران دیدم ؛ لاجرم دوش خویش دزدیدم

[۱] انبان پوست دباغت داده زنبیل فقیران که از چرم می باشد و مشکیزه

چون بدی یافتم سبکبارے ؛ برگرفتم بخویش خردارے
نیست چون نیکوئی مرا مقسوم ؛ پس چرا مانم از بدی محروم
غیر خود کس بدے نمیدانم ؛ در بدی چون خودے نمیدانم
منکه در نفس خود بدی دارم ؛ چیست با نیکی کسے کارم
با بدی به مرا کند کس یاد ؛ نیک را نیکیش مبارک باد
حرف بد چون زیار بشنودم ؛ شد محقق مراکه بد بودم

بر زبان نیست شکوه ام زکسے ؛ نے زاغیار و یار و همنفسے
بد اگر گفت کس نه رنجیدم ؛ خویشتن را ز بد بتر دیدم
نیک اگر گفت مهربانی اوست ؛ بد اگر گفت قدردانی اوست

دل ز قید تعلق آزاد است ؛ با خدا کار بنده افتاد است
زده ام پشت پا بهر پابند ؛ پایم افتاده بر منار بلند
خود ز چشم خلائق افتادم ؛ شد فراموش دوستان یادم
منکه پروای خود نمیدارم ؛ رو بسوی کسان چسان آرم
حرف از سوز خود بکس نزنم ؛ سوزدم گر جگر نفس نزنم
خویشتن را برانم از محفل ؛ سبکم در نظر گران بر دل
دشمنی آنچه کرده ام با خود ؛ هیچ دشمن بدشمنے نکند
آبرو پیش کس نمیدارم ؛ بر سرم خاک قابل نارم

خوار در پیش اعتبار ستم — بر دل دوستان غبار ستم
نام دارم مگر به بد نامی — پخته کارم ولیک در خامی
هوشدارم که هوشیار نیم — شرم دارم که شرمسار نیم
خجلم زینکه من خجل نشدم — صد گنه کرده منفعل نشدم
مست و مدهوش و خود فراموشم — بحر پرجوش و خاک خاموشم
سُست در کار چیست بیکارم — چیده دکان شکسته بازارم
زرد رویم که رو نشد زردم — درد مندم که سخت بے دردم
نامور نامدار بد نامم — هر قدر پخته آن قدر خامم
نقد عمر روان شد از دستم — وا مصیبت هنوز بد مستم
سعی دارم به سست کوشیها — می پزم دیگ خام جوشیها
جنس ارزانم ار کسے نخرد — می بردمفت ار نساز د رد
می خرم خویش را چو کس نخرد — می برم نام خود چو کس نبرد
هر که منت نهاد بر جانم — کرد در زیر بار احسانم
وانکه احسان نکرد بر جانم — کرد آزاد خود ز احسانم
هست احسانِ هر دو بر سرِ من — شاکرِ هر دو ام منِ کودن
شکر لله ز کس شکایت نیست — وز جفائے کسے حکایت نیست

منکه مردودِ کعبه و دیرم — پیش مُلّا و برهمن غیرم
میکند مولوی مرا تکفیر — برهمن خود همی کند تحقیر

شیعه ام خارجی همیخوانند — سنیم رافضی همیدانند
سوے تقلید یک دهد نسبت — در توهب دگر دهد شهرت
داده صوفی لقب بد مشرب — داده ملا خطاب بد مذهب

نیستم با کسے سروکارے — نیستم از کسے بدل بالے
بر خداوند خود نظر دارم — نیست با این و آن سروکارم
مدد از غیر حق نمی جویم — با کسے حال خود نمی گویم
غیر حق از کسے مدد جستن — دست از آبرو بود شستن
آمدم در جهان سلیم القلب — میروم از جهان سقیم القلب
گویم ار زندگی نمی جویم — راست گویم دروغ می گویم
گرچه هستم بکار خود ناچار — نیستم من ز زندگی بیزار

یادگار زمانه ام بسمل — وه چه پرسی فسانه ام بسمل
دیده ام انقلاب گوناگون — بازی دور دهر بوقلمون
مردن مادر و پدر دیدم — مردن دختر و پسر دیدم
دخترم مرد و مرد دختر او — پسرم مرد و مرد مادر او
مرگ هم سالیان بسے دیدم — موت پیر و جوان بسے دیدم
خواهرم مرد و هم برادر من — مانده ام زنده خاک بر سر من
شمع سان سرگذشت من سوز است — سوز من شمع جمع افروز است

چون ز کس آرزو نمیدارم — رو بدرگاه کس نمی آرم
آرزوها ز دل برون راندم — دست خود از طمع برافشاندم
ز آرزوها شد است دل بیزار — کار زوهاست بهر دل آزار
بر توکل اساس کار من است — صبر و شکر و رضا شعار من است
ساعةً بعد ساعةٍ لاریب — مددم می رسد ز عالم غیب
از همه کس امید من بگسست — دل چو با ترک مدعا پیوست

من چو با خویش داوری دارم — از که امید یاوری دارم
عهد بستم بیار و بگسستم — بیوفا تر ز خویش خود هستم
دوش بودم خراب و امشب هست — پاے دیوار عمر من بشکست
رنجه گر دید جان ز بار تنم — تن نوان شد ز بار خویشتنم

اے دریغا که نیست همسفرم — تا بدو بار خویشتن سپرم
پیش دارم سفر ز خود رفتن — نیک رفتن و یا که بد رفتن
از کجا آورم چنان یارے — که ستاند ز دوش من بارے
یار من کیست اے عبیداللہ — که کنند یاد من بطاب ثراہ
دست بر سر زنم بسان مگس — که مگس دار زنده ام بهوس
گوید امید پیش شو مهراس — یاس گوید که قدر خود بشناس
بهر دنیا وجود من ننگ است — کز وجود من این جهان ننگ است

نه توانگر منم نه من درویش — مانده ام مات در حقیقت خویش
اندرین کارگاه موت و حیات — کرده ام نفی ذات خود اثبات
هستئ من که هیچ در هیچ است — نفی در نفی و هیچ در هیچ است
دارم امید از خدای غفور — که روم من بپائے خود در گور
بار دوش کسان نمی گردم — می برم تا بگور خود نعشم

تفویض و تسلیم

گر کشد یار بر سر دارم — رقص بر خود کنم که سر دارم
مالدم بر گلو اگر خنجر — نیستم بسمل ار به پیچم سر
ور به تیغ جفا کند بسمل — کام با نام کرده ام حاصل
ور جدا بند سازد از بندم — بر سر روزگار خود خندم

بر دل خویش داغ می سوزم — در لحد تا چراغ افروزم
چونکه در خود هنر ندیدستم — خویشتن را ز خود خریدستم
خویشتن را فروختم ارزان — تا نباشم به پیش خویش گران
رفت از دیده خون دل یکبار — گریه دارم مرا بخنده چه کار
از نظر شد نهان سیاه و سپید — نیست باقی بغیر بیم و امید
من نه گریم که شد حسینؓ شهید — من ننالم که ظلم کرد یزید

من کنم گریه زانکه چون میرم ره مبادا سوئے سقر گیرم
کشته ام خویش را به تیغ گناه می نگویم دروغ ای والله
منکه باهجو خود سرے دارم سر مدح کسان چسان آرم
منکه دامن کشیده میدارم دل ز صحبت رمیده میدارم
سر پیوند دوستانم نیست هوس سیر بوستانم نیست
چون مرا حالتے دگرگون است از که پرسم که حال تو چون است

قسم بخدا: ای والله

دیوانگی

منکه در جهل کهنه کار ستم همچو دیوانه نے سوار ستم
سر دیونگی سلامت باد گاه و بیگه کند دل من شاد
رنج و غم از دلم بدر سازد بهوائے دگر درانداز د
خویش را پادشاه پندارم حکمران کج کلاه انگارم
تخت طاوس سوئے هندستان باز آرم ز ملکت ایران
گه ز لندن بیاورم ابریز[۱] تا قماشے خرم من از باریز[۲]
گاه با طعن و ضرب سیف و سنان روس بیرون کنم ز ترکستان
گه کنم ترکتاز بر تاجیک[۳] گه بغارت برم فرانس و گریک

[۱] ابریز: زرخالص [۲] باریز: دارالخلافه فرانسه پیرس [۳] تاجیک و تاجک اولاد عرب که در عجم بزرگ شده باشد۔

میکنم گاه از خیال محال ملک هسپانیه همه پامال
گاه تسخیر میکنم کشمیر با مضافات تبت و پامیر
می ستانم خراج از کابل بر جهانم خر خود از زابل
یا بدار هند خط آزادی صد معلق زنم من از شادی
در خودی این همه سخن رانم چون رسد بیخودی فرومانم

گاه گویم که سومنات روم موئے سر هشته جوگی بشوم
خاک بر روئے خویشتن مالم بر سر و روے و بر بدن مالم
در پس و پیش آتش افروزم رخت خود در میان آن سوزم
کار و بار و تعلقات جهان ترک سازم لبسان سناسیان
گاه گویم شوم مناجاتی گاه گویم شوم خراباتی
ذو شجون است این حدیث جنون راست گویند الجنون افنون
سخت در کار خویش حیرانم معنی حرف خود نمیدانم
چیره شد بر من آنقدر سودا کار امروز می کنم فردا
جنس سودا که نیست در بازار پیش من هست زان دو صد سربار
هیچ سودا لبسان سود انیست غیر ازین سودمند سود انیست
غیر سرمایه سود در سوداست مایه افزاست خوشترین سوداست
کار دیوانگی نکردم راست کار دیگر ز من چه خواهد خاست
گر مرا عقل ذوفنون بودے هوش من از جنون بیفزودے

نزد دیوانگان شہر و دیار | بودے کاردان و تجربہ کار

معذرت

اے برادر چو نیستم باخود | عیب من بین و بگذر از من بد
اے برادر چو نیستم ہشیار | تو برو ہوش کن مرا بگذار
اے برادر چو نیستم بخرد | تو مخر کس اگر خرد نخرد
اے برادر چو عیبناکستم | دامن از من فشان کہ خاکستم
اے برادر چو من گنہگارم | چہ کنی سرزنش کہ بدکارم
اے برادر چو سخت بدہستم | تو برو نیک شو کہ بدہستم
اے برادر چو مرد کار نیم | کار خود کن کہ بر تو بار نیم
اے برادر چو نیستم عاقل | رحم کن بگذر از من غافل
اے برادر چو نیستم خوشگل | چہ کنی خندہ بر من بیدل
اے برادر چو خاکسارم من | چند گوئی مرا کہ خوارم من
اے برادر چو من غلط کارم | زان پسندیدہ نیست کردارم
اے برادر چو گشتہ بدنامم | از کہ پرسم چہ باشد انجامم
اے برادر چو ژاژ می خایم | خویشتن را چگونہ بستایم
اے برادر مرا چہ بدگوئی | ہان منم بد ز بد چہ میجوئی
اے برادر کلفت حرف مزن | روستاوار سفت حرف مزن

اے برادر ز من چہ میرنجی | برگ کاہم مرا چہ می سنجی
اے برادر چو خاکسارم من | زان بہ نزد تو بے وقارم من
من ز اعمال بد شدم چو حقیر | اے برادر تو عبرت از من گیر
اے برادر چو نیستم دانا | از کرم کن مرا سپرد خدا
گر چو تو مال پیش من بودے | جان ز اندیشہ ہا نیاسودے
سیم و زر را چسان دفینہ نہم | در و گوہر کجا خزینہ نہم
گر کنم خرج مال کم گردد | زان دلم مبتلائے ہم گردد
نخورم خود نہ با کسے بدہم | بل درم بر سر درم بنہم
از عزیزان خود نہان دارم | تا بہ مردن ز دست نگذارم
کہ مبادا ز من برد غارت | دزد کے نابکار بدعادت
مال دنیا بود متاع غرور | کادمی را ہمی کند مغرور
خویشتن را امیر پندارد | عمّ خود را حقیر انگارد
مال دنیا وبال جان باشد | مرد بے مال در امان باشد
مال نبود اگر بہ پیش فقیر | خسپد آسودہ دل ز مرد امیر
مال را فتنہ گفت ایزد پاک | مفلسان را ز دزد نبود باک
دوست را مال میکند دشمن | از پئے مال جعدہ[1] کشت حسن رض
گر ندیدم شنیدہ ام اکثر | پور از بہر مال کشت پدر

[1] جعدہ بنت اشعث زوجۂ حضرت امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ باغوائے یزید حضرت حسن را زہر دادہ بود

ہام برادر پئے فزائش مال   خواھرِ خویش ساختہ بدحال

بسمل اے بوالفضول مرد جھول   میز نی چند حرف نامعقول
بازبے صرفہ راہ می پوئی   کاغنیارا ہجا ہمی گوئی
بلینو اگر نہ بانوا باشد   دزد باشد و یا گدا باشد
در ہمہ شہر از خواص و عوام   ندہد کس ورا جواب سلام
بسمل اے جنگ کل نمود شعار   مال با صاحبان مال سپار
تو پئے صلح و جنگ خویش برو   کن بہ یاران خویش گفت و شنو

ہان خلیلیؔ مد ظللکما   زحمت خود ہمی برم زشما
ہان خلیلی نیستم چو ز رنگ   صحبتم بہرتان است باعث ننگ
وقت تان خوش ز بزم تان رفتم   ہام زنان ہام زدوستان رفتم
منکہ خاش و خماش خود بردم   نیک کردم بلے نہ بد کردم
فکر از بہر زادِ من مکنید   شاد مانید و یادِ من مکنید
لیک دیوانۂ اگر بینید   مثل من خوار و خیرہ سر بینید
پا برہنہ برہنہ سر بینید   دامنش از سرشک تر بینید
طعنہ ہا کم زنید بر حالش   خندہ ہا کم کنید بر قالش
رحم بر خستہ حال او بکنید   درگذر از مقال او بکنید
عبرت از حال زار او گیرید   بار دوش فگار او گیرید

پردہ از کار او مبر دارید   وز مجانین شہر تشمارید
بد مگوئید ہیچ در شانش   خاصۃً پیش شہر تاشانش
حال او باکسان بیان مکنید   عیب او شہرہ در جہان مکنید
ور خطائے کند ز نادانی   عذر آرد ور از پشیمانی
درگذر از خطائے او بکنید   فکر نیکی برائے او بکنید
باشد ار چیرہ بر سرش سودا   دل کنیدش کہ خود شود رسوا
باز مانید تان ز تشہیرش   خود دہد روزگار تعزیرش

صاح! ار میروی تو در محفل   شرح دہ حالتِ من بسمل
صاح! ار میروی بہ گلزارے   یاد آر از من دل افگارے
کن مرا یاد خانہ ات آباد   تا کنند خلق حسنِ خلق تو یاد
صاح! ار نعش کس کنی مدفون   یاد کن مردنِ من محزون
صاح! ار میروی بگورستان   بہر من نیز فاتحہ برخوان
صاح! ار دیدۂ جنون زدۂ   سر زکوئے خرد بدون زدۂ
شہرۂ چار سوق رسوائی   روسیہ خرسوار سودائی
طعنہ بر عشقباز لیش کم زن   خندہ بر ہرزہ تاز لیش کم زن
گر تو اورا بسخرہ می گیری   گو دگی میکنی تو در پیری
نیست چون لائق عمل ذاتش   تو چہ گیری حمار حاجاتش[1]

[1] در عرب ضرب المثل است اتخذوہ حمار الحاجات یعنی او را برائے حاجات خویش خر گرفتہ اند

هله اے دوستان چها دیدید
کز من خاکسار رنجیدید

یا که کردم شکایتے ز شما
یا که کردم حکایتے ز شما

نیک کردم و یا که بد کردم
هر چه کردم بجانِ خود کردم

من ز فرزانه دور بگریزم
من بدیوانه هم نیامیزم

حیرت از حالِ خویشتن دارم
که نه دیوانه ام نه هشیارم

چون نگه می کنم بخود اندر
نه خرد دارم و نه علم و هنر

گر گریزد ز من کسے چه عجب
نیست در ذات من چو فضل و ادب

بیخودم باخودی سرے دارم
باخودم بے خودی بود کارم

تجربت کرده ام بخود بسیار
نیستم کاردان و لایق کار

کارها کرده ام به نادانی
حاصلم شد نه جز پشیمانی

نزد حجام مرد دهقانم
موئے از سر ستره نتوانم

نزد حلاج مردکے جاهل
پیش نساج شخص لا یعقل

پیش نجار کار رندیدن
گر کنم آرهش به رنجیدن

از پئے کار رشتهٔ معمار
گیرم ار افگنم گره در کار

بگسلم رشتهٔ خشت را شکنم
بلکه دیوار هم ز پا فگنم

تاجرم ماهر از دکانداری
سود و سرمایه ام زیانکاری

میخرم یخ به موسمِ گرما
تا فروشم به موسم سرما

خود فروشی نموده ام بسیار
می خرم نسیه را به نقد از یار

حیرت

بسمل اے مست خواب حیرت من
گوش وا کن برائے قصهٔ من

من زخواب گران شدم بیدار
در سرِ من هنوز هست خمار

دیده ام خوابے شد فراموشم
بهر تعبیر آن همی کوشم

که چها دیده ام چه بود آن خواب
که پئے کشف آن شدم بیتاب

لیک شد منکشف چو عمر گذشت
گشت معلوم وقت بیگه گشت

من زخوابیگه گشته ام بیدار
هست تعبیر خوابش اے هشیار

تا نخوابم نه رازدان گردم
خود عیان گردد از نهان گردم

گشت وا چشم من به مدهوشی
بسته گردد دگر به بیهوشی

گرچه از خود دمے جدا نشدم
من وے باخود آشنا نشدم

هیچ معلوم من نشد بخدا
از کجا آدم روم بکجا

بچه کار آمدم چها کردم
بعبث چشم خویش وا کردم

پیشتر از جسد کجا بودم
در زمین یا که بر سما بودم

سخت در حیرتم که چون زادم
کردهٔ خویش رفت از یادم

اندرین یاد من بسے کوشم
کار خود از چه شد فراموشم

اوستا چون بپرسدم از کار
چه دهم شرح کار خود من زار

ترجمان من است خاموشی
عرض حال من است مدهوشی

من ندانم که با حدوث بدن
گشته ام حادث اے حکیم زمن

یا قدیم ز روزگار قدیم / زیر ظلِ حیات ربّ رحیم
یا فنا گردم از فساد بدن / در عدم میروم پس از مردن
یا که باقی بمانم از پس فوت / زنده گردم ز بعث بعد الموت
یا چو جرثومه واخزم بزمین / یا روم بر فراز چرخ برین
هیچ ناید نظر چو در پس و پیش / مانده ام مات در حقیقت خویش
کنه خود را چو خود نمیدانم / سخت در کار خویش حیرانم
آه زین راز نیز حیرانم / که چرا راز خود نمیدانم
در پس خود دو دیده ام بسیار[1] / خویشتن را ندیده ام یکبار
من چو از خود خبر نمی دارم / چیست آخر بخود سر و کارم
از که پرسم که من تنم یا جان / جسدم من و یا که روحِ روان
من ندانم چو خویش را در هوش / چون بدانم چو می شوم مدهوش
چون ندانسته ام بهوش این راز / عقده اش بیهشی چه سازد باز
هستیٔ من که چیستان من است / قفل وسواس بر دکان من است
نشکند سر چیسان ز سر در من / قفل وسواس هست بر در من
اندرین زندگی بے بنیاد / چون بسا سر گذشت نیست بیاد
کار و روزه گر بیاد آرم / غالباً جملگیش نشمارم
همه اعمال پار خود امسال / یاد آوردن است امر محال

[1] قفل وسواس قفلے است حلقه دار که بستن و کشادن آن خالی از اشکال نیستا اهل هند آنرا گورکھ دھندا گویند۔

پس چسان آنچه پیش از کارم / بر سرم رفت یاد می آرم
دانم این جستجو سے خواب است / گرچه معلوم نیست مطلوب است
زین سبب حمله آرزو مرداست / جستجوئے خودم ز خود برداست
از کجا آمدم کجا بردم / بچّه کار آمدم چرا بردم
بیخودی با خودی چسان پیوست / نیستی شد چسان ز هستی مست
نیست معلوم من چها بودم / پیش از خویشتن کجا بودم
سیر من بود بر سر افلاک / یا که بودم اسیر خطهٔ خاک
روح من هست گر ز چرخ برین / طبع مائل چراست سوئے زمین
گوهر من گر است از افلاک / دل چرا بسته ام بخطهٔ خاک
از چه بر خویش اعتمادم نیست / آنچه بودم چرا بیادم نیست
پرسم از خود که کیستم آخر / روح یا جسم چیستم آخر
با خودم یا که بے خودم این دم / بیخودی و خودی چراست بهم
بیخودی گر رفیق و همدم نیست / پس چرا حال خود بیادم نیست
کارم افتد چو با ممات آخر / حاصلم چیست از حیات آخر

از که پرسم که من چها هستم / هوشیارم و یا که بدمستم
بعد مردن چه کار من باشد / بکجا جان زار من باشد
سیر من در رهِ فنا باشد / یا که در گلشن بقا باشد

منکه دیوانهٔ جنون مستم
بادپیماؤ خاک در دستم

چند از ماؤ من سخن گویم
چند دز فکر جان وتن پویم

چند خود را لباس خود سازم
در خودی التباس خود سازم

چند خود را بخود دبیارایم
بس خود را به زر لبیندایم

چند در فکر آب ونان مانم
چند در قید جسم و جان مانم

گاه با دوستان بیا میزم
گاه با دشمنان در آویزم

چند خود را بخود دهم نسبت
چند بر خود ز خود دهم تهمت

کاش خود را ز خود جدا بینم
روی بیگانه آشنا بینم

جستجوی خودم ز خود بربود
مانده ام خود بخود بگفت وشنود

من بسے جستجوئے خود کردم
خویشتن را نجسته برگردم

در پس خود بسے دویدستم
لیک خود را گہے ندیدستم

پیش خود ہر قدر عیانستم
آن قدر خود ز خود نہانستم

در پس خود دویده ام بسیار
نرسیدم به پیش خود زنہار

قرب دارم بخویش و بعد از خویش
بوالعجب ہستیم منِ درویش

در پسِ خویشتن ہمی پویم
خویش را گم نکرده میجویم

خویش را گم نکرده گم گردم
بر سر خویش اشتلم کردم

نه دمے من ز خویش بگسستم
نه زمانے بخویش پیوستم

عمر شد گرد خود ہمی گردم
تا من آگه ز حال خود گردم

گرچه از خود مرا جدائی نیست
با خودم ہیچ آشنائی نیست

بادپیچیده در سرِ گردم
گردِ بادم که گرد خود گردم

من بسے گرد خویش گردیدم
واقف از خویشتن نگردیدم

گاه سرمست وگاه ہشیارم
مگر از خود خبر نمیدارم

دانم آخر ازین جہان بروم
کاش دانم که من چہا بشوم

نیستم واقف از حقیقتِ خویش
رفته ام پیش تا چه آید پیش

کاش زین جستجو بیاسایم
یک زمانے به پیش خود آیم

بکجا رفته از کجا پرسم
خبر از حال خود کرا پرسم

نیست معلوم بعد مردن من
جان بجان آفرین سپردن من

مشت خاکم سبوئے آب شود
یا خمے از پئے شراب شود

خشتِ دیوار مندرے گردد
یا که محراب ومنبرے گردد

سنگ گردد که اخگر آذر
خاک گردد ویا که خاکستر

کاش خود راز از خود جدا بینم
خویش را با خود آشنا بینم

خبر خود ز خویشتن پرسم
ہم ز جان ہم ز حال تن پرسم

دارم از خویشتن جدائیہا
داد از دست نارسائیہا

چون ردم پس مرا که جوید باز
خبر من که گوید باز

در خودی چون بخویشتن نرسم
گشته بیخود بخود چگونه رسم

چون خودی بشود جدا از من
که نماید جدا مرا از من

مدح خودی

بسمل اے پاچناری[1] اوباش — تہ میدانی[2] خرا بہ تلاش
توکہ راز خودی نمیدانی — حرف در بیخودی چہ میرانی
از خودی ذرہ رابود تابے — وز خودی قطرہ رابود آبے
از خودی مہر عالم افروز است — وز خودی ماہ پرتو اندوز است
کشش ثقل این زمین ز خودی است — گرمی انجم آتشین ز خودی است
از خودی قوم را قیام بود — وز خودی ملک را نظام بود
عز برطانیہ ازو برپا — ملک ہسپانیہ ازو برجا
ترک را ترکتاز ہم ز خودیست — امتیاز حجاز ہم ز خودیست
چون خودی شد برون ترکستان — پائے او بست روس در جولان
مصر را حالتے ز کم خردی — نیمہ اش بیخودی و نیمہ خودی
از خودی ناز دارد لعبت چین — یورپ از ناز اوست چین بجبین
ہند گر از خودی سخن راند — لندنش حرف بیخودی داند
چون خودی میرد و بدر از ملک — ملک را واژگونہ گردد فلک

[1] پاچناری منسوب بپاچنار کہ مقامے است در ایران کہ ساکنان آن مقام اراذل اند۔ مگر در اصطلاح ہر کمینہ خو و کمینہ عادت را گویند [2] تہ میدانی باضافت مردم بے سر و پا خانہ بدوش در مصطلحات نوشتہ کہ جمع از خانہ بدوشان کہ ورتہ میدان یک گوشہ افتادہ زندگانی می کنند

شاعر طوس قصہ خوان خودیست — نظم شہنامہ داستان خودیست
نام ہومر بلند شد ز خودی — والمیک ارجمند شد ز خودی
مسند فقر و تخت جمجاہی — ہست در دست ہر انچہ می خواہی
ہم کنیسا درو ست ہم مندر — ہم چلیپا درو ست ہم منبر
کعبہ و دیر ہر دو ہست درو — محرم و غیر ہر دو ست درو
مندر کفر و کعبۂ ایمان — دیر رہبان و مرتع غزلان
مومنان زورہ حرم پویند — ہندوان درگہ صنم جویند
بہر زہاد خانقاہ درو ست — بہر عباد قبلہ گاہ درو ست
از پئے مرد غیرت است خودی — وز پئے زنکہ عصمت است خودی
کار خسرو ز شور او شیرین — تیشۂ کوہکن ازو رنگین
حسن گر غازۂ خودی مالد — عشق از درد بیخودی نالد
برسر ار تاج لعل شہ دارد — فقر ہم زین نمد کلہ دارد

مذمت خودی

باز بسمل شدی زرہ بے راہ — باز نشناختی تو راہ از چاہ
این خودی چیست خودنمائیہا — خودپرستی و خودستائیہا
کاش گم گشتے این خودی از من — تا نمی جستمش بہر برزن
بار دوش خودم چہ چارہ کنم — ہر دم از خویش استخارہ کنم

می نهم یا نه بار خود از دوش
افگنم یا نه خویش را ز آغوش
خویشتن را ز خود جدا بینم
بر کران تا ز خویشتن بنشینم
در پس خویشتن روان گشتم
تا پس خویشتن نهان گشتم
پیشتر زانکه من ز خویش روم
به که فارغ ز فکرِ خویش شوم
پیشتر زانکه گور در آغوش
گیردم به که خود شوم خاموش
گاه در خواب و گاه بیدارم
گاه مدهوش و گاه هشیارم
گاه در فکر اینکه جان و تنم
گه در اندیشه اینکه من نه منم
گاه از خویش خوش گهے بیزار
تندرستم گہے گہے بیمار
گاه گویم که روح پاکم من
گاه گویم که محض خاکم من
گاه در شکر یافتم گنجے
گاه در شکوه می برم رنجے
گاه گویم که من نمی میرم
گاه گویم ره فنا گیرم
گه ز خود رازِ خویشتن جویم
گه بخود رازِ خویشتن گویم
ذو شجون است این حدیث جنون
راست گویند الجنون فنون

بیخودم در پیِ خودی پویم
در خودی حرف بیخودی گویم
باخودم راز بیخودی جویم
بیخودم حرف از خودی گویم
گرچه من در پیِ خودی پویم
بیخودم راز از خودی جویم
باخودم سرِّ بیخودی گویم
بیخودم معنی خودی جویم

بیخودی چند از شراب خودی
چند وارفتگی ز خواب خودی
گرچه ماند است پاے من در گل
میروم سوئے خود ز خود بسمل
در خودی بیخودی نمی گنجد
بیخودی در خودی ز خود رنجد
جسته ام آنچه باز می جویم
راه بیهوده باز می پویم
خبرِ من بمن رسان بسمل
که منم هوشیار یا غافل

بسمل اے تختهٔ مشق ناز خودی
چند جوئی ز خود تو راز خودی
وابگو از خودی چه میجوئی
که پس خود همیشه می پوئی
از خودی غرق در شراب خودی
بیخود افتاده در سراب خودی

بت پرستی است ملت کفار
خود پرستی است شیوهٔ اشرار
پیش بت بت پرست راست نیاز
سوئے خود خود پرست راست نماز
خود پرست است مایه دار غرور
بت پرست از غرور باشد دور

بسمل اے بندهٔ خدائی خوار
از برائے خدا خودی بگذار
ناز کم کن بخود فروشیها
سرد کن دیگ خام جوشیها
خودنمائی مکن بسان شرار
وقنا ربّنا عذاب النّار
گر شوی از خودئ خود بیزار
گردی از خویشتن تو برخوردار
در خودی رنج خودنمائیهاست
بیخودی عالم خدائیهاست

بیخودی هست باخدا بودن   که خودی هست زوجدا بودن
خودپرستی خداشناسی نیست   این بدیهی است خودقیاسی نیست
گرد را اندر خودی انا گوئی   بیگمان خویش را خدا گوئی
در تو در بیخودی انا گوئی   خویش را بندهٔ خدا گوئی
چون انا عبده گفت سید پاک   در جوابش بگفت حق لولاک

ای فرورفته در خودی زخودی   نیک دانم ترا که نیک بدی
هست در پیش وقت خاموشی   یاد کن عهد خود فراموشی
جوش کم خور بخود تو چون خم نیل   خاک بر فرق خود فگن چون پیل

خودسر و خودپرست و خودرائی   کز خودی خویش را چو آرائی
چون تو خود پشت خود نمی بینی   هست خودبینی تو بے معنی
گر توانی تو دیدهٔ خود بوس   نتوانی اگر بکن افسوس
چشم خود را چو خود نمی بینی   حاصلت چیست پس زخودبینی
اندکی در قفای خویش نگر   ورنه بر خود مناز و پیش نگر
که سر راه چاه میداری   ها نیفتی بسر زگمراهی
این خودی هست چاه بر سر راه   هوش کن تا نیفتی اندر چاه
پیش نه پای نه در پیش   خویش را دور دار از بر خویش
بر تو ترسم که اندرین بازی   خویش را پیش خویش در بازی

تا توانی ز خویش باش جدا   ورنه گردی به پیش خود رسوا
ترک خود کن که مدعا این است   جان من ترک ماسوا این است
کم خودگیر مردک درویش   بیش گردی تو تا ز خود کم و بیش
وقت شب سرخ و زرد یک رنگ است   در خلا کاه و سنگ یک سنگ است

ای فرومانده در خیال خودی   نیستی واقف از مآل خودی
خویش را پیش خویش رسوا کن   خود بکن رقص و خود تماشا کن
در فنا بگذر از غم و شادی   خلع نعلین کن درین وادی
ترک و تجرید کار درویش است   کم خودگیر بار تو بیش است
بت پرستی است خودستائیها   بت تراشی است خودنمائیها
گر زخود یکدمے جدا گردی   بیگمان بندهٔ خدا گردی
خیز و خود را از خود رها یکدم   تا شوی خود زخود رها یکدم
از همه آشنا جدائی کن   خاک بر فرق آشنائی کن
چند مانی بکار خود حیران   مشکل خود بخود نما آسان
چند جوئی ز خود تو راز خودی   تا بکی بے خودی زناز خودی
داری ار شرم شرم دار از خود   ورنه گردی تو شرمسار از خود
خویشتن را اگرو مکن زنهار   پیش اغیار و یار و خویش و تبار
با خود از خویش آشنائی مکن   وز خود و خویشتن جدائی کن
باش دیوانه یا که فرزانه   باش لیکن ز خویش بیگانه
از خود و خویشتن چو بگریزی   با خود و خویشتن بیامیزی

چند خود را بگرد خود پیچی | پیچ کم خور که کمتر از ہیچی
در پس خود چه می شوی پنہان | مرد شو پیش خویش باش عیان
آنکه خود را ندید و خود را دید | ہست بے شبہ مرد غیر رشید
وانکه خود را بدید دباز ندید | بیگمان است پیش خویش سعید
دیدن خویش گرچه آسان نیست | وانکه خود را ندید انسان نیست
ہست خود بینی ارچه عیب بزرگ | دیدن خود وے است کار سترگ
تا نگردی بکام خویش ترش | خودکشی ترک ساز و خود را کش
خودکشی گرچه سہلتر کاریست | کشتن خویش لیک دشواریست
از پئے خودکشی است سخت عذاب | وز پئے کشتن خود است ثواب
از خودی چند در زیان باشی | بیخودی جو که در امان باشی
در خودی خود کجاست آن یارا | که رساند بگور تا ما را
گور چون سوے خویش میخواند | این خودی خود برون در ماند
نیروے بے خودی چنان باشد | مرد در گورزوستان باشد
وه چه گویم چه خاکمال دہد | بیخودی مرد را کمال دہد

چون شود ساز فطرتم خاموش | چون نشیند شرر بمن از جوش
بیخودی با خودم اگر برساند | ملتش تا بحشر بر من ماند
آگه از حال جان و تن گردم | واقف از سرّ ما و من گردم
من چو از ما و من نہان گردم | در رخ ما و من عیان گردم

خود فروشی است خر فروشیها | پخته کاریست خام جوشیها

خرفروشی

چون خر خوشتن تو بفروشی | با خر اوّل نمائے سرگوشی
که بہائے ترا چہا گویم | از خریدار تا ہمان جویم
یا بہائے تو پرسم از دشمن | آنچه سازد بیان بستر و علن
چون تو مفہوم لفظ خر ہستی | لاجرم میکنی تو خر ہستی
قیمت خویش کن چنان ارزان | که نیائی گران تو بر دگران
تو که در خوشتن خرے داری | که کند مرترا خریداری
خوشتن را فروش خر را خر | تا نگوید کسے که ہستی خر
باش خرہان مباش خربنده | باعث گریه باش نے خنده
کار خربنده چیست خرخاری | خرخری نیست غیر از خواری
خر خود را اگر ز خود بخری | ہیچ سودے بجز زیان نبری
خرخری نیست غیر خر خارتی | باز خر کارگی و صد خواری
روسبک باش ولیک باش زرنگ | باش برجائے خود گران خرسنگ
تا نیائی گران بطبع کسے | باش خرہان مباش خرمگسے
لیک اندک بہائے خود کم کن | کمکے سوئے خود نظر ہم کن
نخرد گر کسے ترا مفروش | خویش را پیش خوشتن بفروش

توکه در خود هنر نمیداری — چه کنی خویش را خریداری

تو که باسگ بیک جوالستی — زان سبب درگو زوالستی

اولا مشق عیب پوشی کن — باز جهدے بخر فروشی کن

عیب خود را اگر نمی پوشی — جائے خر به که خویش بفروشی

جو خود را بقیمت گندم — گر فروشی شود دُم تو گُم

عیب خود پیش خود گر می ساز — کشتهٔ خویش خود درو می ساز

عیب خود را ز خویشتن بشنو — عارف راه باش رہرو شو

استخوان پدر چه بفروشی — هنر آور که عیب خود پوشی

وقت زادن برہنه تن زادی — بے لباس از شکم برافتادی

آمدی تاکه عیب خود پوشی — نے پئے آنکه عیب بفروشی

هوش کن هوش تا گران نشوی — بار بر خاطر کسان نشوی

کم بها شو که بے بها باشی — بینوا شو که با نوا باشی

قیمت خود بروزِ دشمن پرس — گر نه گوید ز شرم از من پرس

خر خود را بجُل چه آرائی — مِس خود را به زرچه اندائی

خود فروشی مکن به پیش کسے — کاین هنر را نهان است عیب بسے

گوش خر کم بخر مشو خرگوش — بنده شو بنده خواجگی مفروش

راست گفت است مرد دانشور — ریش مفروش و ریشخند مخر

اے زخود دور رفته صد منزل — اے بخود در شده چو خر در گل

خیز و خود را فروش در بازار — گر بها اندک است ور بسیار

هان و هان خویش را ز خود نخری — ورنه مشهور می شوی به خری

اے خرت تا بچند قیمت خویش — پیش من وا بگو تو از کم و بیش

تا بدانم که جنس ارزانی — یا گرانی تو از گران جانی

تو خریدار خویش گر باشی — بیگمان پیش خویش خر باشی

این خودی تجمل است سگساری — چند مانی گرو به خرخاری

خطاب به خودی

اے خودی چند این متاع غرور — در حجاب خودی نهی مستور

پرده بردار و عیب خود بنگر — که توئی بت فروش و هم بتگر

تکیے را زپیش خود سازی — چون برہمن بران همی نازی

با تکبر نموده همدوشی — با تبختر نموده سرگوشی

کرده باساده دل هم آغوشی — با حقیقت شناس می جوشی

در دغل پیشگی همی کوشی — بر خریدار پرده می پوشی

خوانده افسون خود فراموشی — پیش هر چون منیش بفروشی

تا کند در خمار مستیها — بت پرستی ز خود پرستیها

اے خودی تا بکے ز نادانی — خویشتن را تو چون خدا دانی

عیب خود را هنر چه انگاری
به که خود را تو هیچ پنداری

ای خودی از خودم رهائی ده
بر سر من ز خویش منت نه

ای خودی از خودم جدا کردی
شرمسارم ز کبریا کردی

بیخودی را ز من ربودستی
مبتلائے خودم نمودستی

خود بگو از تو من چها دیدم
روے صد محنت و بلا دیدم

عیب در ذات من بغیر خودی
نیستم آنچنان که بیخودی

ای خودی از خودم جدائی ده
باخودم اندک آشنائی ده

یا بخود اندک آشنائی ده
یا ز دست خودم رهائی ده

ای خودی دور شو سرت گردم
بیخودی را بمن نما یکدم

ای بقربان تو روم برخیز
پائے داری اگر ز من بگریز

از تو من محو یاد من گشتم
عاشق زار جان و تن گشتم

از خودی خویش را پرستیدم
از خودی بت پرست گردیدم

از خودی هست سوئے خویش نیاز
بر خود از خود مراست این همه ناز

در خودی رهن گشته پا و سرم
دائم این بار را بسر نه برم

الفراق اے خودی برو از من
بخدا خیر تو دور شو از من

بیخودی را بگو سلام از من
وانچه دانی رسان پیام از من

که ندارم به ما و من کارے
غیر تو نیست کس مرا یارے

بیخودی

بیخودی بر تو السلام علیک
بر صلائے تو می زنم لبیک

با توام این زمان سروکار نیست
که مرا جز تو کس نه غمخوار نیست

من تبو آرزو همی دارم
که بدست خودی گرفتارم

المدد از خودم ربا یکدم
تا نشینم ز فکر خود بیغم

مددے تا روم ز خود بیرون
نشوم تا ازین خودی مجنون

مددے تا ز خود بدر رفتم
مست و مدهوش و بیخبر افتم

من ز دست خودی زبون گشتم
بودم انسان خر خرون گشتم

از خودی با خودم نیازے هست
وز خودی بر خودم نمازے هست

منکه بر خود نماز خود خواندم
خویش را من ز خود برون راندم

تسمل اے خود پرست اے خود رائے
خیز و بر خودگری به هایا هائے

در پس خویشتن چه می پوئی
بیخودی جو ز خود اگر جوئی

سر گران نیستی سبک نه پائے
بیخودی جو ز از خودی بدرائے

بیخودی جو که بے نیاز شوی
مست و بیخود ز جام ناز شوی

بیخودی چیست خود فراموشی
رفتن از خود بغیر مدهوشی

بیخودی چیست با خدا بودن
از خود و غیر خود جدا بودن

دست خود گیر و روز خود بیرون
تا نگردی ز دست خود محزون

تاجداری و کج کلاہی کن — کم خودگیر دہرچہ خواہی کن
بیخودی را خدا خریداست — وز خودیہائے بندہ بیزار است
از خودیہائے خویشتن نمرود — گشت از رحمتِ خدا مردود
از خودی غرق بحر شد فرعون — یافت موسیٰؑ زبیخودی فرعون
بیخودی بین یتیم ملک عرب — خاتم الانبیاؐ بیافت لقب

بیخودی بیگمان نہان سازد — عینک امتیاز نیک از بد
تا تو ہمسایۂ بپایۂ خود — نشناسی گہے تو پایۂ خود
گر کنی گم تو سایۂ خود را — می شناسی تو پایۂ خود را

سایہ

منکہ ہمسایہ ام بسایۂ خود — چہ سنجم بسایہ پایۂ خود
من سُبک سنگ و او گران سایہ — گرچہ دارد فروترین پایہ
کہ مرا پیشوائے خود سازد — گاہ در پیش پیش من تازد
در سفر در حضر مرا ہمراہ — در شب و روز در گہ و بیگاہ
ہست ہمزاد و ہم طریق و رفیق — نیست گرچہ شفیق ہست شقیق
ہرچہ من میکنم کند چون من — کارِ او نباید ازمنِ کودن
چون شود بیش من بدو نرسم — چون شود کم نگردم از دے کم

کم زمن گاہ و گاہ از من بیش — در پسِ من گہے گہے در پیش
میدوم پیش پیش من بدود — میروم پیش پیش من برود
من اگر خوابم او بمن خوابد — روے از و تابم او بمن تابد
وقت خود مدظلہ العالی — میگذارد بفارغ البالی
نیست آگہ ز وضع دور زمان — نیست فکرش ز گیر و دار جہان
نیست فکرش کہ غم خورم نخورم — بار اندوہ دل برم نہ برم
چون روم از جہان رود ز جہان — من چو پنہان شوم شود پنہان
تا لب گورِ من رفیق من است — زانکہ او در جہان شقیق من است

عکس

عکس من عیب من عیان سازد — سایہ با عیب من نہ پردازد
عکس من عیب من ہمی جوید — گرچہ با دیگرے نمی گوید
ہرچہ گوید بروے من گوید — در پس عیب سایہ کم پوید
بختم آن کو کہ زیر سایۂ خود — بنشینم بفکر پایۂ خود
بیخودی آنچنان عیان گردد — سایہ و عکس من نہان گردد

آئینہ

بسمل اے خود پرست لا یعقل — اے پرستار خود ز خود غافل

تو که آئینه را خریدستی — خود بگو اندران چه دیدستی
خویشتن را در آئنه دیدن — بت بی جان بود پرستیدن
چیست حاصل ز آئنه دیدن — بندهٔ عکس خویش گردیدن
گر در آئینه عکس دیدستی — تیکی بهر خود خریدستی
آئنه دیدن است خود بینی — دیدن چشم و ابرو و بینی
ایکه خود را در آئنه دیدی — هیچ ازو حال خویش پرسیدی
هیچ آگاه ساخت از غیبت — یا خبر داد هیچ از عیبت
عیب بیرون تو عیان است عیان — عیبِ غیبِ ترا چه کرد بیان
عیب بیرون تو نمایان است — عیبِ غیبِ تو سخت پنهان است
چون تو در خود ندیدهٔ عیبی — آئنه چون به بیند آن غیبی
هست خود بینی ار چه عیب بزرگ — دیدن خود ولی است کار سترگ
تو عبث آئنه خریدستی — چون دران عیب خود ندیدستی
چون تو در خود نظر کنی بینی — گند آگنده تا سرِ بینی
این خط و خال عکس حال تو نیست — بلکه عکس تو جز خیال تو نیست
وا بگو تو چه زو شنیدستی — غیر تقلید خود چه دیدستی
هر که در روی تو کند تقلید — بیگمان دانیش عدوِ شدید
مگر آئینه دوست میداری — که بزر میکنی خریداری
تا تو خود عکس خود دران بینی — که چسان است ابرو و بینی
چون تو خود روی خود نمی بینی — از رخ خود تراش این بینی

در پس زانوی خودت بنشین — چشم بر بند روی خویش ببین
چند روزی بکن تصور خویش — تا به بینی تو خویش را در پیش
غیر آئینه روی خود بینی — بوسه از روی خویش بر چینی
در خودی روی خود نخواهی دید — بیخودی جو ورای گفت و شنید
بیخودی جو که روی خود بینی — بی سر و گوش و ابرو و بینی

خطاب به آئینه

ایکه آئینه نام میداری — عیب من پیش روی من آری
پیش من عیب من همی جوئی — عیب من پیش من همی گوئی
پیش رو عیب من همی جوئی — لیک با غیر من نمی گوئی
عیبهای عیان من گوئی — عیب پنهان من نمیجوئی
تو که بر روی من نظر داری — بهتر از من ز من خبر داری
من بتو حرف راست میگویم — از تو من عیب خود همی جویم
حال من راست راست وا میگوی — هر چه دیدی بگوی رو یا روی
تو بمن حال خود نمی گوئی — لیک حال مرا همی جوئی
یا تو خود حال خود نمیدانی — زان تو در حال خویش حیرانی
که تو جسمی و یا که جانستی — گاه پنهان و گه عیانستی
من نه از حال خود خبر دارم — چیست آخر بتو سر و کارم

تو نه از حال من خبر داری — گرچه بر حال من نظر داری

چون تو از حال خود نه آگاه — چیست فرقِ از تو تا عبید الله

تو گمان مرا عیان سازی — بی زبان حال من بیان سازی

من بتو گرچه خویش را دیدم — عارف خود مگر نه گردیدم

تو که تقلید من کنی در روی — سخت رو تر توئی ز آهن و روی

هیچ آزرم من نمیداری — عیب من پیش روی من آری

هرچه سازی بیان همانستم — بلکه معیوب تر از آنستم

تو رعونت بمن فزودستی — نیستم آنچه تو نمودستی

تصویر

بسمل ای عاشق ادای خودی — چند پوئی پی رضای خودی

گه بس عکس خویش می نازی — گه به تصویر خویش می نازی

شکل تصویر بس بود مهمل — نیم رخ[1] هست یا که مستقبل[2]

[1] نیمرخ۔ تصویر یک چشمی [2] مستقبل بفتح بای موحده باصطلاح مصوران تصویر دو چشمی که دو چشم و هر دو رخسار دارد بمقابله نیمرخ که یک چشم و یک رخسارهٔ آن نمایان باشد عرفی گوید؎
چهره پرداز جهان رخصت کشد چون محمل — شب شود نیم رخ و روز شود مستقبل۔ و مستقبل در اصل نعت بکسر بای موحده است مگر عرفی بفتح استعمال کرده شاید که باصطلاح مصوران بفتح با باشد

زانکه اندر نگاه مرد خبیر — بت پرستی است عشق با تصویر

سایه دار است یا که بی سایه — هست کم پایه بلکه بی مایه

روی تصویر خود پسندیدن — حالت مرگ خود بود دیدن

چشم بربسته باز نا کردن — باز را هم فراز نا کردن

گوش باشد ولی شنیدن کو — چشم باشد ولیک دیدن کو

پای برجای مانده از رفتار — دهنی بی زبان و بی گفتار

خطاب به تصویر

ای شبیه من سفیه ترا — باش از عمر خویش برخوردار

چند مانی خموش از گفتار — وز لب خویش یک جواب بیار

فرض کردم که خیلتاش منی — حرف آخر بمن چرا نزنی

خامشی صورت بیان داری — حیرت حال ترجمان داری

نتوانی که پای بر داری — همره من بگور روی آری

پیکرت است مثل لاشهٔ من — چون رود جان زار من از تن

پای برداشتن ترا مشکل — سر برافراشتن ترا مشکل

وا نگو حال درد پنهانی — که چرا این قدر تو حیرانی

چند مانی فرو ز حیرانی — که مگس هم ز خود نه پرانی

شاید احوال زار من دیدی — که ز حیرت خموش گردیدی

منم آشفته از پریشانی
خاطرت جمع کرده حیرانی

این منم اضطراب و شور و قلق
از قدم تا بفرق غرق عرق

این توئی پا و سر سکون و وقار
همه تمکین و جمله حلم و قرار

من بهیک حرف میروم از جای
تو بصد طعنه بر نداری پای

من خورم غم ز غم تو آزادی
فارغستی تو از غم و شادی

تو بمانی و من نمی مانم
خویشتن راز خود برون رانم

باش چندانکه مثل تو گردم
کز خودی سوئے بیخودی گردم

نے به فرحت ترا سر و کارے
نے زغم بر دل و جگر بارے

نے ترا درد سر نه سرگیجی
نے تو چون من ز درد دل پیچی

نه ترا عشق ماهر دے هست
نه ترا جذبه بسوئے کوئے هست

لب تو بے خبر ز حرف نیاز
سینه فارغ ز درد و سوز و گداز

نشنوی حرف ناسزائے کسے
نیستی بسمل از جفائے کسے

در دلت شورش تمنا نیست
در سرت جوششے ز سودا نیست

تو طریق نیاز کے دانی
شیوهٔ سوز و ساز کے دانی

جوهر عجز در نهاد تو نیست
گوهر عشق در نژاد تو نیست

فارغ از فکرت معاش و معاد
خود سر از مادر و پدر آزاد

نه بخویشان ترا سر و کارے
نه ز هم پیشگان بدل بارے

نه تو در فکر آب و نانستی
نه تو در بند خانمانستی

نه بیاران تو راز دل گوئی
نه ز خویشان خود مدد جوئی

نے سوئے باغ رائے می آری
نے سوئے راغ پائے برداری

نیستت التفات جانب یار
نیستت اجتناب از اغیار

نے ز بیگانگان ترا نفرت
نے بخویشان خود ترا الفت

نه تو خویش کسی نه کس خویشت
نیک و بد هر دو هیچ در پیشت

راز خود با کسے نمی گوئی
راز خود هم ز کس نمی جوئی

لب بجنبان و حرف خویش بگوئی
حال خود گو و حال من هم جوئے

با منی گرچه بیگمان هراز
بیگمان از منی مگر غماز

صورتت سیرتم عیان سازد
حال پنهان من بیان سازد

با زبان گرچه خود بیان نکنی
سیرتم را مگر نهان نکنی

سایهٔ تقلید سایه دار کند
لیک عیبش نه آشکار کند

آئنه گرچه عیب کس جوید
لیکن اندر قفا نمی گوید

تو پس پشت عیب من گوئی
بے محابا ز عیب من گوئی

آنچه گوئی تو بالسان الحال
گنگ افتاده زان لسان القال

گر زبانت نه حرف می راند
لیک مردم شناس میداند

هرچه سازی عیان قیافه شناس
گیرد اندازهٔ ازان بقیاس

مطلع گشته بر شمائل من
معرفت یابد از خصائل من

که لیاقت کجا چنین کس را — قابلیت کجا چنین خس را
صحبتش تا کسے روا دارد — رونیتش یا کسے بجا آرد
دردش نفرتے زمن زاید — تا ملاقات ترک فرماید

دردل تو زکس محبت نیست — هیچ اثر در تو از مروت نیست
بر تو گر هر زمان نظر دارم — آخر از تو چه نفع بردارم
گر سراپائے تو به زر گیرم — چیست آن سود کز تو برگیرم
گر کنم بر تو صد هزار احسان — شکر نعمت نیاوری ززبان
تو نیائی بکار کس زنهار — گرچه باشند کسے زخویش وتبار
تو چو خود کار خود نیارائی — تو بکارکسان چسان آئی
تو چو در حال خویش حیرانی — تو زمن چون بری پریشانی

منکه از کار خویش بیزارم — رو سوئے کار تو چسان آرم
بر سر من چو فرق سر بار است — بارِ دیگر مرا چه درکار است
بار خود بس گران است بردوشم — چه زنی دوش خویش بر هوشم
ترسم از تو که دوش خود بزنی — بار هوشم ز دوش من فگنی

اے زخود بے خبر تر از بسمل — نے ترا جان و نے جگر نے دل
گرچه از هوش رفته تر ز منی — هوش کن راه هوش من نزنی

منکه از شکل خویش بیزارم — تو چه سازی بخود گرفتارم
منکه در حال خود گرفتارم — میدهی بهر خود چه آزارم
یاد دارم چو خود فراموشی — تو چه گوئی بمن ز خاموشی

اے کهین یادگار حالت من — بدترین مایه مرده ریگ بدن
دیدن تو چو نیست درکارم — من بتو آرزو نمیدارم
من ز دیدار تو شوم دلگیر — که جوانی هنوز و گشتم پیر
در تو دور زمان نکرد اثر — گشته ام من و ے ز بد بدتر
هست آن حالتم چو خود در پیش — که نماند مرا خبر از خویش

آهنگ رفتن

بسمل اے بندهٔ هوا و هوس — مانده از عمر تست یک دو نفس
این کهن تار و پودِ مادِ منی — گرد بر گرد خویش چند تنی
خیز و خود را ز خود رهائی ده — خویشتن را ز خود جدائی ده
جهد کن شو ز قید خویش خلاص — پیش از بانگ لات حین مناص
رفتن از خود که هست خیر سبل — بگذر از خود که بگذری از پل
گر ز خود بگذری جوان مردی — نگذری گر ز خود بدان مردی
برسر خویش میر باش و بمیر — ورنه میری برو سر خود گیر

گر تو در زندگی خود مردی
نیم جانے ز دست خود بردی

گر بمردی کنی جوان مردی
از خود و از خودی رہا گردی

چارہ کن تا دو چار موت شوی
چار و ناچار ورنہ فوت شوی

پیش و پس

پیش رو شو و یا کہ شو پس رو
ہمرہ خود مشو برو گم شو

اند کے یا ز خویش پیش برو
کمکے یا ز خویشتن پس شو

خویشتن را اگر بری ہمراہ
خود بجو دنا گہ افتی اندر چاہ

این پس و پیش تا بکے گم شو
پیش رو پیش یا پس پس رو

پیش رو باش و در پس خود رو
پس فگن خویش را و پیش برو

پیش رو نیستی اگر پس رو
پس برو پس برو برو گم شو

پیش خود رو دیا پس خود رو
پیشوا باش و در پس خود شو

پیش بینی بکن یکے پس رو
پس برو پس برو برو گم شو

سیر در خود بکن ز خود بگریز
تا رہی از عذاب رستاخیز

بے خبر باش و با خبر بنشین
در حضر ہم رہ سفر بگزین

پیش رس[1] نیستی پساچین[2] نیز
اے تو ناچیز پیش صاحب چیز

در پس خود مباش سرگردان
خویشتن را فدا اے سرگردان

[1] پیش رس۔ میوہ کہ پیش تر از دیگر میوہ ہائے موسم خود پختہ شود [2] پساچین میوہ کہ بود زچیدن اند کہ در باغ می ماند و آن را در آخر موسم می چنند۔

خویش را پیش خویش گم گردان
از پئے خود مباش سرگردان

بگذر از خود ز خود اگر گذری
بیگمان خود ز خود سبق بری

اندرین راہ در پس خود رو
راہ رو باش و در سر خود شو

رہرو ے کو؟ درین طریق دراز
خویش را پیش خویش پیش انداز

رفتن خویشتن بپرس از دل
ہست آسان و یا کہ بس مشکل

گم شو از خود بروز خود گم شو
چون نگہ گم ز چشم مردم شو

در پس خویشتن چہ می پوئی
خویش را گم نکردہ می جوئی

خویش را گم نما در اوّلِ کار
بعد زان خود سراغِ خود بردار

تا بدانی کہ در کجا ہستی
ہوشیاری و یا کہ بد مستی

تو تنی یا کہ جان یا کۂ
زندۂ یا کہ مردہ یا کہ چۂ

عرفانِ حال

بو العجب حال تست اے بسمل
آگہ از خود و بے ز خود غافل

دور از خود ز خود بسے نزدیک
ہر قدر روشن آنقدر تاریک

یافتنی نہ از حقیقت خویش
در ہمہ عمر آگہی کم و بیش

ہستیٔ تست چیستان عجیب
کہ نۂ عارفش تو مرد غریب

با خبر بے خبر ز خویشتنی
عالمی جاہلی زما و منی

در خودی نیستی ز خود آگاہ
باز گوئی منم عبید اللہ

ای زخود غافل و بخود مشغول
عارف ما و من نه ای بسمل
خویشتن را شناس یا نشناس

نام تو جاهل و لقب مجهول
واقف جان و تن نه ای بسمل
رو خدا را شناس ای نسناس

آمدی پاک و میری ناپاک
بر تو زیباست زار نالیها
راز جو باش و معرفت متراش
با خدا جنگ و آشتی با خود
صلح کن با خدای عزّوجل
بشکنی گر تو شیشهٔ ناموس
سود و سرمایه ات اگر خواهی

برحسرت خاک ای حسرت بر خاک
جوش کم کن ز لااُبالیها
بی زبان باش و گوشِ کس مخراش
نیک دانم که بدتری از بد
تا نمانی بسان خر بوحل
بیخودی در تو می دمد ناقوس
جانب بیخودی بشو راهی

بسمل ار قدر خویش می دانی
بی اجل میر بسمل ار میری
از فنا روی خود چه می تابی
هر عمل را همی دهند جزا
اوّل از خود برآ و رو به فنا

نکنی بی شتر حدی[1] خوانی
در فنا رو که تا بقا گیری
هان فنا شو که تا بقا یابی
از برای فنا جزاست بقا
تا بدانی حقیقت خود را

[1] در عرب مشهور است کالحادی لیس له بعیر فلان کس مثل حدی خوانی است که بیش خود شتر نمیدارد -

بسمل ار نام خویش میداری
گر نه مقتول می شوی بسمل
نه زنی خویش را اگر به فنا

به فنا رو چرا نمی آری
خود نه مقبول می شوی بسمل
چه کنی اسم بی مسمّی را

خیز بسمل که ناتوانستی
آتش از استخوان خویش فروز
دیده باشی بموسم گرما
جرم پوسیده استخوان چو چنار
در خود آتش بزن چو آتش زن
نیستی هندوی که برهمنی
پشتهٔ هیزم آورد صد من
پارهٔ آتش آرد از گلخن
تا ازان آتشی برافروزد
آهن سرد تا بکی کوبی
چون چنار آتشی زخود افروز
همچو پروانه هرزه کار مسوز
گرچه پروانه هرزه می سوزی

مشت پوسیده استخوانستی
خویشتن را بسوز و پاک بسوز
چون وزد باد گرم در صحرا
بر فروزد ز خویش شعلهٔ نار
چون تو کم زن نهٔ ز هندو زن
از برای تو سازد انجمنی
باز رطلی بریزد از روغن
اشک ریزان بران زند دامن
مردهٔ هندوی تو دران سوزد
خار و خس بهر آتشت روبی
مشت خاشاک خویش پاک بسوز
شمع سان سوز و انجمن افروز
کرم شب تاب سان نیفروزی

پند

بسمل اے تختہ مشق ناز خودی — چند جوئی ز خود تو رازِ خودی
خود شناسی اگر نشد حاصل — خودستائی است امرِ لاطائل
ناز کم کن کہ بے نیاز نۂ — فارغ از قید حرص و آز نۂ
بیخودی را دلیل خود گردان — باز مان از دلیل و از برہان
بہر این بام پیش یک ہشیار — نیست برہان سُلّم تو بکار
چیست برہان ترسی اے نادان — سپر انداختن درین میدان
چیست برہان لِمّیؔ و اِنّیؔ — ترک دادن ز خویش ما و منی
از خود اے بے خبر بخود شاغل — وز خودی کج نمودۂ محمل
بارِ خود را ز خود گران داری — سرگرانی تو سرنشان داری
وادی این خودی است ناہنجار — سنگلاخ است و سخت ناہموار
گردرائی بسر سرت شکند — شیشۂ قلب در برت شکند
بے خبر تر ز خود کرا دیدی — کہ خودی بہر خود پسندیدی
مغز سر از خودی بکن خالی — تا نشینی بفارغ البالی
از خیالات گر کنی سرپاک — پائے خود را نمی نہی بر خاک
گر خیالات را بر اندازی — از خود و از خودی بری بازی

عقل خود را عوض کن اے بسمل — تا نہ گردی بہ پیش خویش خجل

پاے پر سر بنہ بدو زین جا — در عقب ہست ورنہ سیل بلا
در پس زندگی چہ می گردی — مردہ شو مردہ گر جوان مردی
خیز و از جان لباس تن بر کن — لاتخف بعد ذا ولا تحزن
چند گوئی کہ من نمی میرم — دامن خود بدست خود گیرم
کم سخن باش گر سخندانی — کز سخن بے سخن فرومانی
نے تومانی و نے تنت نے جان — گوش کن کل من علیہا فان[1]
نے تومانی نہ بے خودی نہ خودی — ابد الآبدین[2] فنا گردی

پیش از مرگ ترک عادت کن — بہر انجام فکر راحت کن
ہست عادت طبیعت ثانی — ترک عادت بود ز قربانی
منزل عاقبت چو در پیش است — کم خود گیر بار تو بیش است
ہست بیچارگی چو چارۂ کار — چار و ناچار بار خود بردار
گریۂ تلخ تست شکر خند — زہر کن نوش جان بقع گزند
خون خود را بدست خویش بریز — وارہی تا ز ہول رستاخیز
ہر چہ پیش آیدت ازان بگذر — بر خداوند خویش دار نظر
رو قناعت شعارِ خود گردان — بہر روزی مباش سرگردان

نادانی

اے کہن ہرزہ کار نادانی — باش نادان ز خویش تا دانی

[1] ہمہ چیز فنا دارد شدنی است
[2] ہمیشہ در ہمیشہ مراد ح

کار تو جمله هیچ در هیچ است
روز کے چند باش تا دانی
چون تو خود حالِ خود نمیدانی
چون بکار تو نیست دانائی
خواندۂ علم تا تو انستی
هر چه دانستهٔ بکار تو نیست
چیست دانی کمال دانائی
گر ندانی تو کُنه[1] نادانی
باش دانا و یا که نادان باش
باش دیوانه یا که فرزانه
آشتی[2] کن به جهل و جنگ به عقل
از خردمند هیچ پند مگیر
برده باشی تو تا ز خویش سبق

آنچه دانستهٔ همه هیچ است
که نه دانائی و نه نادانی
هست دانائی تو نادانی
چند خود را بدانش آرائی
خویشتن را اگر ندانستی
دانشت هیچ غمگسار تو نیست
خویشتن بینی و خود آرائی
کنه دانائی از کجا دانی
لیک در کُنه خویش حیران باش
باش لیکن ز خویش بیگانه
فخر ها کن بجهل و ننگ بعقل
رو ز دیوانه درس جهل پذیر
نشوی ابله[3] گر مشو احمق[4]

---

[1] کنه دانستن پایان چیز و حقیقت چیزے۔ [2] آشتی۔ صلح۔ [3] ابله کسیکه در کار دنیاوی نادان و در کار دین دانا باشد در حدیث است۔ اکثر اهل الجنة بلهٔ۔ اهل جنت اکثر ابله اند۔ [4] احمق کسیکه در کار دین نادان و در کار دنیا دانا باشد در حدیث است لولا الحمقا لخربت الدنیا۔ اگر احمقان نمی بودند کار دنیا خراب می شد۔

خویشی

از اقارب بعید رو بسمل
چون نداری بخویشتن خویشی
نه تو خویش کسی نه کس خویشت
نه تو هستی عروس و نے داماد
نسبت خود به زید و عمرو مده
نیستی ابن و ابن فلان
باش از خویش و از خدا آگاه

با اباعد قریب شو بسمل
تو ز خویشان چه خویشی اندیشی
خویش و بیگانه هیچ در پیشت
بعبث میکنی دل خود شاد
هرزه تهمت بذات غیر منه
نیستی یار این و دشمن آن
نام داری اگر عبید الله

استعانت ز کس مجو بسمل
چند نالی ز درد پیش طبیب
تجربت کرده ام بخود بسیار
گر مرض آیدت علاج مکن
درد خود را بکس چه میگوئی
چند در فکر درد و درمانی
از ثنا نفس تو همی بالد
نه ثنا در تو هیچ افزاید
مدد از غیر جستن است بدی

درد خود جز بحق مگو بسمل
در نظر دار النصیب یصیب
درد گردد زیاده از اظهار
پیش کس عرض احتیاج مکن
از خدا جو علاج گر جوئی
روز کے چند مان که درمانی
وز هجا نفس تو همی نالد
نه هجا از تو هیچ برباید
مدد خویش کن اگر مردی

سربازی

پاے بر فرق خود بنہ بسمل
می رود ورنہ پاے تو در گل

بر سر خویشتن چہ می نازی
فخر غازی است کار سربازی

سر خود را ز دوش خود بر کن
بر سر خویشتن سر پا زن

بار سر از دوش خود افگن
خون خود را بگیر بر گردن

پائے بردار و پائے بر سردار
تا تو سردار می شوی سردار

سر خود را ز دوش خود بردار
تا سبکبار می شوی در کار

سروری بار سر گرانیہاست
بے سری تاج سر نشانیہاست

سر بکف برنہ و سر خود گیر
تا نمانی بدست خویش اسیر

سر خود را اگر نہی بر کف
پائے خود می نہی تو بر رفرف

سر خود را اگر بکف بنہی
ہم ز سر ہم ز درد سر برہی

سر خود را بگیر از بن گوش
سر خود را بہ پیش خویش فروش

سر خود گیر یا سر خود گیر
بر سر خویش میر شو یا میر

سرنگونی است سر بلندیہا
بے سری ہست ارجمندیہا

سر خود را فدائے سرگردان
تا نباشی چو گوے سرگردان

چند با خود کنی تو سرگوشی
بہ کہ سر پیش خویش بفروشی

این سر و سینہ این جگر این دل
باز ماند ز تو ہمہ در گل

گر تو از خویشتن خبر داری
خویشتن را ز خویش نشماری

چون تو با خود نمی بری خود را
پس چرا غم خوری پئے دنیا

زن و فرزند و مال و دولت و جاه
نہ بری زین جہان بخود ہمراہ

دل مبند اندرین سرائے سپنج
تا بمانی تو فارغ از غم و رنج

گر بری رنج بر دل از دنیا
می کشی رنج تا بروز جزا

گر روی شاد بسمل از دنیا
شادمانی در آن جہان ابدا

چند ترسی ز مردن اے نادان
دیر یا زود این تن و این جان

ہر دو از ہم گر جدا گردند
نیست معلوم خود کجا گردند

جان چو از تن رود کجا برود
تن چو بے جان شود چہا بشود

ہمچنین است وضع دور زمین
کہ نماند بجا مکان نہ مکین

آسمان این بساط برچیند
تا بساطے نوے دگر چیند

اینکہ بینی ز بزم و رزم شہان
گاه خندان جہان و گہ گریان

بعد چندے ز انقلاب زمان
نہ رضا شہ بود نہ نادر خان

مہرہ کاین زمین بدر تازد
دہر در ششدرش در اندازد

انقلاب

در زمانہ چو انقلاب افتاد
وضع پیشینیان چہ آری یاد

گاه سردی برون گہے بدرون
گاه گرمی درون گہے بیرون

گاه شب اندرون روز شود
آشعهٔ مهر ز آسمان کبود
شب قوسی و روز جوزائی
گاه لرزان بدن ز برد عجوز
نوبهار است و برگ ریز زان
گاه گرما رسیده بر سرِ ما

گاه روز اندرون شب برود
منحرف گاه گاه هست عمود
چون نگردد دماغ سودائی
گاه سوزان ز آفتاب تموز
زان رزان کار گاه رنگ رزان
گاه سرما خزیده در برِ ما

مرد گر ریش را تراشید است
گیسوئے خود بریده اند زنان
انقلابے عجیب گشت پدید
رفت چون ریش از رخ مردان
بسمل اے گندبیر مرد حقیر
تو کہ ریش بلند میداری
کج نداری چو فرقِ سر بسمل
عانهٔ خود تراش یا متراش
فخر تا کے کنی بریش بلند
نزنی ریش خود چو مورچه پے
بایدت موئے چانه استردن

زن سر خویش را تراشید است
زلف و کاکل نماند زینتِ شان
گشت زن مرد و مرد زن گردید
زن بماند چرا به پرده نهان
اے تو اضحوکهٔ صغیر و کبیر
زان سبب ریشخند میداری
کج نشینی چیان تو در محفل
چانهٔ خود تراش اے اوباش
بزبر یشے نشد سعادت مند
ره دهندت بانجمنها کے
تا شود چانه ات چو عانهٔ زن

خطاب

بسمل اے هرزه گرد سودائی
اے تو ناکام تر ز هر ناکام
اے تو نازان بکار بوالهوسی
نے تو بدمستی نے تو هشیاری
شهرهٔ شهرهاست خوارئ تو

شهرهٔ شهرها به رسوائی
اے تو بدنام تر ز هر بدنام
وے تو شادان بنام خرمگسی
نے تو بیکار نے تو باکاری
خاک بر فرقِ خاکسارئ تو

اے تو شهره دروغ زن در هند
راست گو راست گو تر از جهان
اے تو نادیده خنجر قاتل
اے تو در خاک و خون نه غلطیده
گرچه در رامپور چند اعدا
تو نگشتی ولے شهید سعید

همچو اندر عرب اسیر السند[1]
کیست آنکو که داندت بجهان
بعبث نام کردهٔ بسمل
وے تو تیزی تیغ نادیده
جمع گشتند تا کشند ترا
مثل عبد اللطیف مرد رشید

[1] در عرب مشهور است فلان اکذب من اسیر السند فلان شخص از اسیر ملک سند زیاده دروغ گو است میدانی در وجه تسمیه این ضرب المثل می نگارد و ذلک انه یوخذ الرجل الخسیس منهم فیزعم انه ابن ملک یعنی یک مرد خسیس سندی که گرفته می شود اگر از وی می پرسند که تو کیستی در جواب ظاهر میکند که من ملک زاده هستم ـ بخیال بسمل میرسد که چون محمد ابن قاسم سنده را مسخر کرد به نزدیک راجپوتانه رسید و بعض ساکنان آن مقام را باسیری گرفته پرسیده باشند که شما کیستید آن بیچارگان گفته باشند که ما راجپوت هستیم و ترجمان ابن الملک ترجمه کرده ایشان را دروغ زنان قرار داده باشند والله اعلم

اے تو از بہر قتل دو دالخلّ
کردہ قنبیل و شیر باہم حل

گہ خوری برّہ گاہ بزغالہ
گہ شتر بچہ گاہ گوسالہ

گاہ بر سیخ ران قوچ نہی
گاہ بر باب زن خروچ نہی

گہ خوری چوزہ وگہے بیضہ
تو نہ ترسی ز تخمہ و ہیضہ

ہر نفس می کشی تو صد جاندار
باز گوئی کہ بسملم من زار

گربہ از بہر موش پروردہ
سگکے بہر گربہ آوردہ

پشہ کش کیک کش غسک قاتل
شرم کن نام کردہ بسمل

اے شپشہائے بے زبان کشتہ
وے تو صد رشک نیم جان کشتہ

چون نہ بینی بہ پیش پا مورے
پس چہ فرق است از تو تا کورے

ہست ہر قطرہ یک جہان صغیر
اندران کائنات ہست کثیر

جرعۂ کان فرو بری از حلق
می خوری خون صد ہزار از خلق

نام خود را عوض کن اے بسمل
ورنہ گردی بروز حشر خجل

بسمل اے گرد را نہ بہا
بسمل اے لائے خوار مشربہا

اے ہمن کاسہ لیس شرب یہود
کمترین ایرمان بزم ہنود

خارکش تون تاب نار مغان
پینہ دوز مرقع ساسان

بہ چہرہ رخشان نمودہ از ناؤس[1]
جرعہ خوردہ ز کاس کیکاؤس

خوشہ چیدہ ز خرمن لوقا
ریزہ چیدہ ز خوان یوحنا

از زلیخا گرفتہ شرح زبور
متن انجیل خواندہ از قسطور

[1] آتشکدہ

[1] ناؤس آتشکدہ

کوچک ابدال گوتم بھکشو
رسم نرداں گرفتہ زان خوشخو

سفتہ در گیان از گیتا
بستہ زنّار رشتۂ از سیتا

صلح کل شیوہ کردہ نانک وار
جنگ کل پیشہ کردہ مزدک وار

نیک گفتہ کبیر و نانک را
بد نگفتہ یزید و مزدک را

اے تو پوشیدہ ژندۂ زرتشت
بند کشکول او گرفتہ بمشت

درس مصحف گرفتہ از عثمانؓ
فقہ را یاد کردہ از نعمانؒ

با بخاریؒ ارادتے داری
با کلینیؒ عقیدتے داری

ورد کردہ صحیفۂ سجادؓ
با روایات و باہمہ اسناد

خواندہ نہج البلاغۂ حیدرؓ
در سحرگاہ خویشتن اکثر

دادہ تطبیق رائے نعمانی
با احادیث و نصّ قرآنی

گفتہ تحسین بہ فکر معتزلی
کردہ تقلید رائے حنفزلی

کفش بردار جعفرؓ صادق
آن امام ہُدے بحق ناطق

سخن از فقہ مالکیؒ راندہ
شافعیؒ را امام خود خواندہ

حرزہا نوشتہ از انجیل
از پئے درد ساکنان گلیل

سورۂ نور خواندہ از تورات
صورت یار دیدہ از مرات

اے طفیلی دعوت اسلام
خاکروب در شفیع انامؐ

بسمل اے ننگ نوع انسانی
ناز کم کن بر این مسلمانی

فرض کردم زشرک بیزاری
باخود آخر عمل چه میداری

بارِ دوش تو غیر عصیان نیست
ہیچ کافر چو تو مسلمان نیست

ہمچو تو کافرے نمیدانم
چند گوئی کہ من مسلمانم

گر صلوۃ تو نیست عجز و نیاز
ور نماز تو نیست سوز و گداز

روبکن بندگی زبیم عذاب
سجدہ ہا کن پئے حصول ثواب

نہ برائے ریا رکوع و سجود
نہ قیام و قعود بہرِ نمود

ور تو دلتنگی از صلوٰۃ و صیام
خوش نداری طریقۂ اسلام

در رہِ کفر کے تن آسانی است
کفر مشکل تر از مسلمانی است

بت پرستی نہ سرسری کاریست
پیچ صد تا میان زناریست

بت تراشی است کار دانائے
نیست این فعل ہرزہ ملائے

چشم ہندوے ساختن زحجر
ہست بے شبہ کار جادوگر

بت پرستی است بے وضو نہ نماز
بایدش صندلِ جبین نیاز

در طریق عبادت اصنام
غسل باید بہر صباح مدام

گرچہ از قبلہ روے ہمی تابی
لیک در دَیر رہ نمی یابی

تو رہ و رسم بت پرستی را
اوّل آموز و پس بدَیر درآ

برہمن تا نہ راہ بنماید
کس در دَیر بر تو نکشاید

قشقہ گر بر جبین نمیداری
در صنمخانہ رو چسان آری ؟

نیست در گردن تو گر زنار
کے درائی بہندوان بشمار

حق پرستی زبت پرست آموز
زاتشِ دیر شمع کعبہ فروز

معتکف باش یک زمان در دیر
یار بینی تو تا بخانۂ غیر

باش چندے مجاور مندر
تا نشینی تو بر سر منبر

درس قران نخوان تو از زنگ
آب زمزم بنوش از لب گنگ

رسم تقوے ز رند پرفن پرس
طرز اخلاص از برہمن پرس

تا ندانی طریق مطرانی
کے بری لذّتِ مسلمانی

رو خطِ نسخ کش تعصب را
یاد کن مصحف از خط ترسا

وہ چہ خوش نکتہ ایست از عرفان
کفر از عشق و عشق از ایمان

بت پرستی است محو بت گشتن
یک دوگامے زخویش بگذشتن

کار عاشق بود تصور یار
کہ حضور است جاذب دیدار

ہر کرا پیش رو بود دلدار
بنود بار یا ورا سرو کار

گبر کے معنی ریا داند
کار ریک مولوی کجا داند

مولوی راست پیش رو دیوار
گبر را پیش چشم شعلۂ نار

بسمل اے کافر مسلمانی
نابلد از رہِ خدا دانی

نتوانی شدن چو مطرانے
پس بنا چار شو مسلمانے

خود نمائی مکن و مسلمان باش
بے ریا در تلاش ایمان باش

کار کن مزد اگر ہمی خواہی
حرف کم زن زکار آگاہی

توحید

بسمل ای عار مذهب و ملت
مفتخر بر گناه بی لذت

باش صوفی و یا که ملا باش
لیکن از پیش خود خدا متراش

بنده را خدا مخوان بسمل
نشوی تا تو شهرهٔ لا یعقل

بود آگه نه ز اصطلاح اصلا
گفت فیضی خدا اگر ستو را

گشتهٔ فیضیاب چون ز نبیؐ
بعد دانشوری مباش غبی

دین اسلام بهتر آئین است
احمدیت خلاصهٔ دین است

آن ستائش که بهر حق باید
وان نیایش که بهر حق شاید

در تو بر دیگران بجا آری
پیش خود بهر حق چه میداری

حق مخلوق پیش خلق بنه
حق خالق مگر به خلق مده

بنده را بنده دان و حق را حق
فرق کن دار مقید و مطلق

دل

ای طرفدار روح حیوانی
قهرمان قوای جسمانی

قهرمانی بسان قیصر هند
حکمرانی بسان ناظم سند

قبض و بسط ممالک اعضا
با تو وابسته ساخت است خدا

تو در اقلیم تن شهنشاهی
حکمرانی هر آنچه می خواهی

تابع امر تست تاب و توان
زیر فرمان تست روح و روان

بهر تنظیم کشور احوال
نصب عمال کرده از آمال

بهر خوشنودی نساء و رجال
بسته آئین بشهر بند خیال

ای محل و مقام خوف و رجا
ای محیط رحال سخط و رضا

مشرق آزهای گوناگون
منبع حرصهای بوقلمون

مندر کفر و کعبهٔ ایمان
دیر رهبان و مرتع غزلان

دومین عرش و کعبهٔ ثانی
قبلهٔ گاه حیات جسمانی

کج شده قبلهٔ مدینهٔ تن
سرنگون آلهٔ قوام بدن

لنگر زورق حیاتستی
محور چرخهٔ صفاتستی

ای به سختی تو سخت تر ز حجر
وی تو از شیشه نیز نازک تر

در همه کار از همه پیشی
در جهانی و از جهان بیشی

گه شوی خوش ز قول لا یعنی
گاه رنجی ز حرف بی معنی

گاه نازی به لاابالیها
گاه سازی به زار نالیها

در جهانی همه جهان در تو
عرش و کرسی و آسمان در تو

بر زمین راز آسمان جوئی
در مکان سر لامکان جوئی

گاه جوئی حقیقت اشیا
بلکه جوئی تو کنه ذات خدا

چیره کس بر تو جز محبت نیست
که ترا پیش عشق طاقت نیست

خویش را گرچه شاه پنداری	پیش یک نازنین نیاز آری
گه سوی کعبه روی میداری	گه سوی سومنات راه آری
گاه لرزی ز نشترِ حجام	گه نه ترسی ز ضربت صمصام
گاه از بیوفا وفا جوئی	ناسزا گه به باوفا گوئی
رد کنی گه دلائل معقول	خوش شوی گه ز قصه هائی فضول
بعض را داده درس بید و پُران	بعض را گفته یاد کن قرآن
بعض را کرده واعظِ انجیل	بعض را کرده حافظ تنزیل
اے دل اے فخر نوع انسانی	تو در اقلیم جسم سلطانی
گر جگر هست تخت شوکت تست	سر اگر هست چتر دولت تست
دیدگان دیدبانِ ایوانت	استخوان پاسبان دیوانت
در رگ و ریشه حکم تست روان	زیر فرمان تست تاب و توان
تا در اعضاے جسم جان باشد	حکم تو بر روان روان باشد
زندگی معنی تپیدن تو	مرگ مفهوم آرمیدن تو
گر بمیری تو جسم می میرد	جائے تو دیگرے نمی گیرد
اے دل بیقرار و مضطر من	اے هوس پیشه آرزو مسکن
یاس آباد کنج ویرانے	قطرهٔ خون و جوش طوفانے

منزل حسرت و تمنائے	خود سر و خود خیال و خود رائے
آتشین کوه باد آبادے	آتش تند بر سر بادے
قلزم گریه هائے طوفانی	محشر دردهائے پنهانی
گلخن آه و ناله و فریاد	مجمر دود داغ و سوزش و داد
کوره سوزش و خلاص گداز	بوته عشق و شوق عجز و نیاز
اے بدست کسے گرفتارے	زار از بهر خاطر آزارے
اے طلبگار وصل دلدارے	آرزومند گردن کارے
پائمال جفائے ناکامی	نامدار جهان بد نامی
واژگونی و واژگون کاری	زان سبب قلب نام میداری
بنگر و چشم می شوی مفتون	بشنو و گوش می شوی محزون
وابگو از تو من چها دیدم	رد یک یار بیوفا دیدم
عقل هر چند گفت اے بسمل	ها- مشو کار بند گفته دل
تا نگردی ز دستِ دل حیران	خسته جان تن فکار سر گردان
نه فروشد ترا به بازارے	پیش یک خود فروش عیارے
نه بر دیا ترا سوئے کوئے	پیش یک خود پرست بد خوئے
دُر رنیدے اگرچه سفت خرد	پشت سر کردم آنچه گفت خرد
هر چه گفتی تو من همان کردم	آشکارا رته در نهان کردم

نیک یا بد هر آنچه آمد پیش
نو بر حکم تست ای دل ریش

عقل هر چند منع می فرمود
جان و تن لیک زیر حکم تو بود

کردم ای دل هر آنچه فرمودی
خواه در دیر خواه در زودی

لیک بفروختی بدست کسے
که کند ریش خند با عسسے

آن سیه مست نیم واچشمش
شهر آشوب فتنه زا چشمش

سرمگین تر ز نرگس شهلا
دوربین تر ز دیدهٔ زرقا[1]

گلبنش دایه مادرش گلشن
لاله اش خاله خواهرش سوسن

خوش ادا شوخ طبع چون ورقا
متلون مزاج چون حربا

خودستا خودفروش و خودآرای
خودسر و خودپرست و بس خودرای

تلخ گو تند خو تر از فلفل
آفت جان عاشق بیدل

عشوهٔ چشم جادوش واها[2]
فتنهٔ و زلف هندوش آها

بخ بخ آن خد و خه خه آن دیدار
وخ وخ آن قد و وه وه آن رفتار

آن سیه چرده موی او مشکین
عود هندی و بوی او مشکین

صندلین جسم و جعد غالیه سا
سر و پا جمله عنبر سارا

نیست در طبع او ز شحنه هراس
نگه او که سونش الماس

خنده اش جسته از سر دیوار
قهقه اش در گذشته از بازار

شعله سان سر کشیده تا برزن
پرتو حسنش از ره روزن

[1] واها کلمه ایست که وقت مسرت شخصے بر زبان می آرد یعنی چه خوش گوینه که خبر موت اشتر چون به معاویه گفت واها ما ابردها علی الفواد اے آها این خبر چه قدر دل را خنکی رساننده است ۔ [2] البصر من زرقاء الیمامه

چهره رخشان چو مهر در جوزا
شب قوسی کاکلش یلدا

ته به ته چیده ناز تا گردن
خم بخم هشته جلوه تا دامن

در تکلم مثیل چتراوت
در تبسم عدیل پدماوت

در سخن طوطی شکر خائے
در بیان بذله سنج مینائے[3]

کبک رفتار شاهد طناز
نغمه پرداز کوکلا آواز

صد چو برد الفواد[4] خدمت گار
و بکش او دلال وار هزار

ای دل هیچکارهٔ بسمل
زود پیوند لیک دیر گسل

تو بدو زود عهد بستستی
لیک از من چرا گسستستی

بر سرم خاک ریختی ای دل
که تو از من گریختی ای دل

خوش برو بار رقیب بارش کش
گر توانی تو ساخت یار کشش

ای دل مستمند من شاباش
عمر گذرانده تو چون او باش

شاد بودی تو در غم و شادی
عمر کردی تلف در آزادی

دائم آواره در جهان گشتی
تا زمانیکه ناتوان گشتی

بو دلذت ترا چو باخواری
نفرتت بود از ریاکاری

دین فروشی نکرده گاهے
پیش میرے و یا شهنشاهے

خم نکردی سرت به پیش امیر
گرچه بودی بحال خویش فقیر

در نهاد تو جز وفاق نبود
مشرب و مذهبت نفاق نبود

[3] نام جانور هندی

[4] بردالفواد و دلال نام مخنثان در عرب در عهد خلافت سلیمان عبدالملک اموی۔

نہ نمودی دراز دست سوال — بر در رامپور یا بھوپال
نگرفتی ز شہریار دکن — صلۂ شعر ہجو اہلِ وطن

بسمل اے پیر مرد کودک دل — دل من کرد پائے من در گل
میزند چشمک بت ترسا — سجدہ کن بہر من چلیپا را
برہمن زادۂ بناز و ادا — سوے بتخانۂ کند ایما
بچۂ مغ بآتشین انگشت — رہ نماید بہ آتش زردشت
باچنین دل بگو چہ چارہ کنم — از تو اے دوست استشارہ کنم
منکہ دارم سرِ مسلمانی — کفر ورزم عیان کہ پنہانی
گویم اے دل مرو سوئے گرجا — تانگوئی خدا کرسٹو را[1]
آنکہ نرہاند خویش راز دار — چون رہاند ترا ز شعلۂ نار
آنکہ از غیر قوم خود نرہاند — چون تواند ترا بہ تخت نشاند
آنکہ بر قوم خود نکرد احسان — چون رساند ترا بباغ جنان
آنکہ او چیز کے نہ خلق نمود — کے توان گفتنش خداے ودود

دل کو دن کند تقاضائے — کہ کلیساست خوشترین جائے

[1] کرسٹو مراد از حضرت عیسےٰ مسیح علیہ السلام چون نصارے در دربار اکبری رسید ند اکبر گفت در زبان شما نام خدا چیست گفتند کرسٹو۔ فیضیؔ بر حقیقت حال واقف نگشتہ شعرے در حمد الٰہی گفت ؎ اے نام تو جی جی و کرسٹو۔ سبحانک لاشریک یاہو۔

صندلیہا صندلین است دران — جملہ نیہاے نازنین است دران
پیش یک شوخ ارمنی مذہب — چیست اسلام و چیست دین عرب
پیش یک غمزۂ مس رعنا — رود از یاد عالم عقبےٰ
انیک آن لعبت فرنگ نژاد — دست بر تار ارغنون بنہاد
در کنیسا چو برکشد آواز — روح قدسی بیفتد از پرواز

اے دل محوِ لہو و بازی گوش — خویشتن را بہرزگی مفروش
ہم نوائی است بہر انس اساس — اوّل ایناس وانگہے ابساس[1]
خط معکوس تانمی خوانی — کج ادائیش احسان دانی
از مولات این نبی اصغر — برنخوردہ کسے بغیر ضرر
پس بیگانگان چہ می پوئی — جنس خود جو اگر ہمی جوئی
چشم شہلا کجاست در انگلیس — زلف ہندو کجاست در پاریس
جعد بنگالہ تا سزا نو است — عنبرین بوے و تیر مشکین مو است
تیغ ہندی سیاہ تاب زند — جوہرش عرض مشکناب زند
حسن ہندوستان گلو سوز است — سوز او شمع عشق افروز است
سادہ پر کار حسن پنجاب است — بہر او ہند نیز بیتاب است

نبی اصغر اہل یورپ

[1] ایناس انس دادن و ابساس بس بس گفتن ناقہ را بوقت شیر دوشیدن در عرب مثل است الایناس قبل الابساس یعنی قبل از بس بس گفتن ناقہ را تا شیر دہد باید با ناقہ انس پیدا کرد شود چونکہ ابساس بغیر از ایناس فائدہ ندارد و این مثل در جائے می آرند کہ پیشتر از طلب نمودن چیزے مدارا باید نمود۔

چشم کشمیر جادوے بابل — برده بایک نگه دل از کابل
درمیان فرنگ چشم کحیل — سورهٔ صاد صفحهٔ انجیل

اے دل زار دشمن ایمان — قدرِ خود دان وقدر ہم جنسان
لیک تدبیر چیست اے بسمل — که کنم چارهٔ امانیٔ دل
از کلیسا چو آرمش بیرون — باصد افسانه وهزار افسون
مائلش میکنم باہل وطن — نغزگویان ہند وسند و دکن
سوئے بتخانه می شود مائل — دین وایمانِ من کند زائل
حجر الاسودِ حریمِ حرم — به نداند زخالِ روے صنم
تار تسبیح حلقهٔ ابرار — کم شمارد ز رشتهٔ زنار
سجده آرد بطاق ابروے — طاق ابروے چشم ہندوے
خطبهٔ خوانی کند سر منبر — پیش من در ستائشِ مندر

اے دل اے عشقباز حُسن پرست — دین وایمان خود مده از دست
اے دل کفر خوے مومن روئے — نور ایمن زنارِ دیر مجوئے
چند پوئی پئے خیالِ محال — وادی قدس نیست در بنگال
شعلهٔ طور برہما نجل نیست — ہیکل اندرمیان گوکل نیست
روبتِ ہند را مکن تبجیل — چون بنارس بنا نکرد خلیل
بیدرا بے ثمر ہمی گویند — تین وزیتون ازو نمی جویند

چون عرب ہست پر زلالت ایدوست — چه کنی قصدِ سومنات ایدوست
بت چه داند طریق دینداری — شیوهٔ اوست مسلم آزاری
آنکه او آب خورد از گنگا — در نداقش چه قدر زمزم را
آنکه او دید وادیِ لنکا — چون شود خوش زوادیٔ بطحا
آنکه او کرد سیر سندربن — کے کند گشتِ وادی ایمن
آنکه گل گشت کرد در گوکل — کے رود سوے توضع وحومل
آنکه صندل بسوخت در مندل — چه کند عود دومة الجندل
اے دل این جمله سنگدل اصنام — رم چو وحشی خورند از اسلام
دوستکامی خلاف مذہب شان است — رسم ہمکاسگی نه مشرب شان است
میر باشی ویا که باشی خان — نه نشینند با تو بر یک خوان
گر بدعوت سر تو افراز ند — لقمه از دور پیشت انداز ند
ہوش کن پیش برہمن نروی — تا پس از مرگ ماده خر نشوی
تانگوید که جانِ مادرِ تو — ہست در قالب سگے بدزو

گوشت گرمی خری مخر ز ہنود — یا ز مسلم بخر و یا ز یہود
آنچه موسیٰؑ بجست وشاه عربؐ — بہر انسان است احسن المطلب
داد ایزد بامتِ موسیٰؑ — حسن یوسفؑ رخ کتابی را
از پئے زنده کردنِ موتیٰ — بالبش داده معجز عیسیٰؑ

لیک عاجز شد ستم اے بسمل　　در علاج جنون ادائی دل
گر ز بیت الصنم برون آید　　راه آتشکده بہ پیماید
کند از عشق آتشین رخسار　　دین وایمان خویشتن فی النار

اے دل اے بندۂ ہوس آئین　　می کنی چند ہتک حرمت دین
کیش زردشت و رسم ہیربدش　　سخت دشوار ہست آئینش
گر نخوانی تو زند و پازندش　　ہمہ وخشور بندیا پندش
موبدے کے کند ترا تسلیم　　ہیربد کے کند ترا تعظیم
شعلہ نوبہار جلوہ قدسش　　نوش آذر نسر زنار خدش
درس استا بگیر و فرہنگش　　بادساتیر و نیر سفرنگش
نزدیک گبر تا شوی منظور　　ہمچو ساسان پنجمین دستور
گر تو توّن مغان نمی تابی　　رہ با آتشکدہ کجا یابی
نیست آسان چو رسم ساسانی　　باش قانع براین مسلمانی
نخورد تا کلاغ اے کودن　　لاشۂ زوجات پس از مردن

اے دل اے نونیاز ناز کسے　　فتنہ بر چشم نیم باز کسے
گہ پئے پاس خاطر ترسا　　نیک دانی پرستش سہ خدا
گاہ سوزی تو رخت ایمان را　　سجدہ آری بیوت نیران را
گاہ رانی محامد خورشید　　گاہ خوانی ستائش ناہید

جوش کم کن ز ہرزہ مستیہا　　باز آزین ہوس پرستیہا
زند و استا اگر نمی خوانی　　فرض یک ہیربد کجا دانی
گر نہ چندے دماغ خود سوزی　　آتش دیر را کے افروزی
گر نداری مرقع و کشکول　　ہمچو ساسان تو کے شوی مقبول

لیک اے بندۂ خدا بسمل　　سخت درماندہ ام ز حالت دل
چون کشم از بیوت نیرانش　　کز سر نو کنم مسلمانش
موکشانم برو بکوئے یہود　　تا کند دین اب وجد پدرود
پیش من فتنہ قامتے آرد　　کز قیامت علامتے دارد
عارضش دست موسیٰ عمران　　غبغبش چاہ یوسفؑ کنعان
از قدم تا بفرق ہیکل نور　　متجلی بیانِ شعلۂ طور
درد ماغش سرشتہ رب ودود　　کبر فرعون و نخوت نمرود
از تبختر بہ حسن کنعانی　　تاخت آوردہ بر مسلمانی
آن بھی خواہ نسل اسرائیلؑ　　لیک بدخواہ صاحب انجیلؑ

ہوش کن ہوش اے دلِ ناداں　　شہرہ خود را مکن بہ بے ایمان
قبلہ تحویل شد چو سوئے حجاز　　گنگ دژ ہخت باز قبلہ ساز
گر چہ اسلام ہم کنی پدرود　　نتانند ذبیحہ تو یہود
او ندانند نبی سلیمانؑ را　　او نخوانند کتاب قران را

خندد از حرف عفت مریمؑ
بود بے شبہ مریمؑ عذرا
لیک یک شوخ چشم بنت یہود

میزند طعنہ بر مسیحاؑ ہم
پاک دامن چو مریم کبرا
نیست از ذکر خیر او خوشنود

اے دل اے عشقباز حسن پرست
کم ببین سوئے لعبتان یہود
کم نظر کن بہ خوش گلان مجوس
ترس از شوخ چشم ترسائے
نکہ غارت گر مسلمانی
بنت میخوارۂ بنی اصفرؑ
بنت صہب السبال[٣] و بنت عنب

عقل و ادرک خود مدہ از دست
کم نگر جانب بتانِ ہنود
گرچہ رقصند خوشتر از طاؤس
کردہ زیبِ گلو چلیپائے
صد مسلمان نمودہ نصرانی
رخ زبنت العنب چو بنت مطر[٢]
ہر دو بد خواہ دین شاہ عرب

[١] اہل عرب جمیع نصارے یورپ را بنی الاصفر میگویند [٢] بنت مطر عروسک بیر بہوٹی
[٣] صہب السبال ماخوذ از صہوبۃ و آن رنگے است سرخ مائل بہ تیرگی از منتخب صاحب مفرح القلوب نوشتہ آن رنگیست میان سرخی و زردی در صراح نوشتہ رنگ سفید مائل بسرخی کہ درین دیار آنرا کلابی گویند صہب السبال کسانیکہ رنگ بروت شان سرخ مائل بہ زردی باشد چون اہل یورپ ریش و بروت شان صہوبت دارد لہذا ایشان اہل عرب صہب السبال و سود الاکبادی می گفتند چون بیشتر نصارا را با مسلمانان عداوت بود ازین رو صہب السبال و سود الاکباد مشہور گشتند قال الاصمعی واصلہ الروم ؛

لب زبرجان[١] زیادہ سارق دل
چشم زرقاش باز ازرق وار
مثل الماس در دندانش
نرگس او کہ ہست چون نکھراج
کہربا رنگ عبہر زرقاء
لمعہ افگن رخش چو پرتو مے
جرعہ نوش رحیق مطرانی
بنت صہب[٢] السبال سود الکباد
دست پروردۂ کبیر الروم
اسقفش خواندہ خواہر دینی
مایۂ ناز دولت صلبان
روے چون برگ ارغوان احمر

مژہ خارق[٤] نگاہ حارق دل[٣]
خاطفِ صعوۂ دل احرار
عین ہرہ[٥] کبود چشمانش
چشم ہندوش پیش کردہ خراج
ہمچو یاقوت لعل او حمراء
ہیکل روم مفتخر بروے
لقمہ خوار عشاء ربانی
دشمن دین سید امجاد
یافتہ اصطباغ از جیروم[٦]
گفتہ باباش دختر دینی
کار پرداز ملت رہبان
موئے چون شعر زعفران اشقر[٧]

[١] برجان در عرب مشہور است اسرق من برجان میگویند کہ در پاداش دزدی ادرا مصلوب نمودند باوجود آن حال نیز دزدی کردہ بود من مجمع الامثال مولانا حسن شعری عبد الرحمۃ میگویند سہ دزد دل جستم و لعلش خند بد۔ غمزہ بنمود کہ این این است [٢] خارق بشگافندہ
[٣] حارق سوزندہ [٥] عین الہرہ قسمے است از جواہر بہندی لہسنیا [٦] شرحش بالا گذشت
[٦] جیروم قسیسے بود بزمانہ گرگیری نیسہ در قرن ششم عیسوی خیلے طلیق اللسان فلسفہ دان فصیح البیان [٧] اشقر از شقرت بالضم رنگے است کہ زردی مائل باندک سرخی از بحر الجواہر و در منتخب نوشتہ کہ سرخی باسیاہی آمیختہ مثل شعر زعفران ناسودہ ؛

بینیش شمع وادی ایمن | برجبین چین چو موج بردن
پیش آن شوخ چشم زرقاے | حال صوفی چو صوف خرقاے[1]
شنگ وشنگول وشنگل وبیباک | چہرہ ‌و‌ چست وچابک وچالاک
خودستا خوش ادا عجب خیلا[2] | رشک میا[3] وغیرت میلا[4]
کردہ از عشوہ لعبتان فرنگ | عرصہ بر ترکتاز ترکان تنگ
شوخ چشمان دولت صلہان | ہندو خود نمودہ ہندوستان
پیش یک گربہ چشم تند نگاہ | پائے رفتار ہوش چین کوتاہ

اے دل اے بندہ ہوس آئین | خوشتن را مبین خدا را بین
نہ تو ترسی زہول روز جزا | نہ تو ترسی ز باز پرس خدا
نہ تو اندیشی از ملامت کس | کار تو عشق وپیشہ تو ہوس

[1] در عرب ضرب المثل است خرقا وجدت صوفا - یعنی زن بیوقوف صوف را یافتہ بجائے درست کردن آنرا خراب میکند در غور رسیدن نگذارد ومیگویند خرقا عیابۃ اے انہ احمق ومع ذلک یعیب غیرہ [2] خیلا زن تبختر کنندہ در عرب ضرب المثل است اخیل من واشمۃ استہا واخیل من عراب واخیل من مذالہ یعنی الامہ لانہا تہان دہی تتبختر - واخیل من ثعلب فی استہ عہنہ - [3] میا بنت طلابہ بن قیس بن عاصم الغسانی - احد ملوک العرب - عاصم مرتبۂ داشت کہ نظیر منذر بن ماء السماء خیال کردہ می شد وپسرش قیس ہمان قیس است کہ طرفہ بن عبد درحق او میگوید سہ ولو شاء ربی کنت قیس بن عاصم - میا جائے وکمائے میداشت کہ بردے ذی الرمہ غیلان بن معدی عمرو الکنانی مفتون ووارے جنون گردید [4] میلا بنت لائی بن رباح اجمل نساء حجاز بود کعب بن مالک بن لائی بن رباح پسر عمش حسن وجمالش دیدہ دیوانہ گردیدہ -

ہر کجا جلوہ کرد دلدارے | باشد آنجا تراسر وکارے
عشقبازی است کار جانبازی | حسن گر پارسی است ور تازی
کوہکن تلخ کام از شیرین | وز بثینہ جمیل[1] زار وحزین
باکثیر عزہ[2] گرچہ وعدہ نمود | بیوفائی مگر بعشوہ ربود
عتبہ صحرا نورد از ریّا[3] | قیس[4] آوارہ گرد از لبنےٰ
عروہ[5] دید چہ دید از عفرا | کعب دیدی چہ دید از میلا

[1] جمیل عبد اللہ بن عامر قضاعی سید العشاق شاعر فصیح منطیق صادق العشق منزہ عن الرذائل بر بثینہ بنت یحیی بن ثعلبہ قضاعی شیفتہ گردید اما از وصل او محروم ماند کما قال سہ علقت الھوی منہا ولیدا فلم یزل - الی الآن نیمی حبہا ویزید - وافنیت عمری فی انتظار نوالہا - وافنت بذالك الدھر وھو جدید [2] ابو صخر کثیر بن عبد الرحمن بن الاسود الکلبی بر عزہ بنت جمیل بن حفص بن عیاس بن عبد العزے عاشق گردید وعزہ نیز با و محبت مفرط میداشت اما نمی گذاشت کہ دست تا بہ جسدش رساند روزے گفتش اے عزہ یک بوسۂ رخ خود کرامت کن عزہ گفت چند روز انتظار بکش وعدہ را وفا میکنم عمر ہر دو سپری شد و آن وعدہ تا بحاز نرسید چنانچہ خود گفت است سہ قضی کل ذی دین فو فی دیونہ - وعزۃ ممطول معنیٰ غریمہا [3] ریا بنت لغطریف السلمی کہ بردے عتبہ بن الحباب المنذر بن الجموح الانصاری دلدادہ آوارہ گشتہ بود [4] قیس بن ذریح بن سنہ رضیع سیدنا الحسین بن علی بن ابی طالب علیہم السلام کہ بر لبنی بنت الحباب الکعبیہ فریفتہ گشتہ از داست سہ الی اللہ اشکو فقد لبنی کما شکا - الی اللہ بعد الوالدین یتیم - یتیم جفاہ الاقربون فجسمہ - نحیل وعہد الوالدین قدیم [5] عروہ بن خزام بن مالک بن خزام بن ضنہ بن عبد بن عذرہ شاعر لبیب حاذق اریب مشہور بہ عروۂ عذری کہ نسبت او مجنون عامری گوید سہ ولا عروۃ العذری اذطال وجدہ بعفراء حتی شفہ معجنۃ الوجد - بر عفرا بنت مہصر بن مالک العذری دلدادہ جان ہم بسپرد کما قال سہ وما لی عجبی موت المحبین فی الھوی - ولکن بقاء العاشقین عجیب -

[6] از اشعار اوست کہ در فراق میلا گفتہ سہ افی کل یوم انت بارح الھوی - الی الشم ان اعلام میلا ناظر

مرد را عشق می کند شیدا
لیک زن را عجب کند رسوا

پرده از پیش خویش بردارد
ننگ و ناموس و شرم بگذارد

می برد گر ز مرد تاب و توان
صنف نازک ازان سپارد جان

آنچه در نجد دید زو مجنون
دید در نقل زیاده زان پنون

گر تو اسلام خویش میخواهی
نیک فرجام خویش میخواهی

پس مجو یار عیسوی ملت
تا بجوئی برای خود ذلت

سوے تو او به چشم کم نگرد
گرچه روزے زناز هم نگرد

اے دل آن دلفریب یار تو نیست
دشمن تست دوستدار تو نیست

گر تو چندے بدو بیامیزی
خون خود آبروے من ریزی

تو مجو آنچه او ز تو جوید
گرچه او هیت لك ترا گوید

زناشوئی

بسمل اے زن مرید زن باره
در پس زن مگرد آواره

رو بیاموز طرز خودداری
ورنه زن بردن است بس خواری

دل خود بر نکاح زن چه نهی
که ستانی یکے و ده بدهی

دختر خویش و دخت دختندر
دختر پور و دختر دختر

گردهی باز هم رها نشوی
ها - درین قبیه مبتلا نشوی

اے بسا زان عوض بباید داد
بهر یک زن که شکل او گم باد

گرد بر گرد زن بگردیدن
در سراپاش دردبرچیدن

همچو دیوانه روے او دیدن
روے او دیدن و پسندیدن

رشتهٔ جان به زلف او بستن
گوهر قدر خویش بشکستن

بوسه از روے و موے او چیدن
مهر و مهرش بخویش پیچیدن

گاه شیدائے موے او گشتن
گاه قربان روے او گشتن

گاه پائش بسینه بنهادن
گاه به دوش خویش جا دادن

دست بستن گهے بعجز و نیاز
پیش آن نازنین بصد اعزاز

سیم و زر در رهش هبا کردن
جان و تن بر سرش فدا کردن

بر سر و چشم خویش بنشاندن
زر و گوهر بپاش افشاندن

حکم مادر بجا نیاوردن
در همه حال ناز زن بردن

بر سر حرف مام رنجیدن
حرف تلخش شنیده خندیدن

گفتهٔ مام ناپسندیدن
هر ادائے ورا پسندیدن

صد تملق بخواهرش کردن
بیش ازان پاس مادرش کردن

پدر و مادرش اگر رنجید
جان جانان ز غصه رو پیچید

کشتهٔ عمر خود درد کردن
پس به مهر اندرش گرد کردن

زو به رخساره غازه مالیدن
از من زار زار نالیدن

بسمل اے زن پرست نامردے　　چه شوے زیر پائے زن گردے
گرد بر گرد زن چه می گردی　　گرد در راه زن چه می گردی
می دهد هر چه حکم برداری　　هر چه فرمان کند بجا آری
جان و تن در رهش هبا سازی　　دین و ایمان خود فدا سازی
پائے او را بدوش خود چه نهی　　ریش خود را بدست او چه دهی

زن جوان

هر طرف بهر زن چه می پوئی　　زن به پیرانه سر چه میجوئی
هوش کن هوش کاندرین پیری　　تا نه چون من زن جوان گیری
تو ازو کام دل کنی حاصل　　نشود از تو لذتش واصل
چون تو در چشم خود نه مرغوب　　در دل او چسان شوی محبوب
تو ازو شاد و او ز تو بیزار　　زینهار از قرین بد زینهار
تو که جز با عصا نمی خیزی　　آبرو پیش او چه می ریزی
او ز نزد تو بے رضا خیزد　　خیزد و فتنه ها برانگیزد
دیدن روے تو خوشش ناید　　هر زمان وحشتش بیفزاید
همه تن تو به وصل او مشتاق　　او ز تو طالب فراق و طلاق
او بریش تو بیگمان شاشد　　بلکه ریشت به بزم بتراشد
عیب تو پیش این و آن گوید　　در دعا مرگ تو همی جوید

شود آخر ز صحبت تو نفور　　زانکه خورد است طبع تو کافور

زن پیر

بسمل اے پیر مرد نابالغ　　دل خود از هوس بکن فارغ
خویش را وارهان ز صحبت زال　　صحبت زال بهر جان است وبال
قربت پیره زن بلا باشد　　فرحت از قرب او کجا باشد
قربتش دل کبیدگی بخشد　　قامتت را خمیدگی بخشد
پژمرد زو قوائے جسمانی　　بفسرد طبع و روح حیوانی
غنچهٔ دل بپژمرد پیشش　　رگ و پے جمله افسرد پیشش
استخوان همچو نے شود کاواک　　خشک گردد عروق چون خاشاک
چشم تاریک میکند قربش　　جسم باریک میکند قربش
دست را قرب او بلرزاند　　پائے را قرب او بلغزاند
وصل او اصل ناتوانیهاست　　بلکه از مرگ سر نشانیهاست
از عجائز گریز جائز دان　　خویش را عاجز از عجائز دان
بر سر خویشتن وبال آری　　که توجه بسوئے زال آری
زال دارد بخود چو شان زلو　　خون نابت مکد بسان زلو
بر رخ تو شکنج اندازد　　خاطر تو به رنج اندازد
عجز مرد از عجوزه می زاید　　ناتوانی بجسم افزاید

آنچنان خون ناب تو ریزد / که رگ تو زجانه برخیزد
هر دو ساق ترا بهم پیچد / وقت رفتن ترا قدم پیچد
دست و پا لرزد و سرت جنبد / دل ز تا پاک در برت جنبد
وقت رفتن ترا قدم لغزد / وقت گفتن ترا زبان لرزد
ناتوانی به تن شود ساری / ضعف بر جسم و جان شود طاری
در حواس بدن فتور افتد / در سراپائے تن ضمور افتد
رنج باریک[1] آورد قربش / مرگ نزدیک آورد قربش

زنِ خوشگل

زنِ خوشگل به پیش مرد فقیر / یا زن نوجوان به خانۂ پیر
دیده ام من بسے که کم نداست / وربماند است غرق غم ماند است
زینهار اے فقیر مردِ حقیر / زنِ خوشگل برائے خویش مگیر
در تو حسنش بگو چه افزاید / که ترا یک حسینه می باید
این و آن سوئے او نظر دارد / بلبش یا کم نظر اثر دارد
زن مفلس اگر بود خوشگل / هست بے شک نهفتنش مشکل
هر کسے میکند طمع در دے / نظرِ تیز افگند بر دے

[1] رنج باریک تپ دق شاعرے گوید سه قرب خوبان رنج باریک آورد۔ رشتۂ در عقد گهر لاغر شود۔

حسن زن بهر زن بلا باشد / خاصةً گر زنِ گدا باشد
حسن زن بهر زن بود زنجیر / گرچه باشد زنِ امیر کبیر
حسن زن بهر زن بود مارے / گرچه باشد زن جهاندارے
حسن زن بهر زن زیان دارد / مرد را نیز بدگمان دارد
دیده باشی که راجۂ لنکا / چه قدر رنج داد سیتا را
شاه هندوستان علاء الدین / چه قدر پدم را نمود حزین
گر نبودے جمیله پدماوت / آمدے کے بشوهرش آفت
اندکے کن نظر بحالِ رتن / تا چه دید او ز خوبروئی زن
شه چو از حسنِ زن بلا بیند / خود بگو زن گدا چها بیند

ناتوانی زنِ حسینه مگیر / ورنه گردی چو من بزودی پیر
وصل او گرچه جان بیفزاید / لیک آخر زیان بسے زاید
ناز او را همیشه بر داری / تنگ آئی ز ناز برداری
هر چه فرمان دهد بجا آری / گرچه باشد درو بسے خواری
افگند گر در ابروے خود چین / مے شود خاطرِ تو زان غمگین
هر که دارد بخود زنِ خوشگل / زیستن بهر او شود مشکل
تندخو گر بود زنِ خوش روے / مرد سرگشته زو شود چون گوے
انبه خواهد بموسمِ سرما / سیب خواهد بموسم گرما
حکمرانی کند چو ناظم هند / قهرمانی کند چو حاکم سند

زن منانه

هوش کن هوش مرد فرزانه — نشوی زیر بار منّانه

منت از زن مکش اگر مردی — ورنه در دستِ زن گرد کردی

اولاً مال او خوری بخوشی — آخر از طعنه هاش رنج کشی

بخوشی او لاً دهد مالت — کند آخر به طعنه پامالت

بیوہ بچّہ دار

بیوہ گر هست صاحب اولاد — کے کند خانۂ ترا آباد

فکر اولاد خویشتن دارد — خدمت تو کجا بجا آرد

انس دارد تبو مودت نے — باشدش الفت ار محبت نے

از دل و جان برائے آن کوشد — تو نہ پوشی و بچہ اش پوشد

نان سکین بہ پیش تو بنهد — چرب و شیرین بہ پیش کودک خود

داری ار پور از زن پیشین — وائے بر حال زار آن مسکین

دل او را لطعنہ بخراشد — خاک بر فرق او همی پاشد

گہ بقهرش ز در برون راند — بر زمین گہ بغصہ بنشاند

گاه دشنامِ مادرش بدهد — طعنہ گاهے بخواهرش بدهد

گاه غیبت از و بتو گوید — حرف بد گہ ز تو باو گوید

گاه گوید کہ جملہ نان خورد است — گاه گوید ز خانہ زر بردا ست

گاه گوید نگاهِ بد دارد — گفتۂ من بجا نمی آرد

گاه گوید کہ هست بے فرمان — گاه گوید کہ هست تیز زبان

آن قدر فتنہ ها بپا سازد — تا کہ او را ز تو جدا سازد

نکوهش زناء

هوش کن نزد کاولی نہ روی — پیش آورہ زن گردن شوی

میرود پیش غیر دلدارت — تن دهد او بکار اغیارت

داغ هجران بسینہ ات سوزد — در دلت نارِ فرقت افروزد

ها۔ مشو یار یارِ هر جائی — ورنہ از رنج و غصہ لب خائی

هم بغارت برد زر و مالت — هم پریشان نماید احوالت

اولاً دل برد بہ دلداری — بعد ز آن سر کند دل آزاری

اندکے غیرت از خروس آموز — تا تو باشی بکار خود فیروز

ها۔ میاموز خصلت خنزیر — بهر خود عادت کلاب مگیر

هیچ غیرت بطبع عاهر نیست — زانکہ بر طبع خویش قاهر نیست

خونِ خود را بپائے جندہ مریز — از زنا یار من بکن پرهیز

از زنِ قحبہ دار خود را دور — ورنہ زن قحبہ میشوی مشهور

خویش را از زنان بازاری — باز دار ار تو مرد هشیاری

بعض را دیدہ ام کہ از سوزاک   جان شان اوفتادہ در تاپاک
بعض را دیدہ ام بباد فرنگ   بر پریدہ ز چہرۂ شان رنگ
لاحق بعض گشتہ بول الدم   بعض از احتباس حیض دژم
عانۂ شان مشبک از ناسور   جبل الزہرہ خانۂ زنبور
تند تیزاب سیل ابیض شان   رفتہ اندر گداز مبیض شان
جسم بگداختہ ز تقّاطات   کنج ران پر شدہ ز نفاخات
مہبل شان چو مار خونخوارے   شفرتین ہمچو کفچۂ مارے
حفرۂ زدرقیہ کام نہنگ   جان گزا بظر ناخن خرچنگ
گرم و سوزان چو روزن گلخن   دز گلِ زخم روکش گلشن
داءِ زہری و اعوجاج رحم   کردہ مجبور بر علاجِ رحم
وصل ایشان است آتش سوزان   قرب ایشان بلائے بید رمان
زخم بر زخم تا سر مبیض   لتہ تر از رطوبت ابیض
خشک زیر جامہ تر از ریم   ہر دم از درد در عذاب الیم
جان ایشان فتادہ در تاپاک   بعض را کوفت بعض را سوزاک
عارض بعض گشتہ در انجام   مرض تن گدازِ رنج جذام
بعض را لاحق است عُسر البول   بعض را عارض است اُسر البول
خود فروشان قحبگی پیشہ   کردہ تمرین پیشۂ تیشہ
خود پرستانِ از خدا بیزار   فسق را دادہ رونق بازار
نوچہ ہائے شریر شیطانند   دشمن جان نوجوانانند

بے محابا کشندہ انسان   از دران بصورتِ نسوان
آنکہ خود را فروخت در بازار   تو از وی ہیچ چشم شرم مدار
بے حیا کے سر حیا دارد   ناروا فعل چون روا دارد
خون اولاد خویش می ریزی   بر سر خویش خاک می بیزی
پیش یک ہوشیار دانشمند   ہست بالقوہ نطفہ یک فرزند
پس تو فرزند خویش را بکشی   در زنا زیرِ پائے قحبہ کُشی
اے بسا کس ز رشک خود را کشت   وے بسا کس بوجہ طبع دُرشت
یا ز غیرت گلوئے قحبہ برید   یا جگرگاہ خود بہ تیغ درید
اے بسا قحبہ آنچنان بینی   کہ بریدہ است فاسقش بینی
اے بسا جندہ بارۂ نادان   خانۂ خویش را رساندہ زیان
تخم او در ابیر دہ قحبۂ شوم   ماندہ منکوحہ اش ازان محروم
قحبہ ہم کردہ حمل را اسقاط   تا نیفتد خلل بہ فعل نشاط
آنکہ در سخت و نرم کرد تمیز   طول و عرض تو پیش اوست چہ چیز
این چنین زن بفکر ذلت تست   دشمن مال و جان و عزت تست
ننگ و ناموس و عزت و حرمت   دانش و دین و عصمت و عفت
جاہ و مال و مناصب و دولت   مردمی و مروت و غیرت
ہر کہ در فسق مبتلا گردد   این فضائل از وجدا گردد
پیش این دشمنان شرم و حیا   نفروشی خدائے را خود را
ورنہ گردی در انجمن رسوا   بلکہ رسوا میانِ ہر دو سرا

مردم از چشم خویشت انداز ند — گرد رائی به بزم نوا زند
در رخ سروران سبک گردی — بردل همسران خنک گردی
زار و نالان روی به پیش طبیب — که مرا سوخت است وصل حبیب
وای آن دلبر یگانۂ من — آتش افگند در مثانۂ من
آنچنان داغ سوخت در احلیل — که همه جسم شد ازان تحلیل
نفس من همچو شمع می سوزد — که دران کس فش در بسپوزد
درد میخزد از مفاصل من — زو بجز درد شد چه حاصل من
زان گل اندام غیرت گل باغ — حاصل من نشد بجز گل داغ

استمنا

توبه از جلق دار و از لواطت کن — نطفۂ خویش را حفاظت کن
ناکح الید به نزد شرع و خرد — واجب القتل دان و قابل حد
ناکح الید همی کشد خود را — میکشد جسم و جان خود عمدا
رخت هوش و حواس خود سوزد — مرد را خودکشی بیاموزد
در حواسش تکدر افزاید — در تفکر تحیر افزاید
اولا افگند بدرو دوار — سکته پیدا کند در آخر کار
چشم تاریک و رنج باریکش — مرگ را آورد به نزدیکش
طبع او هیچگاه وا نشود — غم و اندوه زو جدا نشود

گاه با دوستان نیا میزد — بلکه از دوستان بپرهیزد
ذهن نقاد او فسرده شود — طبع وقاد شمع مرده شود
همت مرد پست می سازد — بلکه اندر عنانت اندازد
کثرت احتلام ضعف بدن — سستی و کاهلی و کاهش تن
این همه از نتائج جلق است — مرد مجلوق راندۂ خلق است
مرد مجلوق ننگ مخلوق است — زانکه از دست خویش مخنوق است
ناکح الید بحکم پیغمبر — هست ملعون خالق اکبر
بیگمان فعل بالید استمنا — مبتلا می کند با ستر خا
هست فعلے که وحشت افزاید — مانیا قطرب و جنون زاید
طبع او مورث جنون باشد — گرچه خود مرد ذوفنون باشد
در رخ هیچکس نظر نکند — بلکه از پیش کس گذر نکند
از زن خویش منفعل گردد — بلکه از نام زن خجل گردد
هرچه خواند شود فراموشش — میکند طبع کند خاموشش
قوت باه می شود معدوم — نفس گردد ز حظ خود محروم
طبع مانوس می شود با طیش — نفس مایوس می شود از عیش
حجم احلیل می شود تحلیل — رو نهد عرض و طول در تقلیل
دل فتد زان همیشه در تاپاک — طبع ماند همیشه زان غمناک
تا بساقین پای سرد شود — تا بعینین چهره زرد شود

چون طبق باز زنکۂ بدخوئے   دیر یاز و دمی شو د بدروے
خون خود را بدست خود ریزد   جسم خود را بہ خاک آمیزد

لاخیر فی المردان

ہست اغلام بدترین عادت   کہ فرستند خدا برو لعنت
مرد امرد پرست مردود یست   ہمچو کلب عقور مطرود یست
ذہن انسان ازان بلید شود   جسم و جان ہر دوزان پلید شود
رعشۂ و لقوۂ و جنون آرد   صرع و کابوس و سکتہ میدارد
حرقۃ البول و اعوجاج قضیب   شودش ضعف باہ نیز نصیب
دیر یاز و د مغلم بد خو   از در ورمنی شود بدرو
گردد اور اتہی وعائے منی   لاحقش می شود دردرودی

بمیان[۵]

مذمّت تخنیث

شاہد خانہ کن بود امرد[۱]   تا توانی زخانہ اش کن رد
ابنہ فعل شنیع نامردی است   کہ زنا پیش و شغلتش گردیست
منتج ریح و قیح و باسور است   مورث رنج و ریم و ناسور است

۱؎ شاہد خانہ کن امرسعدی گوید - مشو عاشق شاہد خانہ کن - برو خانہ آباد گردان بزن

ہست مابون بیگمان ملعون   در دو عالم بہ نزد حق مغبون
ہیزرادان تو بدتر از حیوان   نیست ذاتش ز زمرۂ انسان
ننگ مردان و عار نسوان است   مردک ہیز تخم شیطان است
شرمسار است پیش او جبندہ   کاولی نیز از دست شرمندہ
خیز داز بہر رقص چون بدزاد   رقص بوزینہ می دہد در یاد
فرس آسا کفل بجنباند   غمزۂ او شتر بلغزاند
بر رخ ہر مخنث اخبث   بہترین غازہ شاشۂ اشعث
این شتر گربہ رامیان ہود   نیز ترسا و گبر نیست وجود
رشک زرافہ این چنین حیوان   بس فراوان است در مسلمانان
درمیان رعیت انگلیس   نادر است این گردہ پر تلبیس
کثرت ہمچو زن اخصال رجال   ہست در رامپور یا بھوپال
بعض زن صورتان بد رفتار   بعض زن سیرتان بدکردار
آن یکے راست نام ظل شجر[۱]   نام این دیگرے نسیم سحر[۲]
چون طویس و دلال و برد فواد   کردہ اشعار جان صاحب[۳] یاد
ریختی خوان ز ریختہ بیزار   دست افشان بہ رقص لولی وار

۱؎ ظل الشجر - نسیم السحر - طویس - دلال - برد الفواد این مخنثان عرب بودند کہ سلیمان بن عبد الملک اموی ایشان را خصی کردہ بود ۳؎ جان صاحب شاعرے بود کہ در اردو زبان شعر ہائے زنانہ می گفت ۲؎ ریختہ در اصل اشعار زبان اردو را می گفتند - انشاء اللہ خان و رنگین از جودت طبع اشعار زنانہ وضع کردہ ریختی نام نہادند جان صاحب آنرا باختتام رسانداست

قبہ ہا پست کرد ابن سعود — شان اغوات[1] بلند نمود

اے دریغا کہ ملت اسلام — زین چنین نفسہا شدہ بدنام

وائے بر قاصفیان شرع مبین — کہ روا داشتند اندر ستم چنین

ترہب

در ترہب بود فساد مزاج — نہ پذیرد بجز نکاح علاج

از ترہب دل و دماغ وجگر — اثر بد قبول کرد اکثر

ہم بلاہت ازان شود پیدا — ہم عنانت ازان شود پیدا

عارض بعض گشتہ رنج مراق — لاحق بعض گشتہ درد صفاق

بعض را وحشتے چنان افزود — کز سرش عقل وہوش را بربود

غالب طبع بعض شد وسواس — بعض شد مبتلا بہ خبط حواس

بعض گردید مبتلائے جنون — بعض را ساختند عاشق محزون

بعض را مانیائے وحدت کشت — بعض را از دیا وحشت کشت

از ترہب کہ ہست عزل النفس — زاید از وے جنون وقتل النفس

مصطفےٰ آن طبیب روحانی — عارف رنجہائے انسانی

گفت روزے بہ مجمع اصحاب — راہبی[2] نیست ہیچ فعل ثواب

[1] در ملک حجاز خواجہ سرایان را اغوات می خوانند۔ [2] لا رھبانیۃ فی الاسلام۔

قوتے را کہ حق نمودہ عطا — ہست اہمال آن گناہ وخطا

دست یا پائے ساختن بیکار — نیست ہرگز پرستش دادار

قطع عضوے کجا روا باشد — بلکہ مستلزم سزا باشد

نیست تعطیل عضو رائے صواب — ہست تعدیل عضو اصل ثواب

بر محل صرف قوتے ز قوائے — بر محل کار کردن اعضا

پیش عقل متین وشرع مبین — بیگمان است باعث تحسین

بالیقین ہست کیش رہبانی — باعث قطع نسل انسانی

مرد وزن را کہ حق ہویدا کرد — بہر تولید مثل پیدا کرد

گر ترہب رضائے حق بودے — در جہان ہیچکس نیاسودے

می شدے قطع نسل انسانی — بلکہ ویرانہ دیر رہبانی

پس ترہب کہ ہست نامقبول — ہست بیزار ازان خدا ورسول

مدحت نسوان

تا توانی زن شریفہ بگیر — بکر یا بیوۂ عفیفہ بگیر

چیست زن ہیکلے بغنج ودلال — غم واندوہ زو شود پامال

آن ہمین قبلۂ نکوکاران — وان ہمین مندرہوا داران

وان مجسم عطیۂ کبرےٰ — زندہ تصویر نعمت عظمےٰ

آن ہمین نقش خامۂ قدرت — وان طراز مرقع فطرت

قوت روح و قوت جسم رجال — متمثل شده بحسن و جمال
بهر مردی مفرح اعظم — باعث قوت بنی آدم
علت مردئی جوان مردان — جوهر جان بصورت انسان
مردم دیدهٔ اولی الابصار — قرة العین و قوت انظار
شمسهٔ طارم نشاط و سرور — همچو قندیل عرش قبهٔ نور
پیکر انبساط روحانی — نوبهار قوائے جسمانی
نخل پیرائے باغ انسانی — زینت افزائے عالم فانی
شمع ایوان عالم افروزی — باردر نخل باغ بهروزی
قبلهٔ مقصد نگاه نیاز — سومنات اداؤ و کعبهٔ ناز
هم مسلمان بدو نیاز آرد — هم برهمن بدو نماز آرد
از قدم تا بفرق خوان نعم — وز پئے زنده جان صلائے کرم
در تن مرده جان دماندزے — پیر فرتوت را جوان سازی
ندهد گر ز ناز تن در کار — کے توان شد ز عمر برخوردار
وصل او اصل کامرانیها — سود و سرمایهٔ جوانیها
مردم چشم حضرت انسان — چشم بد دور حارس ایمان
پیکر سرو ناز آن طناز — آفریده ز حسن و خوبی و ناز
جلوه اش برق خاطف الابصار — چشم و ابرو محیّر افکار
نونهال ریاض رضوانی — متشکل به شکل نوانی
در جوانی مهینه دلدارے — وقت پیری بهینه غمخوارے

در فقیری بهین مددگارے — در امیری مهین پرستارے
هیکل حسن و پیکر خوبی — صورت ناز و شکل محبوبی
از زنخدان و نو بر پستان — هم دهد سیب و هم دهد رمان
نو بر سرو ناز او بجهان — گه بود حور گه بود غلمان
بهر اصلاح کبر و عجب و غرور — عشوهٔ اوست بهترین دستور
مرض نخوت سر شبان — می پذیرد ز ناز او درمان
همه داء التبختر برنا — می شود پیش غمزهٔ او هبا
چون نگه سوے مرد اندازد — نخوت او ز سر بدر سازد
بهر داء التعشق مردان — خوش علاجے است صحبت نسوان
جان من لطف زندگی به زن است — مرد بے زن بغیر جان بدن است
باغ امید مرد زن باشد — نیک درمان درد زن باشد
هست از بهر طبع ناهموار — زن دانا چو رندهٔ نجار
بهر طبع درشت سوهان است — بهر درد شباب درمان است
زن اگر خوش گل است ورنه گل — هست از بهر مرد راحت دل
زن اگر جوهر حیا دارد — شوهرش پائے بر سما دارد

اے خوش آن کسکه ناز زن برداشت — بار نازش بسر چو من برداشت
بار زن آنکه بر نمی تابد — هیچ مرد از خدا نمی یابد
مرد مرد است آنکه بار دو زن — همچو اشتر کشد و یا چون من

لیک باید که بس بود عادل | تا بیک سو نه کج شود محمل
حلم او می شود بسے افزون | نخوت او رود ز سر بیرون
آنکه او چار زن همی دارد | رحمت حق بر او همی بارد
چار زن داشتن شجاعت دان | چار زن داشتن سخاوت دان
شوهر چار زن بود فردے | مرد مردان و بس جوان مردے
آنکه نه داشت فرد کامل بود | مثل او کس نیامده به وجود
هر که با چار زن نیاز آرد | هیچکس را ز خود نیازارد
نخل پیرائے باغ نسوانی | خادم نسل نوعِ انسانی
بشنود طعنه هائے هر طناز | جز به نرمی سخن نگوید باز
می برد بار چار زن مردے | که بود در فروتنی فردے
چارهٔ چار زن کسے سازد | که دلِ خود ز غصه پردازد
پیش هر زن رود بخوشخوئی | ناز هر زن کشد بدلجوئی
در همه حال و قال و گفت و شنود | هر زنے راز خود کند خوشنود
دلربائی و دلدهی کندش | وز غم و رنج دل تهی کندش
عیب در صورتش عیان نکند | هنر سیرتش نهان نکند
باشد اندر کفش چو دستنبوے | یا چو گلدستهٔ گل خوشروے

بکر گر گنج شائگان باشد | بیوه زن میوهٔ جنان باشد
ببر از یادش اولین شوهر | نیز از یاد او ببر مادر

شوهرش باش و باش چون مادر | شوهرش باش و باش چون خواهر
خواهرانه بد و محبت کن | مادرانه بر و عنایت کن
شوهر او شدی زن او شو | جان کن ادر او خود تن او شو
تا نه گوید که شوهر پیشین | بود در حق من چنان و چنین

عجاله

بسمل اے کهنه مشق نادانی | چند بے صرفه[1] خامه میرانی
اے فراهم نموده خاش و خماش[2] | میزنی چند ماش بالدرماش[3]
اے خرف[4] در سخنوری مشغوف[5] | مثل علفوف مولع[6] بالصوف
اے به تنوین لام[7] آورده | وے به ارقے[8] نعام آورده

---

[1] صرفه- فائده و نفع- بے صرفه- بے فائده [2] خاش و خماش خس و خار و چیزهائے افگندنی
[3] در عربی مشهور است هو یضرب الماش بالدرماش یعنی یخلط فی القول میدانی
[4] خرف بفتح خا و کسر را سخت پیر که در حواسش تغیر راه یافته باشد و پیر بے عقل [5] مشغوف
کسیکه اندرون پرده دلش چیزے رسیده باشد کنایه از دلداده و شیفته [6] العلفوف بالضم
مرد جافی کلان سال مولع بضم میم و فتح لام حریص در امثال عرب است علفوف مولع بالصوف
یعنی ان الشیخ المهتر الفانی حریص ان یلعب بالشیئی- مرد پیر حریص می باشد که چیزے وقت
خود را بگذراند [7] نحاة عرب الف لام را با تنوین جمع نمی کنند [8] اروے جمع اروِیه بز کوهی
ماده- نعام شتر مرغ- اروے بر قلهٔ کوه ماوے میدارد و بعد از سالهائے دراز در دشت
دیده می شود و شتر مرغ بغیر از میدان بالائے قلهٔ کوه نمیرود عرب در حق شخصیکه دو کلمهٔ متضاد را
در کلام خود جمع نماید میگویند تکلم فجمع بین الاروے والنعام اے تکلم بکلمتین مختلفتین ؛

یاوگی پیشه یا وه یافه سرا — [illegible]هرزه گو[illegible]ے هرزه درا[illegible]
بادپیما و مطنب و مکثار — [illegible]حاطب الـ[illegible]ژخا[illegible]
هست نثر تو خارج از تسجیع — هست نظـ[illegible]لی از ترصیع
نے معانی دران نه حسن بیان — نے تخیل [illegible]ن نه لطف نے بیان
نه تصوف نه فلسفه نه کلام — نه مجاز و کنایه نے ابهام

۱ه یافه مثل یاوه سخنان پوچ ۲ه هرزه لائے بیهوده گوچه لائیدن بمعنی گفتن است ۳ه هرزه درائے بیهوده سخن کننده ورائیدن آواز کردن ازین جاست که جرس را درائے گویند ۴ه مطنب بضم میم وکسر نون در سخن درازی دہنده وبسیار گو منتخب ۵ه مکثار کثیر الکلام وبسیار گو المکثار یتکلم بما فیه ملا که ۶ه حاطب اللیل کسیکه در شب هیزم را در بیابان چنید مجازا بیهوده گو اصمعی گوید حکیم عرب اکثم بن صیفی بے صرفه سخن راننده را به حاطب اللیل تشبیه داده است زیرا که در شب وارج هیزم چنینده گاہے مار یا عقرب هم می گزد واود رهیزم تر وخشک فرق نمی کند ۷ه تسجیع کلام مسجع گفتن وسجع بالفتح آواز طیور خوش الحان مثل بلبل وقمری وکبوتر ودر اصطلاح علمائے بدیع توافق الکلامین فی العجز ائے فی الحروف الاخیرة یعنی لفظیکه در آخر فقرتین واقع شود مناسب همان لفظ در آخر فقرهٔ دیگر نیز یک لفظ واقع شود در نظم آنرا قافیه ودر قرآن مجید فاصله میگویند ۸ه ترصیع در لغت جواهر نشاندن ودر اصطلاح میان مصرعین یا فقرتین مقابل هر لفظے لفظ دیگر آوردن که قافیه بدان تواند بود یعنی توازن الالفاظ مع توافق الاعجاز او تقاربها مثال التوافق ان الابرار لفی نعیم وان الفجار لفی جحیم - ومثال التقارب وآتینا هم الکتاب المبین - وهدینا هم الصراط المستقیم حکیم سنائی در حدیقه می نویسد ے خاطر عاطرش مدبر بر ظاهر طاهرش معبر ۹ه یعرف به مطابقة الکلام مقتضی الحال ۱۰ه البیان هو علم یعرف به ایراد المعنی الواحد بطریق مختلفة فی جلالة الدلالة ۱۱ه المجاز ما قصد به لازم معناه بدلالة قرینة المانعة علی

اصل المعنی ۱۲ه الکنایة ما قصد به لازم معناه بدلالة الحال مع جواز ارادته معه۔

نے دران استعاره نے تشبیه — نے دران التفات نے توجیه
وجه جامع صحیح نه وجه شبه — مبتذل پوچ هر دو مثل شبه
داستان [illegible]کو و کو [illegible] تلمیح — قصه‌ئه تو کجا کجا توشیح
وانگر اندران مشاکله کو — حسن تعلیل کو مزاوجه کو
نه رجوع اندران و نے ارصاد — سربسر خالی از جناس و تضاد
نے طباق اندران و نے ایهام — نه دران توریه نه استخدام
هیچ حرف[illegible] نه جز جنون درو — اشتر و گربه ضب و نون درو

۱ه [illegible]ل الشیئ شیئا او شیئ ۲ه الالتفات وهو التعبیر من معنی بالتکلم او الخطاب والغیبة بعد [illegible]غیره نحو انا اعطیناک الکوثر فصل لربک وانحر ۳ه التوجیه فی وجه[illegible] ۴ه وجه جامع هو ما یشترکان فیه المستعار له والمستعار منه ۵ه وجه [illegible]شبه وهو ما یشترکان فیه المشبه والمشبه به ۶ه التلمیح اشارة الی قصة او مثل او شعر ۷ه مشاکله - ذکر الشیئ بلفظ غیره للصحبة ولو تقدیرا یخادعون الله وهو خادعهم ۸ه حسن التعلیل ان یدعی لوصف علة تناسبه لے یکون علة له ادعاء او حقیقة ۹ه المزاوجة ترتیب معنی واحد علی معنیین فی الشرط والجزاء ۱۰ه الرجوع نقص الکلام السابق بنکتة ۱۱ه الجناس تشابه اللفظین ۱۲ه التضاد جمع امور مع مقابلاتها - ویسمی المقابلة ایضا ۱۳ه الطباق وهو جمع المنافیات ویسمی المطابقة ۱۴ه الا[illegible]دارادة ابعد الاستعمالین ویسمی التوریة ایضا ۱۵ه التوریة هی الایهام ۱۶ه اراده معنی بلفظ ثم معنی آخر بضمیره سه اذا انزل السماء بارض قوم - رعینا وان کانوا غضابا اراد بالسماء الغیث بضمیره فی رعیناه البنات ۱۷ه اشتر و گربه هر چیز مخالف ونا مناسب و نا مجانس را گویند و دو چیز را نیز شتر گربه نگویند که در غایت بلند و پستی و بزرگی وکوچکی باشد شاعرے در هجو شاعرے گوید ۱۸ه شتر حجره گرچه نگو گفته است - شتر گربه ها نیز دارد بسے - ضب سوسمار - نون ماهی - واین هر دو یک جا جمع نمی شوند در امثال عرب است سبحان الجامع بین الضب والنون یضرب للمتضادین یجتمعان ط

لفظ لفظش زنخت[1] چون مازو — معنی آن تفه[2] بسان کدو

لفظ پژمرده معنی افسرده — همه مضمون اندران مرده

معنی از لفظ مانده در تاپاک — لفظ از معنی آمده کاواک

ذو شجون[3] است چون حدیث جنون — راست گویند الجنون[4] فنون

بی شتر تا بکی حدی[5] خوانی — اشتر بی مهار میرانی

دیک آسا چه میزنی عو عو — قمری آسا چه میکنی کوکو

نوحه ات نیست جز عواء ذیاب — ناله ات نیست جز بکاء غراب

رو سناوار حرف مفت زنی — هیچ واعظ کلفت حرف زنی

چه بری در سخن طرازی رنج — چه فزائی شمار در شطرنج[6]

[1] زنخت بضمتین بی مزه بهندی کسیلا بعربی عفص و عفص نیز مازو را گویند [2] تفه بفتح اول و کسر فا بمعنی چیزیکه هیچ مزه نداشته باشد مثل خیار و کدو از شرح نصاب۔
[3] الحدیث ذو شجون۔ شجون بضمتین جمع شجن بالکسر وادی بسیار درخت والشجنه بالکسر بیخهای درخت برهم شده والحدیث ذو شجون ای یدخل بعضه فی بعض سخن سخن شاخ در شاخ و سخنیکه از آن سخن دیگر خیزد [4] الجنون فنون دیوانگی را اقسام است دیوانگی بریک نمط نیست بلکه انواع مختلفه دارد و هر دیوانه را حالتے جداگانه می باشد ؎ تذکر نجداً و الحدیث شجون۔ فجن اشتیاقاً والجنون فنون [5] حدی بالضم والف بصورت یا سرودیکه شتربانان عرب می سرایند و شتران بدان مست شده رفتار تیز می نمایند و بعضے گویند حدی راندن شتر است به نغمه در امثال عرب است کالحادی ولیس له بعیر ای فلان کس مثل خواننده حدی است که با خود شتر ندارد یضرب لمن یتشبع بما لا یملک [6] عرب میگویند زاد فی شطرنج بغلةً یعنی در شطرنج اشتر افزوده است یعنی کار ناموزون ایجاد کرده است۔

در گذر زین خروش بی معنی — واگذار این نوای لا یعنی

کس زبان ترا نمی فهمد — کس بیان ترا نمی فهمد

می تنی چند عنکبوت آسا — در پس و پیش خیط باطل[1] را

حرف رنگین مقاله نیست دران — غیر از آه و ناله نیست دران

خار و خاشاک تا بکی روبی — آهن سرد تا بکی کوبی

عیب خود اندران عیان کردی — پاره گرچه زان نهان کردی

بسمل ای مردک گزاف تراش — باش خاموش و سمع کس مخراش

گر بگردن دراهی بندی — نشوی شهره در خردمندی

ور جرس میزنی بسر بازار — کس نگیرد خرترا در کار

کس نیابی بشهر مدح سرا — خاربست[3] و کلوخ چین[4] ترا

هست کالای تو بتر از بد — نخرد جنس تو کسے نخرد

[1] خیط باطل تار عنکبوت در عرب ضرب المثل است ادق من خیط الباطل [2] مخاط شیطانی تار عنکبوت و لعاب الشمس وقال الجوهری خیط باطل ولعاب الشمس الغرض بعضے خیط باطل ضیاء الشمس را می گویند که در خانه از راه روزن می افتد و بعضے بر آنند که تار عنکبوت است همین حال مخاط شیطانی است [3] خاربست آنچه در زراعت و گرد باغ از خار مثل دیوار برائے حفاظت می بندند [4] کلوخ چین پشته که از کلوخ چیده سازند اثر گوید ؎ اثر شگفتگی طبعها درین ایام۔ ازین غزل که تو گفتی کلوخ چین پیداست و این کنایه است از کار خوب ناکردن و سخن خوب نگفتن قزوینی میگوید ؎ کسیکه کار خیالات خود متین نکند ز فکر خام بغیر از کلوخ چین نکند۔

خاتمہ

بسملؔ اے ننگ نوع انسانی　　چیست عقلت شعور حیوانی

نہ بدولت تو چون سلیمانی　　نہ بصورت چو ماہ کنعانی

نہ بقوت سہیم دستانی　　نہ بحکمت شریک لقمانی

در فصاحت تو نیستی حسانؔ　　در بلاغت تو نیستی سحبانؔ

ہم بہیأت نہ تو بطلیموس　　نیستی در علاج جالینوس

در طبابت تو نیستی بقراط　　در الٰہولوجیا[1] نہ سقراط

شوکت سنجری نمیداری　　دولت اکبری نمیداری

نیست در ذات تو کمال کمیل[2]　　نیست در جوہر تو فضل فضیل[3]

نیستی تو بفارسی قدسی　　نیستی تو بہندوی تلسی

تو بتازی چو بو نواس نہ　　تو بہاشا چو سور داس نہ

نیستی تو بدیل[4] خاقانی　　نیستی تو شکیل قاآنی

[1] الٰہولوجیا علم الٰہیات کہ انرا علم ما بعد الطبیعہ نیز خوانند۔ ٹھیالوجی۔ [2] کمیل بن زیاد رحمۃ اللہ علیہ صوفی کامل بود [3] حضرت فضیل بن عیاض رحمۃ اللہ علیہ از اولیائے کبار است [4] گویند خاقانی در عنفوان جوانی بدیل تخلص میکرد یعنی من بدل سنائی رحمۃ اللہ ہستم چنانچہ خود میگوید ؎ بدل می آمدم اندر جہان سنائی را۔ ازان سبب پدر من بدیل نام نہاد

نیستی تو کلیم و نے طالبؔ[1]　　نیستی تو سلیم و نے غالبؔ

ازچہ رو باز چشم میداری　　کہ کند کس بہ مردنت زاری

روبہے گرفتاد در راہے　　کہ کند بہر مردنش آہے

کرگسے گرفتاد از بالا　　بر سرش کے کنند واویلا

اے حقیر زمان عبید اللہ　　باش از قدر خویشتن آگاہ

تو چہ حکم خدا بجا آری　　کہ جزا از خدا رجا داری

فضل او گر ترا بہ بخشاید　　آب رفتہ بجوئے باز آید

ورنہ بسملؔ گناہگار ہستی　　قابل شعلہ ہائے نار ہستی

آنچہ کردی بجان خود بسملؔ　　کس نکردہ است با خود اے جاہل

گر بجوئی ز خویش بد بترے　　می نیابی بسان خود دگرے

بود در شعر شعری کشمیر　　خضر رہ رہنما و رہبر پیر

نیک کردم براہ کج رفتار　　ننگ استاد گشتم آخر کار

[1] مراد از طالب طالب آملی است و کلیم ہمدانی را نام طالب است۔ چنانچہ طغرائی نویسد ؎
قلم ز سہو ظہوری بطالبائے کلیم ∴ رقم نمود چنین رقعہ از پئے تفہیم

بود مظہر جمال والد من	عاشق ذوالجلال والد من
یافت چون فیض از امام علیؒ	ذات او شد چو ماہتاب جلی
بود ظلمت چو در طبیعت من	روشنی زد نتافت بر دل من
می کشیدم من از بزہ کاری	پیش چشم جہانیان خواری
جذب روح القدس مرا ناگاہ	مو کشان برد سوے روح اللہ

گشتم از کار بخت خود بس شاد

کہ بدست مسیح دستم داد

اصغر العباد

الراجی الی رحمۃ اللہ المتعال

اصغر العباد عبید اللہ بن مظہر جمال

(بسمل احمدی)

(محمد یعقوب ممتاز رقم قادیان طالب دعا)